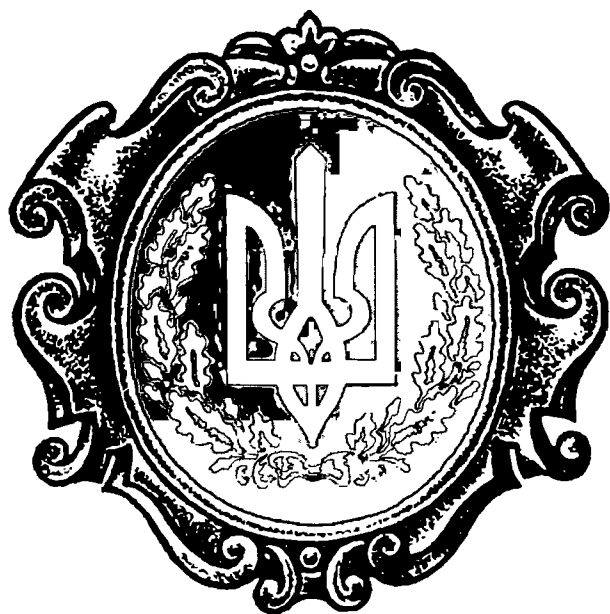

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, Науковий
і Літературний місячник

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний,
науковий і літературний
місячник

Видає

Українська Інформаційна Служба

Передплатний індекс – 74173

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scholarly & Literary
Journal

*Published monthly by
The Ukrainian Information
Service Ltd*

ISSN 0042-3422

Реєстраційне свідоцтво – серія КВ № 1893

Головний редактор – Степан Олесків
Заступник головного редактора – Лариса Йолкіна
Адміністратор в Україні – Микола Кузів

Редакційна категорія:

Іван Білас, Степан Галамаи, Ярослав Дашкевич, Григорій Дем'ян, Ілля Дмитрів,
Віталій Дончик, Святослав Караванський, Сергій Квіт, Омелян Коваль,
Володимир Косик, Омелян Кушпета, Любомир Наконечний, Василь Олесків,
Мирослав Панчук, Володимир Погребенник, Анатолій Погрібний, Тарас Салига,
Володимир Сергійчук, Петро Цимбалістий, Микола Шатилів.

Редакція і адміністрація

01034 м. Київ, вул. Ярославів вал, 9, пом. 5, 6
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Great Britain

Телефони: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: 020 7607 6266

Факс: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: 020 7607 6737

Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди відповідають поглядам Редакційної колегії. Редакція застерігає собі право скорочувати матеріали і виправляти мову. За достовірність надрукованих матеріалів відповідальність несуть автори. Надіслані матеріали редакція не рецензує і не повертає. Листування з читачами та авторами – тільки на сторінках журналу.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 2000 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Україна	14 грн. 40 коп.	7 грн. 20 коп.	1 грн. 20 коп.
Австралія	100 дол.	60 дол.	10 дол.
Австрія	900 шіл.	500 шіл.	100 шіл.
Аргентина	50 дол.	30 дол.	5 дол.
Бельгія	2.500 б. фр.	1.300 б. фр.	300 б. фр.
Велика Британія	ф.40.00	ф.23.00	ф.4.00
Канада	100 дол.	60 дол.	10 дол.
США	85 дол.	50 дол.	8 дол.
Німеччина	150 н. м.	80 н. м.	15 н. м.
Франція	450 фр.	250 фр.	40 фр.
Швеція	600 кор.	300 кор.	50 кор.

В інших країнах – рівновартість американських доларів.

Передплату просимо ласкаво вносити наперед безпосередньо на адресу адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні або на адреси наших представників.

Чеки виставляти на: The Ukrainian Information Service, Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Зміст

Про авторів	2
Сучасні проблеми	
Володимир Цибулько. Уряд України: очікування й можливості	3
Наталка Прудка. Відродження паливно-енергетичного комплексу України не зупинила протидія олігархічних кланів	10
Наука	
Валерій Ластовський. Юридичне нищення Української Православної Церкви у XVIII ст.	15
3 історії боротьби ОУН-УПА	
Григорій Дем'ян. Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА. Нарис історії та фолклористики (Закінчення)	22
Вячеслав Гнатюк. Із львівського періоду революційної діяльності Дмитра Грицяя (1929-1934 рр.). Сторінки біографії	41
Культура	
Олесь Янчук. Пороги вічності Юрія Липи (нарис життя і творчості)	50
Сергій Квіт. Естетична доктрина Михайла Рудницького. (Літературна критика)	70
Володимир Луців. Радослав Жук – визначний український архітект	80
Євген Сверстюк. Василь Стус. 15 років. Міра присутності	85
Зірка Гренджа-Донська. Відійшла від нас поетеса Закарпаття Маруся Тисянська	90
• Маруся Кабальок-Тисянська. У вінок поету-письменнику Закарпаття – вчителеві мого творчого пера Василю Гренджі-Донському	91
Література	
Роман Андріяшик. Диво орхідеї. Календар долі (Закінчення)	93
Огляди, рецензії	
До справи визнання на державному рівні ОУН-УПА	109
• Степан Семенюк. Про деякі совєтські недомовлення «Проміжного звіту» та «Історичного висновку»	110
• Ігор Кічак. Зауваження до попереднього варіанту «Історичного висновку про діяльність ОУН-УПА»	112
Микола Козак. Поезія синього дня Костя Маковійського	115
Володимир Погребенник. Видання, присвячені Ярові Славутичу	117
Блянка Єржабкова. Цінне видання з історії української педагогіки	122

Про авторів

Володимир Цибулько

радник прем'єр-міністра України

Наталка Прудка

журналіст, м. Київ

Валерій Ластовський

кандидат історичних наук, доцент катедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Черкаського інституту управління

Григорій Дем'ян

кандидат історичних наук,
старший науковий працівник Інституту народознавства НАН України

Вячеслав Гнатюк

директор народознавчого науково-дослідного центру «Бойківщина», кандидат філологічних наук

Олесь Янчук

директор Українського Чорноморського інституту ім. Юрія Липи, м. Одеса

Сергій Квіт

кандидат філологічних наук,
начальник управління координаційної діяльності засобів масової інформації
Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України

Володимир Луців

співак, бандурист, імпресаріо, м. Лондон

Євген Сверстюк

письменник, громадський діяч, колишній політичний в'язень; у 1980-90 роках брав активну участь у відродженні Української Автокефальної Православної Церкви

Роман Андріяшик

письменник, член Спілки письменників України, м. Київ

Володимир Цибулько

Уряд України: очікування й можливості

Високий ценз довіри до уряду і до прем'єр-міністра, точніше до персони самого Віктора Ющенка, прямо пропорційний до того, як виконуються (чи не виконуються) обіцянки уряду. З іншого боку, є певні закономірності, певні піки економічного успіху (або неуспіху), є природні цикли, що впливають на хід справ: весна – це завжди падіння виробництва, кінець літа – це зростання рівня економіки. Такі пікові точки завжди асоціюються з тими чи іншими заходами Кабінету міністрів, точніше, свідченнями – реформ і реформ одночасно.

Можна ствердити, що приріст грошових надходжень з початку року (до відповідного періоду минулого року) виявився значним: зведений бюджет збільшився на 39,6%, державний бюджет – на 71,8%, приріст ВВП – на 5,4%, обсяг виробництва – на 10,8%, реальні прибутки населення – на 11,8%.

Крім того, спостерігається зростання виробництва у 8 основних галузях з 10.

Основними характеристиками реформ для уряду стали питання роботи паливно-енергетичного та агропромислового комплексу.

Зусилля уряду по роботі з паливно-енергетичним комплексом у першу чергу зосереджені на боротьбі з сурогатними розрахунками, скороченням бартерних операцій, а також на таких жорстких заходах, як відключення споживачів, що не оплачують отримані послуги. Зазначені зусилля мають принести багатосторонній ефект, у тому числі соціальний.

Очікується поповнення живими грішми прибутків бюджету, що будуть у значній мірі спрямовуватися на соціальні виплати незахищеним верствам населення, погашення заборгованості бюджету з платні та пенсій. Крім того, прискориться структурна перебудова економіки, вивільняться ресурси, зв'язані з неефективними, збанкрутілими підприємствами, які можуть спрямовуватися як на інвестиційні, так і на соціальні цілі. Зрозуміло, що зменшення неплатежів сприятиме фінансовому оздоровленню багатьох виробництв і, зокрема, своєчасній виплаті платні на цих підприємствах, покращанню їх податково-платіжної дисципліни. Такі заходи мають антиінфляційний ефект, оскільки скорочення негрошових розрахунків зменшує тиск «зайвих» грошей на ціни, а збільшення рівня оплати грошима за отримані енергоресурси та інші послуги відволікає їх від споживчого ринку і таким чином стерилізує зайву грошову ліквідність, щоб зупинити інфляцію.

Зроблені заходи вже дали певні результати: загальна кількість підприємств-боржників зменшилася на 6 тис., або на 15%, додатково відключено від

джерел електропостачання 11,4 тис. підприємств-боржників; рівень грошових оплат споживачами зріс до 56%, енергопостачальними компаніями – до 36%, які перерахували в першому півріччі на оптовий ринок електроенергії 972 млн. грн., або стільки ж, скільки за весь 1999 рік.

На жаль, продовжується спад в агропромисловому комплексі. Зростання розриву між платіжними можливостями населення та пропозицією аграрної продукції веде до надмірної інфляції. Проте це не означає, що курс на радикалізацію аграрних перетворень себе не виправдовує. Для проведення чи не найбільшої в Європі за останні 100 років аграрної реформи потрібно багато часу. Будь-які радикальні структурні реформи часто дають тимчасове погіршення ситуації.

Але скільки б уряд сьогодні не говорив про свої досягнення, небезпека розчарування існує, бо люди стомилися від неуспіхів, їм усе ще не віриться, що позитивні зміни відбуваються раз і назавжди, що маятник гойднувся до своєї крайньої точки і вже пішов назад. Поточний рік у порівнянні з попередніми є успішним. Усі показники розвитку додають оптимізму, але, як висловився колись голова Адміністрації Президента, це «обмежений оптимізм». Економіка України тісно пов'язана зі станом енергоносіїв, з певними природними циклами. Крім того, існують ще й інші фактори, не залежні від дій і прагнень уряду.

Програма діяльності уряду «Реформи заради добробуту» має соціальну спрямованість. Усі питання, над якими працює Кабінет міністрів, розглядаються «через призму: що це принесе кожному українцеві, як вплине на поліпшення його добробуту».

Одним з найбільших успіхів уряду є соціалізація економіки, тобто момент наповнення бюджетних фондів, який безпосередньо пов'язується з виплатами пенсій, стипендій. Саме тут запрацювала схема внутрішнього інвестора, коли гроші почали обертатися динамічніше. Це великою мірою дало можливість вибудувати певні принципи в енергетичній політиці. Відповідно, якщо в ціні кінцевого продукту відображається ціна на енергоносії, то це дає можливість вирівняти ціни на кінцевий продукт в усіх галузях, особливо в переробних.

І скільки б не лякали критики уряду населення падінням виробництва, дефолтом та інфляцією в 300% (як це було після президентських виборів минулого року), ці погрози безпідставні, бо діють відкриті механізми, вони легко піддаються аналізу й прогнозуванню; все, що робиться, робиться на умовах тендеру, відкрито, прозоро – це одна з відмінних рис уряду В. Ющенка у порівнянні з попередніми урядами.

Рішучі кроки усвідомленого лідера усвідомленої держави дозволили досить швидко сформувати сили та механізми суспільної стабільності, якої так не вистачало для розгортання довгострокових програм, що засвідчили б незворотність українських реформ.

Питання успіху уряду все-таки закладено в особистій довірі до Прем'єра великих прошарків населення, зокрема представників бізнесу. Підкреслимо, що це особиста довіра, і скільки б не розраховували наші опоненти на

те, що, змінивши персону Прем'єра, вони доможуться тих самих результатів, їхні сподівання марні, оскільки тут діє саме чинник персони, який у даному випадку спрацьовує позитивно. Якщо дехто з опонентів розраховує, що, замінивши першу особу в уряді, вони зможуть зберегти тенденції економічні, то вони глибоко помиляються. Ці тенденції не будуть збережені, бо, замінивши першу особу, замінюють і довіру. Фактор довіри дуже важливий, тому що населення вперше відкрито почало висловлювати свої симпатії. І це дуже важливо, бо зневірена нація не має перспективи.

Прихід до влади минулого року нового Леоніда Кучми – важливий момент розвитку нашого суспільства. Важливими є його радикальні кроки у справі земельної реформи, що дали великий поштовх економіці. Ця реформа є величною, а люди, які за неї відповідали та брали участь у її проведенні, надзвичайно мужні. Нею закладені підвалини для радикального зростання у сільському господарстві. Подібне можна було спостерігати в ряді країн, що ставали на ноги після тривалого поневолення. Схожу реформу пережив і Азербайджан три роки тому. Ця країна сама себе вже нагодувала, забезпечила себе всім, хоча колись їй доводилося увозити м'ясо, молоко тощо.

Основна робота була направлена, згідно програми діяльності уряду, на реформування колективних сільськогосподарських підприємств у нові приватні формування. Близько 200 тисяч громадян розширили свої особисті підсобні господарства за рахунок земельних та майнових паїв.

Такі реформи створюють інвестиційні можливості для сільського господарства. Раніше під заставу землі не можна було нічого взяти, не було механізмів кредитування та інвестування. Зараз створюється чітка і прозора система, яка потребує ще системи страхування для сільського господарства, і тоді буде повний юридичний цикл обігу фінансів у сільському господарстві. А це означає, що включаються зовсім інші, нові механізми. Якщо звернутися до цифр, то цьогорічна посівна кампанія була досить спокійною. Не можна сказати, що не переживали. Були певні побоювання. Але тільки на пальному для посівної було заощаджено 36%, яке раніше просто розкрадали. На селі працюють і кредитні механізми. Держава пішла на серйозні кроки, щоб створити систему здешевлених позик для сільського господарства. Це дуже серйозний механізм, він дає можливість вкласти близько 1,5 млрд. грн. у сільське господарство протягом року за рахунок здешевлення кредитування.

Селяни все більше відчувають інтерес до своєї земельної власності, яка дає їм реальний прибуток у вигляді орендної плати, тому безпосередньо зацікавлені в розвитку орендних відносин.

Для закріплення позитивних тенденцій в аграрному секторі необхідно якомога швидше в цілому прийняти Земельний кодекс (ухвалений Верховною Радою в першому читанні), що створить умови для широкого розвитку приватного землекористування, гарантуватиме права на землю юридичних осіб і громадян, розв'яже проблеми іпотеки землі, розвитку сільськогосподарських підприємств ринкового типу.

На виконання Указів Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 6 червня 2000

року та «Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна» від 28 квітня 2000 року уряд опрацював конкретні заходи для активізації діяльності товарних бірж з реалізації сільськогосподарської продукції.

Ще одна больова точка – це заборгованість з пенсій. Але й ця проблема вже вирішується. У зверненні Прем'єр-міністра зазначалось: «Уряд повністю ліквідує заборгованість з прострочених пенсійних платежів до 1 жовтня, а не до кінця року, як плянувалося раніше. Це дасть нам змогу ставити питання про пляномірне підвищення пенсій та передбачити відповідні кошти в проєкті бюджету на наступний рік». І це не просто слова, а конкретна робота, оскільки в липні на погашення заборгованості уряд спрямував 240 млн. грн., тоді як за графіком плянувалося 150 млн.

Було створено оперативну групу з питань погашення заборгованості під керівництвом першого Віце-прем'єр-міністра Ю. Єханурова. Відповідні доручення отримали Пенсійний фонд, Державна скарбниця, Міністерство фінансів.

Надходження цих коштів аж на найнижчі ниви – на совісті місцевих керівників. Прем'єр у своєму зверненні підкреслив: «Виділення коштів з державного бюджету на пенсійне забезпечення становитиме 100 відсотків. Необхідно, щоб і на місцевому рівні не було жодних затримок. З цього приводу звертаюсь до голів обласних державних адміністрацій, щоб на місцях вони взяли під свою контролю цю благородну справу».

Незважаючи на всі позитиви в роботі уряду, у кожному числі газети «Киевские ведомости» та ряді інших газет друкуються пасквілі про нібито нескоординовану роботу Верховної Ради й уряду. Але більш скоординованої роботи, ніж зараз, не було. Хоч є певні питання, можливі тертя, але всі вони вирішуються в режимі постійних консультацій. Голова ВР І. Плющ іде на зустріч урядові, розглядаються всі подання. Яскравий приклад – «Закон про енергетику». Він був швидко прийнятий ВР і підписаний Президентом. Можна стверджувати, що влада в Україні навчилася працювати, а не аналізувати дії один одного, навчилася погоджувати свої дії заради спільної мети.

Цікавими є результати соціологічного дослідження на Донеччині. Це складний регіон, де популярність уряду найнижча. Нам цікаво знати мотиви, чому саме виникають найбільші побоювання у населення і які саме. Можна сказати, що багато суджень з'являються через певну стереотипність мислення. Наприклад, на Донеччині однією з найбільших проблем називають невчасну виплату пенсій і платні (40%), а насправді невикраденими є пенсії і платня тільки 21% населення. Бачимо, що існує певна стереотипність, і люди називають проблему, але самі вже не так потерпають від неї. Це багаж з минулих років. Люди не так швидко реагують на зміни. Не так швидко столичні ідеї доходять до регіонів і не завжди у невикривленій формі, дуже часто трактуються навпаки.

Певну дезорієнтацію вносять і засоби масової інформації. Часто сліпа підпорядкованість тільки фінансовій вигоді губить той елемент у пресі, який був виховним і структуруючим, пропонував якісь об'єктивні життєві

цінності. Найважливіше, щоб населення виховувалось у якомусь певному ключі, на національних ідеалах, це важливо, бо суспільство, яке не має ідеалів, не знає, як йому розвиватись, куди рухатись, а преса часто ті ідеали сама і принижує, дезорієнтує загальну масу народу. Власне, слід говорити про замовників, які дають пресі свою інтерпретацію, свої орієнтири.

Звісно, найчастіше проблеми виникають на ґрунті недостатнього фінансування тієї чи іншої ділянки. І справа погіршується за відсутності зовнішнього фінансування. У вересні 1999 року було припинено фінансування з боку МВФ за програмою EFF та висунуто Фондом ряд суттєвих вимог до економічної політики уряду як умови поновлення кредитування. Протягом першого півріччя практично щомісяця Україну відвідували місії МВФ, під час переговорів з якими визначався комплекс урядових заходів, здійснення яких дозволило б Фондові відновити фінансування. Досить цікавим є те, що суттєвих розбіжностей у підходах уряду та МВФ до розв'язання ряду питань не було, оскільки ідеологія уряду з головних проблем реформування економіки країни в основному збігається з вимогами МВФ. Однак, фінансування за програмою EFF до цього часу не відновлено. Можливо, тут спрацювали суто зовнішні фактори, до яких слід зарахувати і невизначеність у майбутньому самого Фонду. Сталося так, що переговори з МВФ збіглися у часі з висуненням вимог його реформування. Погіршувала справу і поява ряду статей у газеті «Financial Times» зі звинуваченнями України в нецільовому використанні кредитів МВФ та наданні Фондові неправдивої інформації про валютні резерви НБУ. І хоча результати двох авдитів НБУ, проведених фахівцями міжнародної компанії «Прайс Вотргавс Куперс», цього не підтвердили, протягом першого півріччя 2000 року Фонд не зміг ухвалити політичне рішення про відновлення фінансування України.

Відповідно і стосунки зі Світовим банком весь час знаходилися під впливом нез'ясованості питання про відновлення програми EFF. На початку року в Банку найбільш вірогідним вважалося кредитування України в наступні 18 місяців «нижчого рівня», що повністю відповідає макроекономічному сценарієві «нерішучих реформ». Здійснені урядом за перші 5 місяців цього року кроки значною мірою змінили ситуацію, що підтвердило обговорення Стратегії Світового банку з приводу допомоги Україні. Було визнано, що Україна досягла очевидного прогресу у справі виконання умов переходу до кредитування «базового рівня», що є умовою запровадження Програмної системної позики, кошти якої використовуватимуться для фінансування бюджету.

Увага Європейського банку була звернена на енергетичний сектор, зокрема на Чорнобильську проблематику, на проєкт добудови енергоблоків на Хмельницькій і Рівненській АЕС. Важливу роль у стосунках з ЕБРР відіграла візита в Україну групи директорів Банку, під час якої була обговорена стратегія діяльності ЕБРР в Україні на наступні 2 роки, яка включає: підтримку малого та середнього бізнесу; розвиток фінансового сектора; реструктуризацію підприємств комунального господарства, підвищення рівня їх послуг та енергоефективності; підвищення рівня ядерної безпеки; сприяння переходові корпоративних підприємств до ринкових умов господарювання та залучення до них прямих закордонних інвестицій.

Уряд велику увагу приділяє залученню прямих західних інвестицій в Україну. Вони значно менші, ніж хотілося б. На 1 квітня цього року загальний обсяг таких інвестицій становить близько 3,4 млрд. доларів. Причому за перший квартал спостерігалось його зростання на 117 млн. доларів, що у 8 разів більше, ніж за аналогічний період минулого року. Найбільшою популярністю в інвесторів у виробничій сфері користується харчова промисловість (10% від загальної суми, що у 2 рази більше, ніж інвестування у сільське господарство, та у 3,5 рази більше, ніж у паливно-енергетичну галузь та зв'язок).

Слід зазначити, що зовнішнє кредитування не стало катастрофічним контрапунктом, на який можна було б опертися. Уряд застосував багато різних механізмів. Особливо важливою стала стимуляція внутрішнього інвестора, що дало дуже цікаві показники. Наприклад, капітальне будівництво зросло на 36%, і це кошти внутрішні. Вклади населення в банках зросли. Природа не терпить порожнечі, і якщо гроші не йдуть з-за кордону, то вони знаходяться в самій державі. Логіка обігу фінансів зводиться до того, що фінанси теж порожнечі не терплять.

Багато говорять про тіньовий бізнес, тіньові гроші. Але справа в тому, що питання полягає не в тіньових грошах, а у механізмі їх легалізації. Скажімо, на анонімні рахунки в банки надійшло близько 1,5 млрд. доларів, а вже на кодовані рахунки – у чотири рази більше. Пішли гроші, які тривалий час були в офшорній зоні.

Довіра населення до свого уряду спричинила небувалі надходження коштів на рахунки комерційних банків саме від фізичних осіб (29,6% зростання від початку цього року).

Пріоритетними зараз є питання економічні й соціальні, проте лише тоді, коли будуть працювати всі нормальні механізми економіки, буде наповнення бюджету, з'явиться можливість збільшити фінансування освіти, науки, культури.

Уряд прийняв Україну з великими боргами з пенсій і платні. Ці борги пригальмовують розвиток економіки. Цікаво, що ці гроші при виплаті далеко з місця не йдуть. Це, як правило, гроші соціальні, вони тут же йдуть в обіг, тут же з них знімаються податки, і вони повертаються населенню. Це ситуація, яка з гіпершвидкістю повертає гроші, що встигають ще й, крім усього, пройти через податкову систему.

Зміна систем розрахунків в електроенергетиці породила абсолютно соціальний ефект реформи. Ці гроші відразу пішли в оподаткування, в обіг. Наприклад, минулого року приватизований обленерго розрахувався на 3%. Як можна було генеруючим компаніям працювати, коли борг потягає борг?

Довелося тривалий час виводити з летаргійного сну патріотичні чинники як найнадійніший рушій усяких реформ. А у внутрішньополітичному житті саме завдяки рішучості й зростанню ролі національного фактора уряд досяг згоди між законодавчою та виконавчою гілками влади, що є передусім гарантією політичної стабільності.

Різні політичні сили мають різні цілі, вони бачать різні шляхи розвитку України. Часто вони не можуть примирити власні амбіції, коли розвиток іде

не тим шляхом, який здається їм єдино правильним. І це дуже сумно, бо є об'єктивні закони, з якими треба рахуватися всім і знаходити в собі волю визнати необхідність виконання тих чи інших кроків. А так звичайно ми можемо дорозсмикати державу і повністю дезорієнтувати населення.

Якщо ж говорити про політичних союзників уряду, то слід називати весь правий центр, оскільки уряд завжди декларував своє українство.

Багато політиків, особливо Юрій Костенко, говорили про необхідність створення якогось політичного блоку для підтримки Прем'єра. Але не слід створювати політичний ажіотаж довкола діяльності Кабінету міністрів.

Кабінет міністрів повинен виконувати свої функції – це виконавча влада, вона повинна працювати без емоцій, з холодним розумом і міцними нервами, тоді буде результат.

Політики намагаються набити собі позитивний образ на тлі діяльності В. Ющенка. Але швидше це ефект зворотній. Багато хто з них керується не бажанням допомогти урядові, а бажанням зробити собі рекламу за рахунок уряду. І ці речі слід розрізняти. Але зараз можна говорити про більшість як політичного союзника уряду.

Більшість у Верховній Раді реально є політичним союзником уряду.

Уряд має приймати політичні рішення, а виконувати їх повинні на місцях.

Представники політичних сил можуть проявити свою підтримку саме тим, що вони працюватимуть на своїх низових рівнях, впроваджуючи ідеї уряду.

Політичні партії могли б найбільше допомогти урядові, якби була реальна підтримка виконання указів Президента, постанов уряду аж до найнижчих ланок. Така суспільна підтримка і формування певних програмних ідей, які були б враховані в майбутньому формуванні бюджетної політики на наступний рік. Політичні партії дуже часто не дотягують до такої реальної дієвої підтримки, вони просто існують заради існування, а політична робота – це щоденна чорнова праця. Радникові для зв'язків з ВР Сергієві Соболеву вдалося налагодити роботу з депутатськими групами і фракціями.

Можна говорити, що уряд – це єдине ціле. Важливо, щоб було спільне розуміння ідей і цінностей. Міністри-професіонали – батьки своїх галузей. Вони знають, що робити, як робити. У цьому сенсі В. Ющенко не доводить до ручних режимів управління. Міністри мають максимальну свободу. Ця виконавча свобода дає певний запас для маневрів і самому Прем'єрові. Вже немає того щоденного плянування, коли сідали і ділили гроші, або сідали і рятували ситуацію в ручному режимі управління.

Є програма уряду, яка виконується, є розписані всі функції, кроки і є відповідальні за виконання певних проєктів. Кожне з програмних зобов'язань стоїть на ретельний контроль.

Завершити хотілося б словами Віктора Ющенка: «Реформи не робляться заради самих реформ. Вони здійснюються заради кожного українця. Це добре усвідомлюють і уряд, і Верховна Рада. Саме на це нас націлює і Президент. Тому й справа ця спільна. Наш добробут у наших руках». □

Наталка Прудка

Відродження паливно-енергетичного комплексу України не зупинила протидія олігархічних кланів

До дев'ятої річниці незалежності України в переліку здобутків нинішнього уряду чільне місце посіли успіхи в реформуванні взаємовідносин у найбільш корумпованій галузі економіки – паливно-енергетичному комплексі (ПЕК). Корінний перелом у ПЕК характеризується конкретним матеріальним показником – надходженням «живих» грошей на єдиний рахунок енергоринку України. За 21 день серпня надходження перевищили 79 відсотків від загальної вартості електроенергії, що була спрямована споживачам. Для порівняння: на початку року цей показник становив 8-18 відсотків, а решта грошей осідала в кишенях так званих енергетичних олігархів. Шахтарі, енергетики, нафтогазовики залишалися без платні, а фізично зношене обладнання – без ремонту. Найтрагічніших наслідків такого господарювання зазнала вугільна галузь – уже стали традицією щорічні вибухи, які в одну мить забирали життя 40, 60, а цього року – більше 80 шахтарів. Проте жодного разу ніхто не відповів за скоєні злочини.

Найбільших «злетів» енергокомплекс пережив за часів екс-прем'єра Валерія Пустовойтенка. За два з половиною роки його прем'єрства в галузі навіть перестали згадувати про модернізацію обладнання, а потенційних інвесторів, які пропонували реальні гроші, в Україну не допускали. Усе це робилося на догоду національній псевдобуржуазії, яка не має грошей, достатніх для відродження економіки, однак прагне повністю оволодіти всією матеріальною базою країни. Валерій Пустовойтенко вірно відслужив олігархічним кланам – сприяв гвалтуванню держави, тому залишив у спадок повну економічну руїну і спустошливу зневіру народу.

Проте менш ніж за 8 місяців очолюваний Віктором Ющенком уряд продемонстрував світові, що в цій країні можна чесно господарювати, мати прибутки, виплачувати бюджетникам платню, пенсіонерам – пенсії і навіть реалізовувати проекти, спрямовані на відродження економіки. Однак невдахи-попередники не прощають Ющенкові та його команді позитивних зрушень, адже вони – не на користь олігархам.

З приходом уряду Віктора Ющенка реформування фінансових взаємовідносин розпочалося з паливно-енергетичного комплексу. Цей надзвичайно складний процес очолила віце-прем'єр Юлія Тимошенко. І чим більших успіхів досягав уряд у налагодженні цивілізованих стосунків у ПЕК, тим більш нищівних ударів він зазнавав з боку кланів, об'єднаних з правоохоронними органами та силовими структурами в олігархічні структури. Контрольовані кланами засоби інформації безпомічно й жалюгідно відпрацьовували свою платню, однак, за великим рахунком, не вплинули на перебіг

подій. Тому клани змушені використати більш потужний, ніж преса, арсенал, тобто караючі органи. Саме напередодні Дня незалежності Генеральна прокуратура заарештувала чоловіка Юлії Тимошенко. Тому віце-прем'єр 22 серпня зробила заяву для преси: «Прибрати мене, знищити політично чи фізично – це єдиний спосіб повернути злочинні схеми в енергетиці та перекреслити все те, що я зробила».

У чому ж полягали злочинні схеми, які протягом семи місяців вдалося зламати нинішньому урядові?

У спадок від попередників уряд Віктора Ющенка отримав галузь, у якій борги за всі види енергоносіїв на початок 2000 року перевищували 26 мільярдів гривень. Більша частина з цих грошей безповоротно зникла на рахунках комерційних структур, наближених до верхніх ешелонів влади. В найскладніших умовах опинилася електроенергетика – країні загрожувала пільга. Протягом січня галузь працювала на межі загибелі. За словами Юлії Тимошенко, вона неодноразово зверталася до Генеральної прокуратури з проханням надати довідку, в якій офшорні зони були перераховані гроші тієї чи іншої комерційної структури. Проте жодного разу Генеральна прокуратура не відреагувала на запити віце-прем'єра.

Усе ж таки на тлі бездіяльності правоохоронних органів уряд за допомогою чисто економічних інструментів та інтелекту «зламав» старі правила гри в ПЕК. А почалося все з того, що 13 січня на закритому засіданні Кабінету міністрів було ухвалено програму надзвичайних заходів для зміни ситуації в ПЕК. В уряді відбулася низка засідань з участю представників усіх галузей енергобізнесу. Спочатку керівництво Кабінету міністрів марно переконувало, що за енергоносії необхідно платити. Однак протягом кількох місяців борги продовжували зростати.

Після розслідування ситуації в ПЕК у середині березня Президент України підписав ініційований урядом Указ «Про надзвичайні заходи щодо подолання кризи у ПЕК». Згідно з документом, терміново були скасовані пільги окремим комерційним структурам (таких було кілька тисяч). Діяльність «Енергоатому» підлягала терміновій перевірці (унікальність ситуації полягала в тому, що 1999 року вперше за роки незалежності України атомна енергетика залишилася без резервного запасу ядерного пального). Водночас із 1 квітня уряд запровадив авкціони з продажу енергоносіїв власного видобутку – нафти, газового конденсату, скрапленого газу та з 15 травня – коксованого вугілля. Після запровадження авкціонів уряд вивів з «тіні» мільярди гривень, що раніше завдяки бартерним схемам ховалися в кишенях олігархів.

У березні Юлія Тимошенко оприлюднила колишні схеми розрахунків у ПЕК. Протягом останніх років видобуті в Україні енергоносії за вказівкою «зверху» продавалися за заниженими цінами окремим комерційним структурам, які потім за ринковими цінами продавали цю продукцію споживачам. Різниця лягала в кишені наближених до «верхів» комерсантів. «Ручний» розподіл нафтопродуктів за останні три роки завдав компанії «Укрнафта» збитків на 0,5 мільярда гривень, а заборгованість компанії у бюджеті всіх рівнів перевищила 700 мільйонів гривень. Після перших нафтових

авкціонів, проведених у квітні й травні, керівництво «Укрнафти» розраховалося з бюджетом і заговорило про можливий розвиток компаній. на рахунках яких з'явилися гроші. Водночас вартість акцій «Укрнафти» почала стрімко зростати.

Найскладнішою ланкою в реформуванні ПЕК залишалася електроенергетика. Це галузь, де щороку обертається 15-17 мільярдів гривень. Більша частина з цих грошей ховалася в «тіньовому» секторі завдяки бартерним і вексельним схемам розрахунків і взаємозалікам. Відомі випадки, коли при розрахунках за електроенергію з використанням вексельних схем дисконти «цінних» паперів сягали 80-90 відсотків від номіналу. У такій ситуації програвали завжди енергетики, а перемагали – наближені до влади комерсанти. Тому перш за все уряд Віктора Ющенка поклав край бартерові та взаємозалікам, до яких активно вдавалися комерційні структури. Опір був неймовірним, проте іншого виходу не було, адже галузь опинилася за межею існування. Президент Леонід Кучма підтримав дії уряду, не зважаючи, що з боку олігархів продовжувався надзвичайний тиск. І ніхто не може гарантувати, що Леонід Кучма витримає до кінця навалу олігархів.

Найбільш складним моментом у реформуванні взаємовідносин в енергетиці стала чергова спроба уряду акумулювати гроші на єдиному рахунку енергоринок. Ці гроші відповідно до діючого алгоритму мали розподілятися між генеруючими енергокомпаніями, енергопостачальними компаніями (обленерго), диспетчерським центром та іншими учасниками енергобізнесу. Проте зібрані обленерго гроші за відпущену споживачам електроенергію на рахунок енергоринок майже не потрапляли (близько 90 відсотків грошей зникало безслідно). Щоб зупинити ініціативу віце-прем'єра Юлії Тимошенко зробити енергоринок «прозорим», у квітні олігархи вдалися до спроби ініціювати її відставку. Тоді здавалося, що їхня мета була «не за горами».

19 квітня 2000 року на урядовому засіданні Леонід Кучма доручив Вікторові Ющенку подумати про доцільність посади віце-прем'єра Юлії Тимошенко, яка координує діяльність ПЕК. Наступного дня на засіданні Ради національної безпеки та оборони України Леонід Кучма підтвердив своє негативне ставлення до Юлії Тимошенко, згадав про борги Єдиних енергетичних систем України (за часів Павла Лазаренка Ю. Тимошенко керувала цією корпорацією). Проте прем'єр не ухвалив рішення про відставку Юлії Тимошенко, дії якої на всі 100 відсотків синхронізувалися з діями прем'єра. Спроби олігархів виявилися марними, і нова хвиля агресії вихлюпнулася на прем'єра.

Водночас з енергоринок щомісяця продовжували перетікати в тіньовий сектор 200-400 мільйонів гривень. До ініціаторів відставки Юлії Тимошенко примкнув тоді ще міністер палива та енергетики Сергій Тулуб. Ситуація в енергетиці продовжувала погіршуватися через відсутність грошей на придбання пального. І навіть у теплі травневі дні частота в мережі падала нижче критичного рівня – 49 Герц (при нормі 50 плюс-мінус 0,05 Гц). Проте більшості суб'єктів енергоринок (з власних мотивів) було невигідно ламати діючі фінансові схеми, адже куди простіше списати 40 відсотків вкраденої електроенергії на технологічні втрати (насправді цей показник становить 12 відсотків).

Конфлікт промислово-фінансових кланів у ПЕК завершився 18 червня відставкою міністра палива та енергетики Сергія Тулуба, який заявив про свою відставку за власним бажанням. Сергій Тулуб не приховував, що він не підтримував запроваджені урядом заходи для організації прозорого енергоринку. Підтримуючи інтереси потужних комерційних структур Донецького регіону – компаній «Індустріальний союз Донбасу» та «АРС» – Сергій Тулуб у березні відстояв їхнє право не продавати коксоване вугілля (сировина для потужного металургійного комплексу) на аукціонах. У травні уряд вдруге запровадив аукціони коксованого вугілля, однак перший же аукціон, що мав відбутися 15 червня, було зірвано завдяки вищезгаданим компаніям – їх інтереси захищав міністер. Сергій Тулуб того ж дня подав у відставку. Залишаючи цю посаду, він повідомив журналістам, що діяв з благословення Леоніда Кучми: «Я не можу реалізувати завдання, котрі поставив переді мною Президент при призначенні міністром. Тому змушений просити Президента про відставку». Відомо, що недавно экс-міністер став заступником секретаря Ради національної безпеки та оборони України.

Загострення кризи в електроенергетиці тривало; уряд продовжував запроваджувати більш жорсткі правила гри на енергоринку. У червні Кабінет міністрів ухвалив рішення про узаконення діючого протягом останніх чотирьох років розподільчого рахунку обленерго, куди мали надходити гроші від споживачів електроенергії. В останні два роки приватизовані обленерго закрили ці рахунки і припинили перераховувати в енергоринок гроші, що їх вони збирали зі споживачів. Щоб втілити наміри про узаконення розподільчого рахунку обленерго, уряд мав докласти чимало зусиль для реформування свідомості більшості депутатів Верховної Ради, які з певних причин обороняли інтереси одного з найпотужніших кланів у фінансово-промисловій сфері (отримуючи за це щомісяця платню).

Збір грошей на єдиному рахунку дозволяв встановити прозору контролю щодо їхнього використання. Урядові вдалося переконати парламент у необхідності ухвалення змін до Закону про електроенергетику стосовно запровадження розподільчого рахунку енергоринок – 22 червня під овації присутніх у залі були ухвалені доповнення до закону. Чималих зусиль до таких дій парламентарів доклали Віктор Ющенко та голова Верховної Ради Іван Плющ. І нарешті 7 липня 2000 року новий закон вступив у дію – його підписав Президент Леонід Кучма. Завдяки цьому збір «живих» грошей енергоринку України відразу ж зріс в останні дні червня до 43 відсотків. Однак цього було не досить, щоб енергетика «пережила» зиму 2000-2001 років.

Проте запровадження доленосного закону в енергетиці стало достатньою умовою, щоб керівництво Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) запросило українського прем'єра на переговори. У такий спосіб Захід висловив свою прихильність до змін в українській економіці. 27 липня 2000 року урядова делегація на чолі з прем'єром Віктором Ющенком відвідала штаб-квартиру ЄБРР у Лондоні. Там відбулися переговори про фінансування проєктів, пов'язаних із виведенням з експлуатації Чорнобильської АЕС. За підсумками візиту в Лондоні було підписано угоду про надання чер-

гового гранту на суму 24 млн. євро для реалізації проєкту за програмою перетворення Чорнобильського саркофагу в екологічно безпечну систему (проєкт SIP: Shelter Implementation Plan. Проєкт фінансують країни Заходу, його загальна сума сягає 768 млн. доларів. Дотепер з цієї суми на спеціальний рахунок ЕБРР надійшло 393 млн. доларів).

Проте найбільшу увагу світової громадськості привернули переговори Віктора Ющенка з президентом ЕБРР Жаном Лем'єром про інвестування банком 215 млн. доларів для добудови енергоблоків на Хмельницькій та Рівненській АЕС. Після багатьох заяв ЕБРР про надання цього кредиту нарешті відбулася перша частина переговорів, і це свідчить, що Захід повірив у ефективність реформування енергетичного сектора України. А ще зовсім недавно сподівання української сторони здавалися марними, адже керівництво банку категорично не сприймало стан справ в українській енергетиці. Варто лише згадати висловлювання віце-президента ЕБРР Чарльза Франка, який цього року двічі побував в Україні, а 16 червня навіть відвідав Чорнобильську АЕС. Під час своєї візити в Україну в березні 2000 року Чарльз Франк заявив, що «ні про які кредити ЕБРР не може бути й мови, допоки в Україні не будуть забезпечені платежі за електроенергію». Тоді ж Чарльз Франк пообіцяв українському уряду кредит для підготовки електроенергетики до приватизації, проте за умови, що реформування галузі буде продовжено.

Уже на початку серпня стало зрозуміло, що успіхи в реформуванні взаємовідносин у ПЕК перевершили сподівання навіть найбільших оптимістів. 10 серпня прем'єр Віктор Ющенко на урядовій нараді з участю керівників обленерго, заступників керівників обласних державних адміністрацій, які координують роботу ПЕК, заявив про докорінний перелом на енергоринку України. За його даними, від 27 липня щоденна інкасація грошей на енергоринку перевищила 20 мільйонів гривень – це той мінімум, щоб забезпечити виконання програми накопичення палива на зиму (на місяць обсяг мінімально необхідних грошей становить 600 мільйонів гривень). Проте вже 22 серпня Юлія Тимошенко повідомила про нові рекорди: за 21 день серпня зібрано 79,4 відсотка коштів, що майже у 2 рази більше, ніж у досягнутих з Міжнародним валютним фондом домовленостях про проведення реформ в енергетиці.

Реформаторські успіхи нинішнього уряду виявилися не до вподоби не лише кланам, які втратили можливість без будь-яких зусиль переводити на власні рахунки мільярдні капітали. Досягнуті успіхи в економіці свідчать про масштаби минулих злочинів з боку кланів, підтримуваних владою. Тому зовсім не безглуздо виглядають спроби певних сил якнайшвидше прибрати ініціаторів реформування української економіки. Заради власного майбутнього і обов'язково – на владному Олімпі. □

Валерій Ластовський

Юридичне нищення Української Православної Церкви у XVIII ст.

Наступ на права Української Православної Церкви російська адміністрація здійснювала від самого моменту ліквідації самостійності Київської митрополії (1686). При неможливості здійснення прямих заходів застосовувалися й інші методи. Ось, наприклад, 4 березня 1702 року в жалуваній грамоті новоутвореній Переяславській єпархії від імені Петра I зазначалося, що всі надані угіддя та маєтності ніхто – ні нинішній гетьман, ні наступні по ньому – «від того місця святого відняти і відділити» не має ніякого права.¹ Отже, гетьманові не дозволялося, але дозволялося царській адміністрації? Можна стверджувати, що завдяки цьому положенню було закладено основи майбутніх відносин між церковною структурою в Україні з одного боку та гетьманською і царською владою з іншого. Завдяки подібному законодавчому пунктові фактично зникала можливість впливу на церковні справи українського гетьмана та його адміністрації. Водночас ця прерогатива закріплювалася за російською владою.

У контексті визначеної внутрішньої політики стосовно української Церкви (ще в 1686 р.) російська адміністрація у 1720 роках здійснила новий наступ на її права. Перш за все, в 1718 році київського митрополита Іоасафа Кроковського було викликано до Санкт-Петербурга в зв'язку зі справою царевича Олексія. Його звинуватили в стосунках із змовниками. Але митрополит помер у дорозі.² З цього приводу, між іншим, Д. Бантиш-Каменський навів деякі висловлювання, в т. ч. єпископа Георгія Кониського, про те, що І. Кроковський був отруєний, причиною чого послугував його виступ проти можливих секуляризаційних заходів щодо української церкви з боку російського уряду, який відбувся саме напередодні складання Духовного регламенту. Але сам же історик і намагався спростувати цю версію.³

Скориставшись смертю митрополита, влада затягнула висвячення нового ієрарха аж на 4 роки, після чого Київську митрополію взагалі ліквідували. З 1722 року київський владика міг носити лише титул архієпископа Київського і Малої Росії.⁴ Наступним кроком було призначення 4 липня 1727

1. Болховитинов Е. Описание Киевософийского собора и киевской иерархии. – К., 1825. – (Дополнение.) – С. 159-160.

2. Болховитинов Е. Выбранные работы по истории Киева. – К., 1995. – С. 190; Иоасаф Кроковский, митрополит Киевский, Галицкий и Малая Россия (1708-1718 гг.) // Киевские епархиальные ведомости. – 1905. – № 52. – С. 1332-1333.

3. Бантыш-Каменский Д. История Малой России. – К., 1993. – С. 488-489.

4. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – К., 1994. – Кн. 3. – С. 104.

року на Переяславську кафедру росіянина, архимандрита Донського монастиря Іоакима Струкова. Перед ним цю посаду займали лише українці за походженням. Крім того, разом з цим призначенням було порушено й законодавчу основу існування єпархії. Вперше посвячення єпископа відбулося не в Києві, а в Санкт-Петербурзі.⁵ І в доповнення до всього цього – в настольній грамоті Іоакиму Струкову не було вказано про його коад'юторство по відношенню до київського ієрарха, що фактично узаконювало незалежність Переяславської катедри.⁶ Не змінила становища й скарга архиєпископа Київського Варлаама Вонатовича до Св. Синоду в травні 1728 року на самостійність єпископа: з Петербургу лише надійшло побажання в духовних справах між двома ієрархами «мати братолюбну згоду».⁷ Наступне ж позбавлення сану Варлаама Вонатовича в 1730 році, його арешт і заслання в Кирило-Білозерський монастир було лише наслідком політики російської адміністрації в Україні.⁸ До цього можна лише додати, що історик Д. Бантиш-Каменський, наприклад, вважав Переяславську єпархію фактично самостійною ще з часу призначення В. Вонатовича на Київську архиєпископію, з 1722 року.⁹

Врешті-решт постановою Св. Синоду від 19 лютого 1733 року було юридично вилучено Переяславську єпархію з-під відомства Києва. У настольній грамоті, виданій 31 березня єпископові Арсенію Берлу, відзначалося, що він з цього моменту повинен був усі справи «чинити по правилах Св. Апостолів і Св. Отців, і по її Імператорської Величності указах, і по Духовному регламенту, і в усьому належати [...] тільки до головного і верховного уряду Св. Правительствующого Синоду, а в коад'юторах архиєпископії Київської не бути».¹⁰ У 1752 році митрополит Тимофій Щербацький (1698-1767) зробив спробу через Колегію іноземних справ відновити права Києва на Переяславську єпархію, домогшись юридичного підтвердження на жалуваній грамоти поч. XVIII ст., проте йому було чітко відмовлено.¹¹

Наступ на права української Церкви на цьому не закінчився. Духовенство продовжувало за них боротися. Так, на початку 1730 року архиєпископ Чернігівський Іродіон Жураковський та єпископ Переяславський Іоаким Струков скаржилися до Св. Синоду на дії гетьмана Данила Апостола (1654-1734), який встановив, на їх думку, надмірні грошові податки з українського духовенства, а крім того, ще й дає свої розпорядження священикам на місцях, обминаючи при цьому і не погоджуючи певні положення своєї доку-

5. Покровский И. Русские епархии в XVI-XIX вв. – Казань, 1913. – Т. II. – С. 624-625.

6. Болховитинов С. Цит. праця. – С. 193.

7. Описание документов и дел, хранящихся в Архиве Святейшего Правительствующего Синода. – СПб., 1891. – Т. VIII. – Стлб. 297-298.

8. Крижанівський О., Плохій С. Історія Церкви та релігійної думки в Україні. – С. 105; Мордвінцев В. Російський абсолютизм і Українська Православна Церква в кінці XVII-XVIII ст. – К., 1997. – С. 15.

9. Бантыш-Каменский Д. Цит. праця. – С. 491.

10. Покровский И. Цит. праця. – С. 632.

11. Описание документов и дел, хранящихся в Архиве Святейшего Правительствующего Синода. – Пг., 1915. – Т. XXXII. – Стлб. 157-161.

ментації із самими архиєреями.¹² 8 листопада 1735 року троє українських найвищих ієрархів – архиєпископ Київський Рафаїл, архиєпископ Чернігівський Іларіон та єпископ Переяславський і Бориспільський Арсеній – подали на ім'я імператриці Анни Іоанівни чолобитну, спрямовану проти рішень Верховної таємної ради 22 серпня 1728 року та діяльності в Москві комісії по «правах малоросійських для користи і правосуддя малоросійського народу» в 1734-1735 роках.

За 18 пунктом постанови Верховної таємної ради, виданої гетьманові України Данилові Апостолу, заборонялося «козакам і всякого мирського чину людям» будь-якими угодами продавати, дарувати, заставляти і надавати на поминання землю, ґрунти й угіддя для українських монастирів «і всякого духовного чину людям»; дозволялося лише робити грошові внески. При виявленні порушень цього пункту маєтності «від монастирів і від попів, і від церковників» повинні були відбиратися й повертатися до попередніх власників.¹³ Після затвердження Верховною таємною радою цього документа гетьман України Данило Апостол видав спеціальний указ від свого імені, який стосувався лише цього 18 пункту і дослівно його повторював. 23 листопада 1728 року такий указ було надіслано в Переяслав. Адресувався він переяславському полковникові, полковому правлінню, старшині, сотникам, отаманам «і посполитого стану того ж полку обивателям».¹⁴ Саме проти цього положення і виступила українська ієрархія. Особливої уваги заслуговує аргументація, висунута на захист своїх прав. По-перше, наголошувалося, що «в своїй споконвічній державі, в Малій Росії» (!), попередники імператриці, російські царі, завжди «церкви і обителі святі умножали і служителям при них рухоме і нерухоме майно надавали», що служило зразком і іншим «христолюбивим подателям»; по-друге, цей звичай існував і тоді, коли Україна «під польським була володінням» і «від тих часів [...] навіть до 1728 року духовенство все було у своїх вольностях», так що будь-хто, від гетьмана до рядового козака, міг «на поминання землі пахотні, ґрунти і всякі угіддя надавати, хто хотів на будівництво монастирів і на будівництво церков святих, на оновлення храмів Божих і на всякі нужди братії, і всякому духовному чину вільно було купити будь-яке угіддя по належній ціні»; по-третє, імператор Петро II грамотою в жовтні 1727 року підтвердив всій Україні, а відповідно й духовенству, всі вольності й права «по пунктах гетьмана Богдана Хмельницького».¹⁵ Виходячи з усього цього, вища ієрархія заявила, що «пункти» Верховної таємної ради 1728 року суперечать усім попереднім законодавчим актам.¹⁶ Слід відмітити, що відомий український істо-

12. Вл. П-ко. К истории взаимных отношений малороссийских светских и духовных властей в XVIII веке // Киевская Старина. – 1906. – № 1. – С. 11-12.

13. Рігельман О. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – К., 1994. – С. 632; Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII-XVIII віках // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 123.

14. Державний архів Черкаської області, ф. 404, оп. 1, спр. 2, арк. 5-5 зв.

15. Інститут рукописів при Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського НАНУ (далі – ІР НБУ), ф. II, № 2001, арк. 517-518.

16. Там само, арк. 518 зв.

рик А. Яковлів, проаналізувавши цей документ, прийшов до висновку, з яким не можна не погодитись – «це вже не договір між Україною і Росією, а спеціальний закон, який має нормувати надалі внутрішнє життя України й тих її органів, що їх воля царя призначала для України». Саме з цього моменту, на його думку, український автономний устрій був позбавлений реального змісту, він залишався лише видимістю.¹⁷

Іще одним порушенням своїх прав українське духовенство вважало так званий «Кодекс малоросійського права», робота над яким розпочалася ще в 1734 році й завершилася 1743 року. За бажанням гетьмана Данила Апостола російський уряд розпорядився перекласти українські закони на російську мову й опублікувати їх, але одночасно наказувалося й внести до них поправки згідно діючого законодавства.¹⁸ Комісія з 12 осіб, яка засідала в Москві, складаючи «Кодекс», врахувала постанову Верховної таємної ради (1728 р.) і внесла відповідні зміни в законодавство, порушивши тим не лише «малоросійського народу права», але й «магдебурзькі та саксонські статuti». У цю комісію входили делегати і від Переяславської єпископії: у 1735-1736 роках – ігумен Михайлівського монастиря Герман Прохорович, а в 1736-1743 роках – протопоп Барішевський Іоан Киселевський.¹⁹

Архієпископи Рафаїл і Іларіон та єпископ Арсеній у спільній чолобитній від 8 листопада 1735 року прохали імператрицю зробити розпорядження вписати до «Кодексу» без змін ті положення, які присутні в Малоросійських, Саксонському та Магдебурзькому правах для «загальної користі монастирям, церквам святим і всьому малоросійському духовенству».²⁰

Реакція на цей демарш української ієрархії не забарилася. Вже 19 лютого 1736 року на ім'я генерал-лейтенанта князя О. Шаховського, ад'ютанта імператриці, надійшов указ із розпорядженням – викликати архиєреїв до Глухова і «пристойним чином догану вчинити, аби надалі в проханнях своїх таких грубих і непорядних слів ніколи не вживали».²¹ Крім того, О. Шаховський отримав ще й таємну інструкцію намагатися як генеральну старшину, так і інших посадових осіб Гетьманщини схилити до підтримки 18 пункту постанови 1728 року, тому що «малоросійському народові [...] немале руйнування чиниться, і особливо після смерті батьків діти взагалі розоряються, від чого і нашому інтересові шкода відбувається, бо вони, втративши батьківські маєтки, з іншими служити не в змозі...».²²

Хотілося б ще раз звернути увагу на фразу, яка прозвучала в чолобитній українських ієрархів: «в своїй споконвічній державі, в Малій Росії». Чим ще

17. Яковлів А. Цит. праця. – С. 130.

18. Яковлів А. Український кодекс 1743 р. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Мюнхен, 1949. – Т. 159. – С. 30-33; Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1993. – Т. 2. – С. 167.

19. Пархоменко В. Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733-1785 гг.). – 2-е изд. – Полтава, 1910. – С. 91-92.

20. ІР НБУ, ф. II, № 2001, арк. 519 зв.

21. Там само, № 2002, арк. 520.

22. Там само, арк. 520 зв.

вона може бути, як не прикритим іншими словами виразом автономістичних тенденцій у середовищі духовенства? Щоправда, ці тенденції проявлялися лише іноді, зокрема тоді, коли представники вищої ієрархії намагалися відновити хоча б частково свої права та привілеї, втрачені в 1720 роках. Так було в 1752 році під час виборів нового єпископа на Переяславську катедру та в 1767 році, коли було оголошено про створення так званої Уложеної комісії.

Після смерті єпископа Никодима Срібницького (12 червня 1751 р.) в середовищі переяславського духовенства визріла думка скористатися давнім своїм правом вибору архиєрея. Реалізаторами цієї ідеї виступили намісник катедрального Вознесенського монастиря Сильвестер і катедральний писар Гервасій Якубович.²³ Але перш ніж почати діяти, вони підготували листа до генерального писаря Андрія Безбородка, який у відповіді від 21 грудня підтримав їхню думку про вибори єпископа «по колишньому Мало Російському звичаю». Писар виступав від імені гетьмана Кирила Розумовського (1728-1803). Він же дав ще й пораду: складаючи відповідну документацію, подаючи прохання, «нікого називати не потрібно, а просити тільки прислати персон на вибори в той чин з достойних мужів кандидатів».²⁴

Спроба переяславського духовенства провести вибори єпископа у своїй єпархії мала під собою певне підґрунтя: вона не будувалася на простому бажанні. Поштовхом же до реалізації цього завдання послужили деякі зміни у внутрішній політиці Росії. По-перше, у 1743 році імператриця Єлизавета повернула архієпископові Рафаїлу Заборовському (1677-1747) титул митрополита і відновила Київську митрополію.²⁵ По-друге, 22 лютого 1750 року в Глухові було обрано гетьманом графа Кирила Розумовського.²⁶ Ці дві події, очевидно, створили в українського духовенства ілюзію можливості відновлення хоча б часткової церковної автономії. Тому ідею виборів підтримав і київський митрополит Тимофій Щербацький (1698-1767).

Вибори відбулися в Переяславі 23 лютого 1752 року в присутності посланців від гетьмана (генерального військового осавула Якубовича і полкового переяславського обозного Семена Безбородька) та представника київського митрополита – професора Києво-Могилянської академії, майбутнього єпископа Могильовського Георгія Кониського (1717-1795). У самих виборах взяли участь 27 представників духовенства Переяславсько-Бориспільської єпархії, більшість з лівобережної її частини. Серед них – 6 від катедрального Вознесенського монастиря (намісник Сильвестер, писар ієромонах Гервасій та ін.), 5 протопопів, ігумен Преображенського Золотоніського (Красногірського) монастиря Досифей Лебедевич, правитель Вознесенського Мошногірського монастиря ієромонах Венедикт та ін. По суті, на

23. Покровский И. Русские епархии... – С. 661.

24. Пархоменко В. Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733-1785 гг.). – Полтава, 1908. – С. XXI.

25. Крижанівський О., Плохій С. Цит. праця. – С. 105.

26. Панашенко В. Кирило Розумовський // Володарі гетьманської булави. – К., 1995. – С. 538-539.

цих виборах як таких виборів не відбулося, було лише окреслено те коло кандидатів на посаду єпископа, з якого можна вже було вибирати: архимандрит Антонієвого монастиря у Новгороді і ректор Новгородської семінарії Іоасаф Міткевич, намісник Олександрівського монастиря в Санкт-Петербурзі ієромонах Софроній Кришталецький, ігумен Михайлівського Переяславського монастиря Герман Прохорович.²⁷

Очевидно, що справа виборів нового єпископа в Переяславі набула загальноукраїнського значення, оскільки її підтримали як гетьман К. Розумовський, так і київський митрополит Т. Щербаський. Саме тому вона й зазнала поразки. Св. Синод призначив рівно через рік, 23 лютого 1753 року, свого ставленика на переяславську катедру – росіянина, архимандрита Донського та Заїконоспаського монастирів Іоана Козловича, а київському митрополитові за підтримку виборів було винесено «строгу догану».²⁸

Остання нагода для українського духовенства відновити свої права стала лише в другій половині 1760 років, коли уряд імператриці Катерини II оголосив про створення так званої Уложеної Комісії. Спроба не дала ніякого результату, але виявила стійкий зв'язок тогочасного українського духовенства з автономістичними ідеями, бажанням повернути втрачені права та привілеї. Тому представники священства склали «Пункти про вигоди малоросійського духовенства» в 74 статтях (1767-1768).²⁹ Певним підґрунтям для них послужив, очевидно, документ, складений у грудні 1763 року на старшинському з'їзді в Глухові – «Прохання малоросійського шляхетства і старшин разом з гетьманом про відновлення різних старовинних прав Малоросії»,³⁰ у якому 6 і 7 пункти були присвячені правам та обов'язкам українського духовенства. В останньому з цих пунктів пропонувалося накласти на церковні помістя. «або мужиків» їх, грошовий податок для утримання училищ.³¹ А в першому («Про вольності духовного чину») передусім наголошувалося, що українське духовенство з давніх часів мало «право вільного вибору духовними і світськими людьми в злотніші духовні чини», яке зберігалося ще недавно, за гетьмана І. Скоропадського; тепер такі вибори вже не відбуваються, а архиєреї наказами Св. Синоду призначаються, причому «часто і з таких людей, які в Малій Росії не постригались, ніяких тут заслуг не показали і звичаїв та порядків тутешніх не знають». Тому старшини на чолі з гетьманом просили: 1) підтвердити всі колишні права та привілеї українського священства, окрім вільної купівлі «та іншими способами приєднання земель і сіл», оскільки цього права духовенство було позбавлене ще польським королем Владиславом IV у 1635 році, а пізніше й «пунктами

27. Пархоменко В. Очерк истории... – Полтава, 1908. – С. XXII-XXIII.

28. Пархоменко В. Очерк истории... – Полтава, 1910. – С. 50; Покровский И. Цит. праця. – С. 662.

29. Болховітіннов Є. Вибрані праці... – С. 202.

30. Струкевич О. Про остаточне знищення гетьманства на Україні та заснування другої Малоросійської колегії // Український історичний журнал. – 1993. – № 7, 8. – С. 85-88.

31. Прошение малороссийского шляхетства и старшин вместе с гетманом о восстановлении разных старинных прав Малороссии // Там само. – С. 94.

на прохання гетьмана Апостола» в 1728 році; 2) дозволити проводити вибори на найвищі церковні посади в Україні з тим, щоб імператриці на її розгляд та затвердження представляти лише обраних кандидатів.³²

Активну участь у роботі Комісії взяло й духовенство Переяславсько-Бориспільської єпархії (з вересня 1767 р.), яке представило два окремих документи: сім пунктів від білого і три пункти від чорного священства. В обох випадках головна увага приділялася двом проблемам: 1) земля і 2) податки та повинності. Крім цього, біле духовенство окремим пунктом зачепило шляхетські права та привілеї. Земельне питання було, очевидно, найбільш актуальним, оскільки представники і чорного, і білого священства одностайно виступили з вимогами утвердити за ними всі ті володіння, які вони мали раніше; до цієї вимоги їх підштовхував ще й приклад Росії, де за маніфестом імператриці 26 лютого 1764 року було проведено секуляризацію церковних маєтків.³³ Одночасно чернецтво вимагало також не розповсюджувати закон про давність на землі, які були захоплені в монастирів (що створювало можливість у майбутньому на законних правах відбирати для себе ті «грунти», які належали їм ще в XVII столітті), а біле духовенство вимагало прирізати до своїх володінь ще якусь кількість землі для утримання шкіл та лікарень і закріпити за священством право вільної купівлі-продажу землі, що, звичайно, було пов'язано з указом 1728 року. Крім прав на володіння землею, духовенство також турбували податки та повинності на користь держави, які, на його думку, були занадто обтяжливими. Але чернецтво Переяславсько-Бориспільської єпархії вимагало лише звільнити «від окладу» найманих монастирських робітників, як було і до 1763 року, тоді як біле духовенство вимагало звільнити від державного визиску не лише самих священиків, причетників, дяків, поламарів, ктиторів, церковних старост і їх осідки, але й найманих робітників, підсусідків та священицьких вдів з малолітніми дітьми.³⁴ Практично ідентичними вищевказаним положенням були й пункти, що їх внесло до Наказу духовенство Київської єпархії на початку 1768 року.³⁵ Цей факт може свідчити лише про спільність інтересів українського духовенства.

Цілком очевидно, що перш за все українське духовенство Переяславсько-Бориспільської єпархії в другій половині XVIII століття вбачало свою автономність в зміцненні власного економічного потенціалу та отриманні шляхетських привілеїв. У подальшому ні питання автономії, ні правові питання українським духовенством не піднімалися; ієрархія вже не виходила за межі законодавства Росії. □

32. Там само. – С. 93-94.

33. Мордвінцев В. Цит. праця. – С. 22-23.

34. Сборник Императорского Русского исторического общества. – СПб., 1885. – Т. 43. – С. 101, 105-109, 573-578.

35. Мордвінцев В. Цит. праця. – С. 44-47.

З історії боротьби ОУН-УПА

Григорій Дем'ян

Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА. Нарис історії та фолкльористики (Закінчення)

Світлій пам'яті
Головного Командира УПА
генерал-хорунжого Тараса
Чупринки присвячується.

6. Найвище і найавторитетніше визнання

Героїчна боротьба ОУН і УПА на Гуцульщині, як і в інших регіонах України, оспівана в тисячах повстанських пісень різних фолкльорних жанрів і в незліченній кількості народних оповідань та переказів. Останніх, без будь-якого перебільшення, тут налічується сотні тисяч. За всю славетну минувшину цей край не склав стільки хвилюючих народно-поетичних творів про жоден історичний період, як про повстанський рух 1940-1960 років. До того ж, ця тема побутує майже в усіх жанрах фолкльору. Тут, очевидно, дуже важко знайти людину, яка б не знала жодної повстанської пісні, оповідання-меморату чи переказу на дотичну тематику. І це стосується практично всіх вікових груп гуцулів.

Незабутнє враження на людей справляли пісні у виконанні самих повстанців. Це дуже влучно спостеріг і висловив визначний український поет Олесь Бабій:

Коли співали партизани,
здавалося, що і Горгани,
Говерля, Черемош і Прут
говорять: – Горами, верхами
йде наше військо з хоругвами
і визволить народ із пут.²⁶⁸

І в час визвольної боротьби, і після неї на Гуцульщині масово побутували й побутують повстанські пісні, що поширені в різних частинах України. Зокрема: «Гей на півночі, на Волині», «Заплакані карії очі», «Подай, дівчино, ручку на прощання», «Нестримним потоком чота за чотою», «Машерують вже повстанці», «Ми – українські партизани», «Ой там у лузі при долині», «Всю ніч не вгавала страшна завірюха», «На купині під осокою», «Хай землю виорють гранати», «Сумний святий вечір», «Нова радість стала, як УПА постала», «Ми сотня лемківська завзята», «Як вийшов місяць із-за хмари» та багато інших.

Найчастіше їх переймали гуцули Галичини, Буковини та Закарпаття від самих повстанців, які походили з інших місцевостей України, але в різний час опинялися тут і діяли в складі УПА, СКВ та збройному підпіллі ОУН. Приносили й поширювали їх між своїми країнами також ті гуцули, які воювали проти окупантів у таких же структурах на Волині, Закерзонні, Поділлі, Поліссі, рейдували по Правобережній Україні, Берестейщині, Словаччині, а відтак поверталися в рідні сторони.

Чимало пісень поширювалося та й досі поширюється і в результаті спілкування молоді під час навчання в середніх і вищих освітніх закладах зі своїми ровесниками з інших теренів. Подібне розповсюдження, навіть значно масовіше, відбувалося серед українського селянства та робітництва, патріотичної інтелігенції, навіть між в'язнями російських тюрем і таборів, а також насильно депортованими на Далекий Схід та в інші місцевості імперії. Приносили повстанські пісні й ті люди, які з найрізноманітніших причин переходили жити в гуцульські села та містечка. Наприклад, чимало їх завезли сюди переселенці із Закерзоння.

За своєю місцевою традицією і за прикладом сусідів гуцули створили велику кількість нових повстанських пісень, в яких увіковічили багатьох стрільців і старшин УПА та СКВ, членів і провідників ОУН, їх жертвних прихильників та помічників. Цей прекрасний процес творення й удосконалення повстанської пісенності на Гуцульщині продовжується й досі. Швидко фолклоризуються також повстанські пісні літературного походження, як давніші, так і нові, навіть найновіші.

Дуже сприяє цьому процесові відсутність тих драконівських заборон і жорстоких переслідувань за виконання патріотичних пісень, особливо ж повстанських, які практикували російські окупанти та їхні комуно-соціалістичні коляборанти протягом другої половини ХХ століття. Навіть неповнолітніх за переписування, зберігання й поширення таких творів вони запроторювали на десять і більше років до тюрем і таборів.

Про одного з гуцульських шанувальників цієї вагомої складової частини української національної духовости подав дуже цінну інформацію ветеран ОУН і УПА Михайло Зеленчук-«Деркач». «Це був, – розповідає він,

– чоловік з Коломийського району. Село, ви знаєте, забув. Знаю, що на «М» починалося. Це десь коло Отинії недалеко.

І той чоловік, учитель початкових класів, назбирав більше 500 пісень. Різних, бо то, знаєте, кожде село, як був бій, як була якась подія, творило пісню. І він це назбирав і признався якомусь там другому вчителеві, а той злегкодушив і доніс. Той збирач називався Пилип Шіщук. І той Пилип Шіщук дістав за того десять років.²⁶⁹

Менші рукописні збірочки повстанських пісень складалися, як правило, в кожному селі, найчастіше це робили дівчата-підлітки.

Після відновлення незалежності України повстанська пісня на повний голос зазвучала не тільки в родинному колі, чи гурті добрих друзів і знайомих, але ввійшла до репертуарів професіональних і самодіяльних хорів, виконується на урочистостях з нагоди національних та церковно-християнських

свят, транслюється радіомовленням і телебаченням, лунає в загальноосвітніх і вищих школах, привернула увагу вчених і кіномистців, журналістів і письменників. Протягом жовтня-листопада 1999 року на Львівщині було проведено перший дитячо-юнацький фестиваль української патріотичної пісні «Сурми звитяги», під час якого в усіх виконавців домінувала повстанська тематика. Про масовість цього величного заходу історичної ваги свідчить уже те, що в ньому взяло участь понад 12 тисяч дівчат і юнаків. Характерно, що в програмах солістів і навіть цілих гуртів звучали й ті повстанські пісні, які активно побутують і на Гуцульщині.

Згадуваний уже Лук'ян Вардзарук один з найкращих своїх пісенних творів (слова і мелодію) присвятив другові Василю Ковалишину-«Нескореному», який уже на початку 1950 років залишив омріяне навчання в університеті й перейшов до збройного підпілля ОУН, усвідомлюючи потребу і особистий обов'язок стати на місце полеглих у боротьбі українських повстанців.

Життя студентське замінив
на партизанський в лісі бункер,
Окружний Провід оновивсь,
піднеслось слово правди лунко [...]

Тебе немає серед нас.
Від втрати тугу де подіти?
Васильку, Сонце! Ти ж бо наш
неоцінений скарб у світі.²⁷⁰

До пісенного образу цього повстанця Лук'ян Вардзарук звертається й у своїй музиці до слів Ярослава Дорошенка «Літа відлітають за обрій» (авторська назва твору – «В душі Україна»).

Літа відлітають за обрій
рікою розбурханих хвиль,
та в серці живе друг наш добрий –
борець Ковалишин Василь.²⁷¹

Та все-таки й надалі головну роль у цьому процесі відіграють традиційні фолклоротворчі верстви української нації. Далеко не поодинокі гуцули мають у своєму надбанні дуже цікаві власні авторські зразки, які поступово поширюються не лише між односельцями, але й стають відомими доволі далеко, у тому числі й в інших регіонах України. Зокрема, член ОУН Ганна Нагорняк-Гнатюк-«Оксана» із села Красної Надвірнянського району Івано-Франківської області ще в часи підпілля, працюючи зв'язковою і санітаркою Українського Червоного Хреста (УЧХ), а також харчовою, почала складати пісні про полеглих друзів. Відтак знову повернулася до цього вже в 1990 роках.

Для цієї жінки-патріотки характерним є те, що вона через усе своє свідоме життя несе той репертуар, який перейняла від повстанців ще в 1940-1950 роки. І її друзі – підпільники ОУН та стрільці і старшини УПА й СКВ – були виховані на героїці УСС та вояків армії УНР, перейняли й виконували їхній пісенний репертуар поряд із новотворами свого буремного і славного

часу, спричиняючись великою мірою до його фолкльоризації. Так само, як і вони, гуцулка із села Красної Надвірнянського району Ганна Нагорна-Гнатюк знає і виконує не тільки цілком нові повстанські пісні, але й осучаснені традиційним для українського фолкльору способом контамінації. Так, до однієї з улюблених пісень Українських Січових Стрільців «Розпрощався стрілець зі своєю ріднею» додано куплет:

Ряди за рядами ідуть партизани
І вмирають за народну волю.
За їх добру честь – лиш беззовий хрест
Закопали над їх головою.

Після закінчення співу зауважила: «То стрілецька. Але вже добавили [...] партизани в 45-46-ім. Ми все собі щось добавляли, находили собі таке».²⁷²

Наявні записи повстанських пісень із Гуцульщини переконливо засвідчують, що вони, на відміну від творів традиційно-побутової тематики, виконувалися й виконуються переважно мовою дуже близькою до літературної. Таку думку поділяє й збирач та дослідник українських повстанських пісень Микола Савчук з міста Коломиї.²⁷³ І це властиве не тільки творам, привнесеним з інших регіонів, а й пісням місцевого походження. Таке явище пояснюється тим, що в повстанському русі ОУН та УПА брали участь люди інтелектуально обдаровані. Безперечно, робила своє й система послідовної політико-виховної вишкільної роботи, яка проводилася з ними нерідко ще від підліткового віку й особливо вже у період їх перебування в УПА та збройному підпіллі. Програми таких вишколів передбачали не лише ідеологічну підготовку, але й значне піднесення духовості кожного слухача пізнанням усього найкращого з надбань української історії та національної культури, в тому числі мови та літератури.

Як приклад можна взяти пісні тієї ж Ганни Нагорняк-Гнатюк, яка встигла офіційно закінчити тільки три класи звичайної народної школи, але завдяки послідовній самоосвіті національно-патріотичною поінформованістю перевершить не одного відмінника з повною середньою школою та навіть із дипломом недавнього інституту чи університету.

Прийшла осінна темна нічка

Прийшла осінна темна нічка,
Повстанець з ліса виходить,
Іде до рідної матусі,
Котра за ним усе тужить.

І входить в хату з вірним другом,
Питає неньку про життя...
Нараз падають гострі стріли,
Паде матуся нежива.

Побачив вже бідний повстанець,
Що його ненька вже мертва,
Виймає він своє пістоля
І до серденька приклада.

«Прощай, матусю дорога,
Зі мною разом гинеш ти,
Бо не дали нам в світі жити
Люті московській кати.

Прощай, сестричко моя рідна,
Бо ти осталась сирота,
Немов билина серед поля,
Котра сумує лиш одна.

Прощай ти, друже мій єдиний,
З тобою гинем в боротьбі.
За Нарід, Неньку-Україну
Життя віддали своє їй.

Прощайте, друзі мої вірні,
Геройськов смертю ви ідіть,
За кров пролиту марне мою
Скоро заплату принесіть.

Кати забрали вас в машину
І до району повезли,
І кинули вас у окопи,
Неначе звів пригребли».

І стала вільна Україна,
Минули кяжкії роки,
По наших друзях лиш остались
Сумні по полю могилки.²⁷⁴

Залишивши на боці недосконалість самої техніки віршування, бачимо, що з типової гуцульської говірки тут зустрічаються тільки замінені звук «т» на «к» у слові «кяжкії» та закінчення прикметника в орудному відмінку однини «геройськов» замість властивого літературній мові «геройською». Виразно відчувуються в тексті, разом з тим, як ремінісценції традиційної пісенної культури, так і поезії Тараса Шевченка. Досить звернути увагу на мотив «немов билина серед поля», що в п'ятому куплеті пісні.

Подібні висновки підтверджують і тексти таких пісень цієї авторки й виконавиці, як «На різдв'яну зимну нічку», «На Різдво дуже раненько» та інші.

Майже ідентичні висновки можна зробити й на основі репертуару повстанських пісень, записаних від гуцула Михайла Іванюка, який народився в селі Спас Горішній Косівського району на Івано-Франківщині. Живе вже не одне десятиріччя в місті Вижниці Чернівецької області. Лише за два дні цей подвижник національної ідеї і духовости наспівав для фолклористичного запису 90 українських повстанських пісень, а також тих, які масово побуту-

вали в УПА, СКВ та збройному підпіллі ОУН. Оскільки на час написання цієї праці збирання повстанського фолкльору на Гуцульщині фактично перебувало на початковій стадії, пісенний репертуар Михайла Іванюка дає підстави для певних висновків. Тим більше, що аналогічні явища спостерігаються й у багатьох інших виконавців.

Окрім названого вище зафіксованого на магнітній стрічці матеріялу, Михайло Іванюк ще в 1991 році передав до відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника Національної Академії Наук України велику частину свого особистого архіву, з якої створено окремий фонд № 229.²⁷⁵ Особливо цінними в ньому є величезний том «Вік у неволі» та записи фолкльору. Значною заслугою проскрибованого й цілими десятиріччями переслідуваного в російсько-більшевицькій імперії талановитого педагога і патріота-націоналіста є старанно нагромаджена і переписана збірка «Повстанські пісні Спаса на Покутті та інших сіл». У ній подано 130 текстів та 27 мелодій до них, на жаль, не до всіх. Тому й довелося їх повторно записати на магнітофони. А фіксував їх збирач переважно в рідному селі Спас Горішній, починаючи ще зі шкільних років. Виняткова наукова вартість цієї збірки полягає в тому, що в ній найповніше з усього на сьогодні відомого з обговорюваної тематики представлено той репертуар, який побутував і між самими повстанцями, і серед їх активних помічників та симпатиків, до яких належало майже все населення.

Наявний пісенний матеріял у залежності від його первісного походження можна поділити на дві основні групи. До першої ввійдуть власне повстанські пісні, тобто твори про УПА, її попередницю, надхненницю і творця – ОУН – та організоване нею збройне підпілля. Сюди ж поза всякими сумнівами треба додати й тюремні пісні. Підставою для цього є беззаперечний ідейно-політичний зв'язок цих творів із суто повстанською чи підпільною діяльністю їх поетичних героїв, за яку й опинялися в тюрмах, таборах та на засланні.

Другу групу народно-вокальної творчості складають різножанрові пісні, переважно давнішого походження, але з чітко вираженими повстанськими мотивами, які введені до текстів замість тих, що втратили на той період свою актуальність. Звичайно, були й такі, що ідейно майже повністю перекувалися з цілями повстансько-партизанської боротьби ОУН та УПА. І вони є в репертуарі Михайла Іванюка. Це, зокрема, пісні Українських Січових Стрільців («Наша сотня вже готова», «Повіяв вітер степовий», «В горах грім гуде», «Прощався стрілець зі своєю ріднею»); періоду Української Народної Республіки («Виїжджали козаки до бою», «Зоріла золота заграва»); твори про боротьбу УВО та ОУН проти польських і російських окупантів («Встань, Шевченку, пробудися», «О мати, закута в кайдани», «Чи чуєш, друже-юначе?», «Вже двадцять три роки на Різдв'яні свята», «Над'їхало авто та й загуркотіло»); про героїчну оборону Карпатської України в 1938-1939 роках («Уже весна красна, трави зеленіють», «Чи чули ви, милі браття, як боролось Закарпаття?», «В Закарпатті радість стала») та інші.

На Гуцульщині досить часто зустрічаються колядки, історичні, балади, новинково-хронікальні, любовні, родинні, жартівливі, коломийкові й пісні

літературного походження. Немає в збірнику Михайла Іванюка тільки веснянок, колоскових та жартівливих пісень і коломийок. На останні, очевидно, записувач просто не звернув належної уваги, бо ж саме в цьому чи не найпоширенішому та найоперативнішому жанрі народно-пісенної творчості події 1940-1960 років залишили дуже вагомий слід. І це стостерігається на всьому терені Українських Карпат та дуже тісно пов'язаних з ним етнографічно, можна навіть сказати цілком ідентичних у всіх ділянках духового та й матеріального життя, підгірських територій.

Незвичайно цікавий репертуар повстанських пісень свято береже у своїй пам'яті також гуцулка Ганна Якуб'як, яка живе в Дорі біля Яремчі Надвірнянського району Івано-Франківської області. Його особливістю є те, що в ньому значне місце займають пісні власне місцевого гуцульського походження, як «У Саджаві, в Березині», «Це було у нашій селі на саме Андрея» та інші.

Багато творів майже кожного жанру, у свою чергу, представлені різними версіями та варіантами, що також засвідчують масовість і тривалість побутування повстанського пісенного фолкльору в гуцульському регіоні. Наприклад, пісня-хроніка «У Саджаві, в Березині» лише в Дорі біля Яремчі Надвірнянського району Івано-Франківської області побутує не менше як у трьох варіантах. Практично майже кожен виконавець повстанської пісні на Гуцульщині вносить щось своє то в текст, то в мелодію, хай навіть незначне, але майже завжди доволі істотне.²⁷⁶

Меншою за обсягом, але також дуже цінною і для науки, і для використання в роботі професіональних та самодіяльних окремих виконавців і хорів є збірка «Пісні УПА з голосу Михайла Зеленчука». На відміну від попередніх (Михайла Іванюка, Ганни Якуб'як та Ганни Нагорняк-Гнатюк), що досі залишаються в рукописах, вона опублікована²⁷⁷ і стала доступною для багатьох зацікавлених шанувальників української народної творчості. Виконавець цих пісень також гуцул, безпосередній учасник національно-визвольної боротьби ОУН і УПА, з гарним музичним слухом, пам'яттю і голосом. Знає він їх набагато більше, ніж надруковано. Немало спричинився Михайло Зеленчук і до того, щоб повстанські пісні з Гуцульщини далі поширювалися між людьми. Він із друзями виконував їх навіть у російських тюрмах і таборах. Зрештою, то було масовим і дуже характерним для в'язнів-бандерівців, можна без перебільшення сказати, що це робив кожен, хто мав бодай задовільний музичний слух і пам'ять, цілком слушно вважаючи повстанську пісню одним з найефективніших засобів боротьби проти московського імперіалізму. Поряд з тим, автор спогаду настільки цікаво пише про повстанські пісні, а також про ставлення до їх виконавців видатного українського композитора Василя Барвінського, що ті міркування цілком заслуговують на широке використання. Посилює цю потребу й те, що маємо рідкісний зразок дотичних роздумів корінного гуцула.

«А в таборах пригадую такий епізод, – розповідає М. Зеленчук. –

Привезли нас у табори пізно, бо ті, що раніше попали, вже додому їхали. Бо це вже під час Хрущовської відлиги, якраз у липні 1956 року ми прибули в табір. В

таборі ще тоді була така велика полегша, що хлопці годинники носили, гроші мали і можна було собі щось купити в ларку. І то всі вже думали, що то всіх будуть виводити на волю. Але потому вже почалася зворотна дія.

Але я хотів сказати ни про це. Ми як приїхали в табір, то мали пісень свіжих, що хлопці там не знали. А співати я любив. Ми як співали, то вся зона (там було дві тисячі з половиною), вся зона йшла слухати. Ну я собі пригадую таку пісню:

Гей, готуйтеся, партизани,
Поки сонце не зайшло.
Вже горить, горить повстання:
Волі хочем – не ярмо.

Ти дівчино, будь здорова!
Будь здорова! Я вже йду
В партизанській загони
За Україну на війну.

І я би хотів вам сказати, що повстанські пісні, хоч ми були в гіршій обстановці, як Січові Стрільці, але наші пісні якісь такі більш оптимістичні. Мелодії більш бойові. І майже в кожній пісні є про любов, про кохання, бо кожний хлопець молодий лишив дівчину. І це відбивалося в творчості. Мало пісень є, аби ни було про це сказано. От і навіть у цій пісні це є.

Є, звичайно, і в стрілецьких, але менше. А ми там у мордовських таборах співали і повстанські, і стрілецькі, і тюремні. То скоро переходили від одних до других. Від нас їх переймали часто й неукраїнці – грузини, вірмени, литовці...

Так, як я вже вам розповідав, то ми ж були всі молоді і дуже часто співали. Так співали, поки не заборонили, щовечора. І пісня нас там так гуртувала, що ледве дочекаєм вечора, аби собі наспіватися.

І в нас були дуже гарні співаки. Такий був Гриць Петрівський, небіжчик, він помер пару років тому. Надзвичайно гарно співав. Пам'ятаю таку його пісню:

Пращай, село, пращай, родину,
Бо я, напевно, вже не вернусь.
Я покидаю тебе, Україно,
Останній раз ще подивлюсь.

А він сам був гітаристом. Його обступлять і він співає.

Одного разу був такий епізод, чи як то назвати. Ми співали пісню, цю відому:

Нас питають, якого ми роду
І для кого торуємо шляхи.
Та ж то ми на воротах Царгороду
Залишили побідні щити.

Коли ми заспівали цю пісню, до нас підходить старша людина з таким орлиним носом, з виразними очима і представляється, що я є композитор Василь Барвінський. Я хотів звернути вашу увагу, що ви співаєте, що ви на воротах прибили залізнії щити. Але то принижує розуміння, бо вони прибили не на воротах, а на вратах. Ворота – то це звичайне слово, а врата, знаєте, є царські врата в церкві... Щоб відтворити історію, то вам би треба співати «врата», а не українізувати тото на сучасну мову, бо то не підходить.

Отак ми познайомилися випадково із композитором Василем Барвінським. Він дуже любив слухати наші пісні. Багато нам давав такі консультації, як би мелодію поправити, щоб вона краще звучала. Но й ми його дуже любили за це. А потому він організував такий вокальний гурток. Але гурток не щоб ми співали, а щоб ми вчили практично, як співати, як голос поставити. От, сольфеджіо. Практично ми щодень «до-ре-мі, до-ре-мі» і так даліше, й так даліше.

Але в цей гурток попав один єговіст, но, і один монах із Закарпаття, але такий монах – служив у церкві. Но, й вони так же вчилися теорію й практику музики. Ну, й потому хтось доніс і нас розігнали, той гурток.

От такі епізоди мені згадалися...

Я раз прийшов до Барвінського, бо він особливо мав до мене таку якусь приязнь. Казав, що в мене добрий голос і він хотів би, щоб я співав троха як професіонал, а не так-о. Щоб я розумівся на тому, як то треба співати. Но, й коли я в другій зміні робив, а вдень був вдома, то я приходив до нього окремо. А він жив у такій маленькій... Ну, щось там було колись, роздягалка чи щось. І дали Барвінському, і він там жив, у тій маленькій кімнатці. Хлопці його там дуже поважали.

Я приходжу до нього [...] Я кажу: «Професоре, як то сталося, що ви тут?». А він мені каже: «Коли наближалося 300-ліття возз'єднання, то мене взяли в Київ, в Центральний Комітет, щоб я писав оперу «Богдан Хмельницький». Но, я розумію чого вони мене взяли. Того що я своєрідного роду. Вони хотіли використати це. Я їм кажу: «Та я не можу писати так на замовлення. Та то треба яось... Та ви що, не розумієте творчість композитора? Ну, як я?».

Ну, вони почали його там переконувати – туди, сюди: «Знаєте, яка то слава буде ваша музика. Ваше ім'я весь світ буде знати...» [...] «Ну, ни можу писати. Ни можу!» [...] І вони найшли компромати якісь там [...] І йому дають десять років, його дружині десять років. Їх – у Мордовію [...]

А тепер час від часу ми чуємо його музику. І особливо вона хвилює. І особливо його колядки.

Його колядки маловідомі і такі прекрасні, що я як учую, то так, як він колись, так я тепер стаю і слухаю [...] Бо ще мало в наш час, хоть Україна є, народ знає про творчість Василя Барвінського.²⁷⁸

Більшість повстанських пісень, які записані на Гуцульщині, за своїм змістом стосується окремих конкретних осіб і груп. Це своєрідні пісні-пам'ятники полеглим у боротьбі за волю України. Та найчастіше, як це є, зрештою, і в інших регіонах України, згадується в них головний надхненник і організатор підготовки повстанського визвольного руху ОУН і УПА Степан Бандера. Його ім'я звучить не тільки в історичних піснях, але й у календарно-обрядових, зокрема в колядках.

Одним із методів фальсифікації історії національно-визвольних змагань українців 1940-1960 років було свідоме звукування територій, на яких вона розгорталася. Прикладом таких маніпуляцій, здійснюваних політиканами в історичній науці колоніально поневоленої України, було намагання заперечувати активну участь автохтонного населення Закарпаття в героїчній боротьбі ОУН та УПА. Насправді ж, у цьому краї нема жодного району, і перш за все гуцульського, який би не дав своїх найкращих синів і дочок у ряди українських волонтерів свободи 1940-1960 років. Яскравим підтвердженням цього є повстанські пісні, і не тільки ті, що примандрували з інших теренів, а місцевого походження.

Тим вагомим аргументом, певна річ, одним із безлічі інших, є два варіанти української повстанської пісні-хроніки «В тисяча дев'ятсот п'ятдесят першим році», які записав молодий патріот із Закарпаття, на той час студент філологічного факультету Ужгородського університету Юрій Маринець.²⁷⁹ Від нього вона потрапила й до автора цієї праці.

Значення розглядуваної співанки-хроніки справді принципово важливе. По-перше, вона складена кимось із корінних мешканців найпівденнішого, власне порубіжного з Румунією району Закарпаття. Найімовірніше, із села Стримби Рахівського району, про що свідчать і характерна тамтешня говірка, і вироблені сторіччями засоби народної поетики, і малювання образу, і композиційна структура.

По-друге, твір багатьма мотивами перегукується з українськими піснями-хроніками з інших частин Гуцульщини та й навіть віддалених регіонів України.

По-третє, спростовується хибна думка окремих дослідників, що «рідко коли зустрінемо в повстанських піснях прізвиська конкретно діючих осіб, докладний опис подій».²⁸⁰ Насправді ж, і на Гуцульщині, і в інших етнографічних регіонах України, якщо лише побіжно переглянути те, що до 1999 року нагромадили активні збирачі і знавці цього багатющого і практично найпотужнішого тематичного фольклорного пласту Зеновій Бервецький, Михайло Глушко, Люба Дейчаківська, Михайло Іванюк, Ростислав Крамар, Зеновій Лавришин, Євген Луньо, Микола Савчук, Оксана Саламаха-Кузьменко, Василь Скуратівський, Ярина Скуратівська, Кузьма Смаль, Олег Смоляк, Роман Сов'як, Василь Сокіл, Ганна Сокіл, Степан Стельмащук, Олекса Ошуркевич, Галина Худик-Похилевич, Авксентій Яківчук, Леопольд Яценко, автор цієї праці та інші,²⁸¹ легко переконатися в цілком протилежному. Навіть наведені вище окремі зразки з Гуцульщини свідчать про те, що майже всі власне народні повстанські пісні побудовані на реальних подіях.²⁸²

Одним із таких патріотів був і підпільник Дмитро Сабад із села Стримби Рахівського району. Пісенний фольклор зберіг далеко не одну сотню повстанських псевд і дещо менше справжніх імен і прізвиськ (цього вимагали потреби конспірації).

По-четверте, закарпатський зразок разом із тисячами йому подібних, що виникли і там, і в Галичині, Волині, Берестейщині, Буковині, Сибіру, Далекому Сході, Казахстані та інших теренах проживання українців, заперечує й намагання недостатньо обізнаних науковців показувати повстанські пісні 1940-1960 років, чи й дещо пізнішого походження, як наслідування чужих, головню російсько-большевицьких вокальних творів.²⁸³ Окремі, дійсно такі випадкові зразки чи мотиви дуже зрідка трапляються, але вони буквально тонуть у морі власне українського національного мелосу. Зрештою, поява згаданих винятків пояснюється, перш за все, тим, що в УПА брали участь і колишні офіцери та солдати Червоної армії, були окремі відділи азербайджанців, грузинів, узбеків та представників інших поневолених російсько-большевицькою імперією націй. Зрозуміло, що вони співали свої народні пісні та новотвори, скомпоновані за їхніми усталеними традиціями. А ОУН і УПА завжди толерантно ставилися до культури кожної нації. Недарма на

їхніх виданнях того часу майже завжди можна було зустрінути заклик: «Воля народам! Воля людині!».

Значною мірою пісня-хроніка «Ой тисяча дев'ятсот п'ятдесят першого» перегукується з подібним твором «Та тисяча дев'ятсот сорок четвертого», що його записала відома дослідниця української музичної культури Софія Грица 1968 року в селі Кваси того ж Рахівського району на Закарпатті від Олени Зеленчук.²⁸⁴ Майже однаковий сюжет, а деякі бльоки цілком ідентичні. Для пісень цього жанру такі явища є досить поширеними. Але в кожному з цих творів цілком своя конкретика: час події, місце, головний герой.

У запису Юрія Маринця маємо і прізвище юнака – Сабад, – і назву гори, на якій його катували. В наші дні виконавці вже, цілком зрозуміло, не побоювалися, що за спів їх можуть покарати. Правда, якимось застереженням, мабуть, залишали для себе, не вказуючи, хто саме замучив молодого патріота. Але це легко встановити вже з точно названого року події. Після публікації пісні відомий збирач, дослідник і знавець українського фолкльору Василь Піпаш-Косівський із Рахова на Закарпатті зібрав доступні біографічні відомості про Дмитра Сабада й надав авторові цієї праці можливість використати їх.

Цілком іншою була ситуація в 1968 році, коли фіксувала названий твір Софія Грица. Відсутність у ньому прізвища та місця події викликає здогад, чи й ця співанка-хроніка не стосується когось із учасників українського національно-визвольного руху 1940 років, бо російсько-большевицьких партизанів і в Галичині, і на Закарпатті майже все автохтонне населення, тим більше фолкльоротворче, цілком слушно вважало чужинцями, а їх ідеологічні постулати і дії – ворожими. Та й називало їх то москалями, то большевиками. І мало для того всі підстави. Сьогодні загально відомими є численні вбивства такими зграями українських патріотів-націоналістів та їхніх симпатиків. Отже, таких «героїв» ніхто й не думав якось оспівувати. Відсутній і конкретизуючий коментар, який виконавці традиційно додають до таких пісень. Впевнений, що упорядники О. Дей та С. Грица були б його не пропустили, видаючи книгу, коли б там йшлося про большевика. Отже, співачка вважала за краще не згадувати, про кого складено твір. А те, що в другому рядку пісні вказано конкретних ворогів – лютих німців – може бути цілком достовірним, бо ж і ОУН, і УПА, і їхні симпатички вели проти них таку ж завзяту боротьбу, як і проти російсько-большевицьких окупантів та їхніх колаборантів і сателітів.

Багаторічна праця по збиранню і дослідженню фолкльору в Галичині та Закарпатті, зокрема її результати, дають достатні підстави стверджувати, що дуже часто виконавці свідомо замінювали точні назви брутально обстріхуваних тоталітарно-комуністичним режимом учасників українських військових формувань і рухів на нейтральніші, за які поневоловачам важче було прискіпатись. Так стрілець ставав тільки «козаком», повстанець – «партизаном» і т.д. Подібно зашифровувалися й окупанти: «москалі», «москалки», «гицлі», «рубаци», «большевики», «комуністи», «шміраки», «Гарнізонники», «облачники», «ваньки», «чекісти», «енкаведисти», «емгебисти», «пайдошники» перетворювалися в піснях на невизначених «ворогів», «воріжень-

ків» або й «німаків» тощо. Таких підтасованих фолкльорних творів є немало у виданнях імперсько-колоніального періоду, особливо про так звану «вітчизняну» війну, яка була звичайною загарбницькою кривавою гризнею між двома окупантами. Саме так її сприймали й оцінювали українці. І мали для цього підстав більше, ніж потрібно.

Співанка-хроніка про закарпатського гуцула-повстанця Дмитра Сабада має ті ж характерні риси, що й інші твори цього жанру. Зокрема, головним героєм пісні є людина складної долі. В нашому випадку – це український повстанець, який гине, але не зраджує своїх друзів. Явище масове, справді типове.

Та вели го горі Стримбов, тяжко катовали,
Та за його цімбориків й а все зьвідували:

– Не вкажеш нам, Сабадику, за цімбори твої,
– Та аби-с знав, Сабадику, що всі кулі твої.

– Не вкажу вам за цімбора ані за одного,
– Бо доста вам покарати лиш мене одного.

Молодий герой, як і сотні тисяч його однодумців, виявив таку незламність духу, що навіть катуванням московські емгебісти не змогли вирвати у нього відомостей про інших повстанців. Така вірність своїм друзям завжди дуже високо цінувалася й шанувалася українським народом, а тим більше в повстанському середовищі УПА та збройного підпілля ОУН. Тому й зосереджується на ній основна увага в пісні. Не важко здогадатися, що було далі. Адже садизм російських окупантів був безмежним. Тому невідомий автор обминає його і повідомляє лише коротко:

Увели вни Сабадика на високі гори
Та стріляли в Сабадика чотири ливори.

Далі майже за клясичною структурною схемою цього жанру подається інформація про те, що люди, які йшли на роботу, випадково натрапили на тіло закатованого повстанця і повідомили батькові, а той забрав уже його додому.

Та привезли Сабадика, поклали на лаву,
Та стігают з Сабадика сорочку кирваву.

Та привезли Сабадика, поклали на стульці,
Та стігают з Сабадика кирваві постульці.

Лаконічними малюнками материнського оплакування сина, уявного прощання покійника з батьками і світом над чорною ямою, що приготована для нього, остаточно компонується вражаюча навіть у ті часи картина злочинної суті російського окупаційного режиму в цій частині споконвічних українських земель. Не можна не зауважити при цьому, що на більшості теренів, охоплених масовим національно-визвольним рухом ОУН і УПА, уже від 1945 року большевики не залишали вбитих чи закатованих ними під час допитів українських патріотів на місці, аби не дати змоги рідним і друзям поховати їх за християнським звичаєм. Як правило, їх забирали до районних

центрів, чи на подвір'я своїх гарнізонів, виставляли під стінами будинків чи на схилах придорожних ровів для залякування населення. Щойно після кількох днів десь викидали в найгірші місця і там закопували. У Рахові вбитих і закатованих націоналістів московські емігенти вивозили за місто в ліс і там сьак-так присипали землею. Та люди це виявили і протестували. Саме такий випадок трапився з тілами Андрія Грицака, Михайла Молдована та Михайла Шведюка в 1949 році. Тому Дмитра Сабада вирішили, очевидно, покинути на місці його мученицької смерті.

Дуже часто більшовики використовували для цього звичайні криниці. Знуцанням над тілами полеглих лють наїзників не закінчувалася. Вона поширювалася й на живих людей, які часто не знали, що лежить на дні глибокої криниці і користувалися цією водою, хворіли й нерідко вмирали. Практикувалося таке окупантами й на Гуцульщині, в кожному тодішньому районному центрі.

Аналізований зразок низкою мотивів виразно перегукується з баладними піснями, що є також властивою рисою хронік. Увесь текст подається в спокійному об'єктивному тоні, докладність фактичного ходу відомих авторів подій переважає над психологічно-емоційним аспектом.

Типовим для жанру є й закінчення обидвох варіантів:

- а) Сіло потя на ворота та у лапки дуло...
Ми би-х сесе не співали, якби так не було.
- б) Ай ковала зазулечка та ковала й вила,
Та уже ся Сабадова співанка скончила.

Суттєвих фактографічних відмінностей у текстах, які зафіксував Ю. Маринець у селі Водиця, немає. Різниця спостерігається тільки в тих місцях, які виконавці могли дещо призабути й вдавалися до імпровізації. У реальному побутуванні фолкльору такі явища зустрічаються часто. Стосовно ж обговорюваних зразків, фактографічна однаковість посилює переконання в достовірності оспівуваної події. Пізніше все це фактично підтвердив своїми записами мемуарних матеріалів про Дмитра Сабада Василь Піпаш-Косівський.

Мотиви, якими керувалася людина, що складала розглядувану співанку-хроніку, в тексті також не так уже й важко знайти. І полягають вони не лише в тому, що «так було», як про це заявлено в останньому рядку одного з варіантів. Адже немало хвилюючих і важливих подій із народного життя все-таки залишається поза пісенним фолкльором. Тут, очевидно, головну спонукальну роль відіграли патріотичні мотиви – прагнення прославити й увіковічнити за допомогою пісні пам'ять про героїчний вчинок і високу моральну порядність добре знаної людини-краянина. Цей намір, зрештою, вловлюється між рядками твору. В повстанських піснях ареалу, між іншим, про це не один раз згадується й у самих текстах.

Поза увагою автора залишилася передісторія героїчної події. Практично нічого не сказано про повстанську діяльність героя. Можливо тому, що укладач і сам мало знав про це. Натяки про мандри в лісі чи по горах тут говорять небагато й дуже узагальнено:

Ой пушли добрі люди родині сказати:
 – Ни хибит вам, добрі люди, родини із хати?
 – Ой хибит нам, добрі люди, хибит нам, хибит нам:
 – Е-ей, хлопиц молодинький по лісу блудит нам.
 (Варіант А)

Ой пушли тоти люди до его родини:
 – Ци не хибит, родиночко, одної дитини?
 – Ой хибит нам, добрі люди, будемо казати:
 Пушов Сабад молодинький в діброву гуляти.
 (Варіант Б)

Записи ужгородського студента корисні не тільки для фолклористики. Вони збагачують і аргументацію цілісності нашої нації обох Карпат, заперечувати яку марно силкуються самозвані лідерчуки-українофоби політиканського русинізму. Нашу єдність ціною своїх молодих життів навіки вписали в історію члени ОУН і карпатські січовики 1938-1939 років. Їх окремі групи не складали зброї аж до утворення УПА і збройного підпілля ОУН, що діяли тут довгими роками й після Другої світової війни. Саме до лав цих борців за волю України і вступили сільські хлопці Дмитро Сабад, Микола Тернуцак та інші зі Стримби на Рахівщині. А йшли туди, як і в інших частинах України, тільки добровольці з високою національною свідомістю. Творець, а також виконавці пісні-хроніки про Дмитра Сабада, її зміст, мова, ідея, поетика, власне все у творі без будь-якого винятку, навіть найменшої тіні не допускають існування чогось національно окремішнього. Зрештою, те саме можна говорити й про увесь фолклор Закарпаття та його гуцульської частини.

Цей жанр пісень про українських повстанців 1940-1960 років поширений в усіх частинах Гуцульщини. Найчастіше вони увіковічують картини останніх боїв та геройської смерті лицарів ОУН і УПА. Характерно, що у творах галицької частини Гуцульщини майже завжди підкреслюється та священна мета, за яку боролись і гинули молоді патріоти. Тут для порівняння доцільно згадати подібну пісню «У неділю наполудне сталася неслава» з протилежної, північної частини Карпат, власне вже їхнього підгір'я, яку записала обдарована і працьовита дослідниця українського стрілецького фолклору Оксана Саламаха-Кузьменко в селі Тулові Снятинського району Івано-Франківської області 30 вересня 1997 року.

Процес творення нових повстанських пісень продовжувався й наприкінці другого тисячоліття. Поступово до нього приєднуються і високосвічені автори, які усвідомлюють величезне історичне значення безсмертного подвигу ОУН і УПА. І Гуцульщина також тут не залишається осторонь. Уродженець цього краю Лук'ян Вардзарук, про якого вже була мова, склав пісню про свого друга і земляка Василя Ковалишина-«Нескореного».

Героїзм і жертвність гуцулів у період повстанської боротьби в лавах ОУН і УПА люди знають і високо цінують в усіх етнографічних регіонах

України. Про це переконливо свідчать і ті пісні, які створювалися на основі подій, що відбувалися на Гуцульщині, переважно й виникали тут, а відтак поширилися по різних місцевостях України. Та головне, що їх не забувають, а бережуть у пам'яті, передають від одного покоління іншому та й виконують не лише у вузькому колі рідних і друзів, а й на найповажніших урочистостях. На підтвердження сказаного можна навести такий приклад. 30 жовтня 1999 року у Львові відбувалося урочисте відкриття Першого дитячо-юнацького фестивалю патріотичної пісні «Сурми звияги». Прозвучала на цьому святі і пісня літературного походження «Шуміли смереки зелені».

Співала цю пісню учениця сьомої класи Полянської середньої школи Золочівського району на Львівщині Світлана Гнатів настільки зворушливо, що багато людей не могли стримати сліз. Знають її і на Тернопільщині, де пісня й народилася. Слова до неї написала поетеса Леся Храплива, а музику скомпонував відомий збирач, упорядник і видавець повстанських пісень Василь Подуфалий.²⁸⁵

На священному національному полі безмежного героїзму і нечуваної у світі жертвності найкращих синів і дочок України особливо потворними й огидними виглядають випадки ганебної зради. І саме такими їх показують безіменні й відомі автори повстанських пісень. Прикладом такого твору може послужити й пісня «У неділю вранці, в десятій годині», складена в гуцульському селі Зелений Надвірнянського району Івано-Франківської області, яку надіслав авторові Михайло Зеленчук-«Деркач».

У неділю вранці, в десятій годині,
Пішла сумна звістка по всій Україні.

Прийшло шість повстанців до Ференца в хату:
«Переночуй, газдо, меш подяку мати».

Хлопці трудні були, твердим сном послули...
Вийшов Ференц з хати, що вони й не чули.

Вийшов Ференц з хати, почав оглядатись:
Спішив на заставу – дає в опер знати.

«Беріть скоро зброю і беріть гранати,
Бо шість бандерівців сплять у моїй хаті».

Взяли вони зброю, узяли гранати
І до сходу сонця обступили хату.
Хату обступили, почали кричати:
«Здайтеся, бандери, бо будем стріляти!».

Хлопці, як це вчули, швидко повставали:
«Не здамось вам, гади!» – гуртом закричали.

«Не здамось вам, гади!» – ще раз закричали,
Узяли пістолі та й ся постріляли.

«Не довго так буде! – кажуть усі люде, –
Та й за тих повстанців не легка смерть буде».²⁸⁶

Легко завважити, що й у цьому творі головними героями є повстанці-бандерівці, для яких військова честь української нації і лицарська смерть у нерівному бою з ворогом є дорожчими за власне життя, а тим більше в неволі.

Не просто прототипами, а реальними героями повстанських пісень Гуцульщини є і звичайні стрільці та старшини УПА, члени і провідники збройного підпілля ОУН, їх численні симпатики. Але найчастіше в них невідомі автори звертаються до образу славетного Провідника ОУН, надхненника й організатора повстанської боротьби Степана Бандери. І це спостерігається не в якомусь одному, а різних жанрах народно-пісенної творчості.

Важливо, що творці народних пісень цілком переконливо показують Степана Бандеру як головного керівника всього національно-визвольного руху ОУН і УПА, свято вірять, що саме він зможе довести справу до повалення колоніальних імперій і створення Української Самостійної Соборної Держави. Таке трактування його образу на Гуцульщині цілком співзвучне з поглядами представників інших українських етнографічних груп.²⁸⁷ У гуцульських зразках часом така ідея висловлюється навіть послідовніше і чіткіше.

Сидять вони, думають думу
Про Україну, Нарід свій.
І бачуть Київ золотoverхий,
І бачуть тих, що йдуть у бій.

Це їх веде Степан Бандера
Під синьо-жовтим прапором
У бій кривавий за Україну,
У бій з проклятим ворогом.²⁸⁸

Таким чином, повстанський пісенний фолклор з Гуцульщини, як зрештою й з інших регіонів України, повністю підтверджує висновок про те, що жодна інша історична епоха нашої Батьківщини не залишила такої величезної кількості народно-вокальних і оповідних творів різних жанрів, як визвольна боротьба ОУН і УПА. І процес активного формування цього потужного пласту, його невинного збагачення й удосконалення продовжується й на зламі другого-третього тисячоліть. Цей надзвичайно потужний плин, що триває вже понад півстоліття, не могла не внести своїх істотних корективів і в жанрову специфіку пісенної та оповідної творчості українців. Водночас тисячі повстанських пісень та мільйони народних оповідань-меморатів і переказів незаперечно показують ставлення українців до ОУН і УПА, інтерпретують їх як своїх найвірніших захисників і незламних борців за соборність і незалежність Батьківщини, не лише відкидають, але й знищують огидні фальсифікаторські потуги апологетів російських, польських та інших окупантів і їхніх найманців-коляборантів, які намагалися нав'язувати поневоленій нації своє цинічно-шовіністичне трактування визвольного руху.

Висновки

Поданий у цьому історичному нарисі матеріал про національно-визвольну боротьбу ОУН, УПА та СКВ в усіх частинах Гуцульщини, незважаючи

на те, що він ще далеко не повний і не всебічний, дає цілком достатні підстави для таких висновків і узагальнень.

Повстанська і партизанська збройна й політико-ідеологічна боротьба УПА та підпілля ОУН на Гуцульщині є найславнішою сторінкою в усій історії краю. Жоден інший визвольний рух, що передував цьому періодові, не мав ні такого чіткого національно-державницького ідеологічного і політично-правового обґрунтування, ні організованості, ні масового усвідомлення його необхідності і справедливості, а звідси й практично всенародної підтримки.

Революційна ОУН своєю послідовною і наполегливою працею зуміла ідеї незалежності й соборності всіх етнографічних регіонів України, зокрема й Гуцульщини, зробити настільки нездоланим духовним надбанням свідомості людей цього краю, що вони не лише вважали їх цілком своїми, але й без вагань ішли за них на смертельно небезпечну, важку, надзвичайно жертвну і тривалу боротьбу. Пояснюється це тим, що ідеологія і політика ОУН Степана Бандери повністю базувалися на світоглядних надбаннях української нації, відповідали її життєвим потребам, впливали з них, вдало обґрунтовували їх і розвивали.

Ніколи раніше гуцули так активно і масово не маніфестували перед Європою і світом своєї незаперечної належності до української нації, як у роки боротьби в лавах ОУН і УПА. Мало того, не тільки не поступалися в ній представникам інших етнографічних груп, але й часто перевершували їх.

Неоціненний внесок зробили гуцули і в загальнонаціональний український повстанський фолкльор, у більшість його піснених і в усі без винятку оповідні жанри. Важливо, що це характерно для кожної з усіх трьох частин регіону.

Праця над цим нарисом показує невідкладність потреби дальшого й усебічного наукового вивчення повстанського руху як на самій Гуцульщині, так і в інших теренах України.

Пояснення

268. Бабій Олесь. Повстанці: (уривки з поеми) // Новий час. – 1992. – 24-30 жовтня.

269. Записав Г. Дем'ян 26 серпня 1998 року в м. Києві (вул. Ярославів Вал, 9) від Михайла Зеленчука, с. Юрія, народився 1924 року в с. Зелений Надвірнянського району Івано-Франківської області, тепер живе в м. Івано-Франківську (вул. Степана Тудора, 11-А, кв. 28), освіта середня.

270. Записав Г. Дем'ян 14 вересня 1999 року в м. Івано-Франківську (вул. Богдана Лепкого, 46) від автора слів і мелодії пісні Лук'яна Вардзарука, 1929 року народження, освіта вища.

271. Записав Г. Дем'ян 30 вересня 1999 року в м. Івано-Франківську (вул. Богдана Лепкого, 46) від Лук'яна Вардзарука, с. Дмитра, 1929 року народження, освіта вища.

272. Записала 11 вересня 1999 року в селі Красній Надвірнянського району Івано-Франківської області Оксана Саламаха-Кузьменко від Ганни Нагорної-Гнатюк, 1926 року народження, освіта 3 класи початкової школи.

273. Савчук М. Названа праця. – С. 94.

274. Записав Г. Дем'ян 11 вересня 1999 року в селі Красній Надвірнянського району Івано-Франківської області від авторки пісні Ганни Нагорняк-Гнатюк, 1926 року народження, освіта 3 класи початкової школи.

Мелодію розшифрувала Лариса Лукашенко.

275. Особисті архівні фонди Відділу рукописів: Анотований покажчик (Друге виправлене і доповнене видання) / Уклали: П. Баб'як, О. Дзьобан, Є. Домбровська, М. Трегуб за участю І. Бурковського, Т. Гуцаленко, О. Осадці. – Львів: Видання Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, 1995. – С. 85.

276. Пор.: Записи повстанських пісень від Михайла Іванюка з Вижниці Чернівецької області, Ганни Нагорняк-Гнатюк із села Красної Надвірнянського району Івано-Франківської області та Ганни Якуб'як із Дори біля Яремчі того ж Надвірнянського району // Відділ рукописів ЛНБ НАН України. – Фонд № 229; особистий архів Г. Дем'яна. – Папка «Повстанські пісні з Гуцульщини».

277. Пісні УПА з голосу Михайла Зеленчука / в записах Люби Дейчаківської. – Івано-Франківськ, 1991. – 36 с.

278. Записав Г. Дем'ян 26 серпня 1998 року в Києві (вул. Ярославів Вал, 9) від Михайла Зеленчука, с. Юрія, 1924 року народження, освіта середня. Постійно живе в місті Івано-Франківську.

279. Дем'ян Г. Повстанська співанка-хроніка з південного Закарпаття // Літопис червоної калини. – 1993. – № 3-4. – С. 24-26.

280. Правдюк О. Українські повстанські пісні // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 2. – С. 13.

281. Дем'ян Г. Видання українських повстанських пісень та перші спроби їх інтерпретації // Матеріали до української етнології. – Київ, 1995. – Випуск 1(4). – С. 308-320; його ж. Книжкові видання українських повстанських пісень // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 5-6. – С. 9-17; його ж. Найбагатше видання повстанських пісень // Визвольний Шлях. – 1999. – Кн. 1(610). – С. 115-121; Савчук М. Гуцульські героїчні пісні 30-50 років ХХ століття // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні. – С. 93-96.

282. Дем'ян Г. Реальні герої повстанських пісень // Духовна культура України: якій їй бути завтра. Міжнародний фестиваль українського фольклору «Берегиня». – 23-26 вересня 1993 р. – Луцьк, 1993. – С. 9-10.

283. Правдюк О. Названа праця. – С. 16, 17, 18, 20.

284. Співанки-хроніки, новини / Упорядкували О. Дей (тексти), С. Грица (мелодії). – Київ: Наук. Думка, 1972. – С. 245-246, 523.

285. Храплива Леся, Подуфалий Василь. Гуцулка // Повстанські пісні / Упорядник і музичний редактор Василь Подуфалий. – Тернопіль: Лілея, 1996. – Випуск четвертий. – С. 23-24, 81.

286. Записав Михайло Зеленчук у листопаді 1999 року в селі Зелена Надвірнянського району Івано-Франківської області з таким уточненням: «Складена пісня в селі Зелена про загибель шести повстанців на участку Лазок Ференца. Автор невідомий». Автограф запису зберігається в особистому архіві Г. Дем'яна. Папка «Повстанські пісні з Гуцульщини».

287. Дем'ян Г. Степан Бандера в українському пісенному фольклорі // Українські проблеми. – 1995. – № 2. – С. 109-114; Луньо Є. Степан Бандера в пісенному фольклорі Яворівщини // Визвольний Шлях. – 1999. – Кн. 10 (619). – С. 1201-1210.

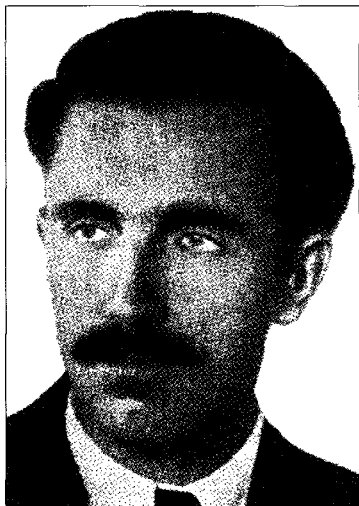
288. Записав Г. Дем'ян 12 вересня 1999 року в м. Надвірній Івано-Франківської області від Катерини Ковалюк, д. Василя, 1927 року народження, освіта середня. Живе в селі Майдан Горішній Надвірнянського району. □

Вячеслав Гнатюк

Із львівського періоду революційної діяльності Дмитра Грицай (1929-1934 рр.). Сторінки біографії

Восени 1929 року Дмитро Грицай, майбутній шеф штабу УПА «Перебийніс», маючи атестат зрілості Дрогобицької гімназії «Рідна школа» ім. Івана Франка й відбувши протягом року дійсну службу в польському війську, розпочав свої студії на математично-природничому факультеті Львівського університету. Факультет готував, головним чином, учителів фізики й математики, хемії, біології для середніх навчальних закладів (гімназій, учительських семінарій тощо). Судячи з набору наукових дисциплін, які студіював Д. Грицай, доходимо висновку, що він навчався на фізично-математичному відділенні факультету.¹

Упродовж року свого студентства Дмитро мешкав на приватній квартирі, але вже наступного переселився до українського Академічного дому – гуртожитку студентів-українців вищих навчальних закладів Львова, де прожив аж до середини 1934 року, коли його було відправлено до концтабору в Березі Каргузькій.²

Львів відіграв надзвичайно важливу роль в становленні Дмитра Грицай як націоналіста-революціонера. Віддавна це був чільний осередок українського національно-культурного життя на західних теренах нашої етнічної території, а з утворенням у 1929-1930 років ОУН та її виконавчої структури на західноукраїнських землях – Крайової Екзекутиви (КЕ на ЗУЗ) з осідком у Львові – галицька столиця стала провідним центром національно-визвольних змагань українського народу в міжвоєнному періоді (1921-1939 рр.).

Особливістю розвитку націоналістичного руху на ЗУЗ наприкінці 1920 і на початку 1930 років було те, що його головною організаторською пропагандивною і – значною мірою – бойовою та інтелектуальною силою стало патріотичне українське студентство, виховане на героїчних традиціях визвольної боротьби українців від найдавніших часів, на прикладах подвигів Січових

1. Державний архів Львівської обл. (далі ДАЛО), ф. 26 (Львівський університет), оп. 15, спр. 986а, арк. 289; спр. 987, арк. 279; спр. 989, арк. 317.

2. Там само, ф. 292 (Управа Академічного дому у Львові), оп. 1, спр. 15, арк. 7, 13, 20 зв., 31.

Стрільців і бойовиків УВО, на працях Д. Донцова та його послідовників, у яких найвищим ідеалом людини визнавався борець за волю Батьківщини.

До цього покоління українського студентства належав і Дмитро Грицай. Ще в дрогобицькій гімназії він прилучився до громадсько-політичної й революційної діяльності, активно працював у націоналістичних організаціях «Пласт», ОВКУГ, УВО.³ Приїхавши до Львова, Дмитро, можливо, з допомогою товаришів зі своєї гімназії, які вже навчалися у Львові (З. Коссак, Д. Німич, М. Драган та ін.), увійшов у львівські осередки «Пласту», УВО й ОУН. Друзі-націоналісти, мабуть, допомогли йому й перебратися до Академічного дому, що було вигідно в матеріальному плані й зручно в підпільній праці. Адже Академічний дім (студенти на своєму слензі називали його «Акад-будую»), у якому мешкало понад сто студентів-чоловіків, став на той час потужним націоналістичним осередком, таємним осідком Крайової Екзекутиви ОУН, де відбувалися її засідання, готувалися до друку її видання, зберігалася й поширювалася нелегальна література. Тут постійно або періодично жили видатні діячі УВО й ОУН – Б. Кравців, М. Колодзінський, С. Бандера, Я. Старух, Р. Волошин, І. Климів, О. Гасин, Я. Стецько, М. Дужий, І. Равлик та ін. За словами Л. Ребета, у першій половині 1930 років Академічний дім був «головною базою ОУН», де «сходилися всі нитки організації».⁴

Крім того, Академічний дім був також центром організованого студентського життя у Львові, на яке ОУН справляла все більш відчутний вплив. Тут містилися штаб-квартири близько десятка фахових, громадсько-політичних, мистецьких та ін. гуртків і товариств львівських студентів, зокрема, гуртка українців, українського студентського спортивного клубу, «Правничої громади» тощо. В Академічному домі мали свій осідок також редакція рупору націоналістичного студентства – журналу «Студентський шлях» – та управа Товариства прихильників освіти – громадської організації, що надавала фінансову допомогу незаможним українським студентам та утримувала Академічний дім, який був власністю Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

У лекційній залі та в просторій їдальні («харчівні») Академічного дому, що вміщала кількাসот людей, часто відбувалися лекторії, віча, конференції, театральні вистави, концерти, художні виставки, диспути, організовані львівським студентством. Тут у 1929-1933 роках пройшли чотири крайові студентські конгреси, на яких делегати з усіх університетських центрів Польщі обговорювали актуальні суспільно-політичні проблеми життя українського народу під польською окупацією, розмірковували над ролею студентства у розв'язанні цих проблем.

3. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 389 (Верховне командування пластунів), оп. 1, спр. 233, арк. 73; Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968. – Т. I. – С. 56; Тустанівський В. Підпілля в Дрогобицьчині // Дрогобицьчина – земля Івана Франка. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1973 (Репринтне видання – Дрогобич, 1993). – Т. I. – С. 93, 95.

4. Ребет Л. ОУН на ЗУЗ у половині 1930 років // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 529, 530.

Д. Грицай від перших днів свого перебування у Львові став активно працювати і в підпіллі, і в легальних громадських організаціях. Насамперед він відновлює своє членство в «Пласті», перерване військовою службою. Уже в жовтні 1929 року, у перший місяць Дмитрового студентства, його було прийнято до Х куреня старших пластунів «Чорноморці»,⁵ у якому він перебував аж до заборони «Пласту» польською владою восени 1930 року. Цей курінь був одним з найбільш відомих і авторитетних у «Пласті», він розробляв і втілював у життя концепцію «водного Пласту», тобто проводив туристичний і військово-спортивний вишкіл молоді переважно на водоймах, створюючи водні літні табори і влаштуовуючи мандрівки річками України. Іншим важливим завданням було проведення культурно-національної та спортивно-пластової роботи на Волині – території, що до 1921 року входила до складу царської Росії, і де національна самосвідомість українців була ще дуже низькою.

До «Чорноморців» належала низка відомих у націоналістичному підпіллі діячів УВО та ОУН – брати Роман та Юрко Шухевичі, Богдан Підгайний, Євген Полотнюк, Володимир Качмарський, курінний Іван Сенів. Дехто з них мав за плечима і досвід збройної боротьби з окупантом. У цьому славному товаристві продовжував свою пластову діяльність Дмитро Грицай. Він брав участь у щотижневих сходинах куреня, де обговорювалися важливі проблеми внутрішнього життя куреня й «Пласту» в цілому. Очевидно, що не обійшлося без нього й у масових заходах, проведених куренем протягом 1929-1930 навчального року – зокрема в організації Святомиколаївської забави, у щедруванні на «Рідну школу», в облаштуванні й освяченні моторного човна тощо.

Проте головною і найбільш відповідальною була робота Д. Грицає у військовій референтурі ОУН. Саме на межі 1920-30 років відбувалося формування цієї референтури за рахунок боївок УВО, що вливалися в ОУН за постановою I Конгресу ОУН (1929 р.) та наступних конференцій Організації. На цьому етапі військову референтуру в Західній Україні очолював досвідчений бойовик УВО, студент юридичного факультету університету Михайло Колодзінський. Після його арешту і засудження на посаді військового референта КЕ ОУН на ЗУЗ було офіційно затверджено Дмитра Грицає (травень 1932 р.).⁶

Головним завданням очолюваної Д. Грицаєм референтури була організація військового вишколу членів ОУН – як рядових, так і провідних (підготовка останніх – не нижче рівня підфіцера-професіонала). Під час майбутньої визвольної війни з окупантами вишколені кадри ОУН мали утворити ядро військових формувань повсталих мас. Ця концепція була успішно реалізована в ході Другої світової війни, коли члени ОУН стали організаторами і командирами підрозділів УПА, УНС, СКВ.

Дмитрові Грицаєві разом з іншими його колегами – М. Колодзінським, Р. Шухевичем, О. Гасиним – довелося від самого початку, крок за кроком розробляти систему військового навчання в ОУН, що діяла в глибокому

5. ЦДДА України у Львові, ф. 389, оп. 1, спр. 855, арк. 12 зв.
6. Мірчук П. Цит. пр. – С. 295.

підпіллі й була постійно переслідувана польською владою. Ця робота потребувала від керівників глибоких фахових знань з військової справи, наполегливості і винахідливості для організації вишколу в умовах конспірації.

Цими якостями Д. Грицай володів повною мірою. Природний нахил до точних наук, професійний вишкіл у польському війську (підстаршинська школа в Заліщиках, яку Дмитро закінчив зі званням капрала⁷), солідний стаж підпільної праці й надзвичайно корисний досвід у «Пласті» створили основу для формування Д. Грицай як військового керівника ОУН. Набуті знання і навички він не переставав удосконалювати до кінця життя й особливо інтенсивно – у львівський період своєї революційної діяльності. Про це свідчить, зокрема, і той факт, що під час арешту Дмитра 23 березня 1932 року в нього було вилучено 10 військових підручників, 5 військових карт, конспект праць з військової справи і 70 фотографій.⁸ Підручники, карти і фотографії із зображенням військових об'єктів, фортифікаційних споруд, зброї (якщо серед вилучених фотографій були саме такі) могли служити Дмитрові Грицаєві і для розробки плянів конкретних військових операцій, і для організації індивідуальних та групових занять з членами ОУН.

Військова референтура КЕ, як і УВО, широко використовувала для проведення відповідних вишколів різноманітні просвітянські, кооперативні, спортивні організації й курси, на яких разом з офіційними дисциплінами вивчалися також – але вже нелегально – певні елементи військової справи. Зокрема, в інформації Львівської воєводської команди державної поліції від 8 липня 1931 року повідомляється, що «ОУН видала своїм клітинам доручення організовувати спортивні секції при всіх українських товариствах – таких, як „Луг“, „Сокіл“, читальня „Просвіти“ і т. п. [...] Під виглядом спортивної секції [...] члени організації мають вправлятися в їзді на коні, володінні шаблею, карабіном, і загалом будь-якою зброєю».⁹ У цьому пляні характерним є виступ Дмитра Грицай на III Крайовому студентському конгресі 21 березня 1932 року. Його промову докладно зреферував якийсь таємний агент поліції, який був, очевидно, серед делегатів Конгресу. У поліційному звіті Д. Грицай названо «видатним діячем ОУН», і переказові змісту його промови присвячено тут стільки ж місця, скільки й викладові змісту звітної доповіді Голови СУСОП (Союзу українських студентських організацій під Польщею) В. Яніва, що тривала понад годину. Це свідчить про підвищену увагу поліції до змісту саме Грицаєвого виступу. Що ж тут могло так особливо занепокоїти охоронців окупаційного режиму?

Гадаю, насамперед, це інструктивний характер промови, де було подано рекомендації щодо запровадження конкретних форм і методів організації військового вишколу. Зокрема, Д. Грицай наголосив на потребі використання спортивних товариств і клубів як для поширення націоналістичних ідей, так і для проведення військової підготовки. У цьому зв'язку він звернув особ-

7. ДАЛО, ф. 11 (Львівський окружний суд), оп. 29, спр. 1086, арк. 86а.

8. Там само, арк. 74.

9. ДАЛО, ф. 108 (Львівська повітова команда державної поліції), оп. 1, спр. 330, арк. 21.

ливу увагу на організацію секцій лещетарів, на базі яких ОУН повинна була готувати мобільні загони, які під час воєнних дій могли б транспортувати зброю й амуніцію. Лещетарські походи, на думку промовця, потрібно використовувати для вивчення місцевості як можливого терену майбутніх боїв з окупантом. Д. Грицай вважав, що незнання теренів нерідко служило головною причиною поразок українського війська в кампаніях минулої війни.

Далі Д. Грицай зазначив, що потрібно більше уваги приділяти жіночим організаціям, оскільки жінки можуть відіграти велику роллю в майбутніх визвольних змаганнях, зокрема як зв'язкові. Саме так, до речі, і сталося вже через декілька років, коли тисячі українських дівчат і жінок працювали зв'язковими, санітарками, медсестрами в боївках ОУН та у відділах УПА.

Д. Грицай potwierдив потребу прориву «сокальського кордону» й розгортання масової організаційної та пропагандивної роботи на Волині, а також на Лемківщині, у Турківському повіті, де рівень національної самосвідомості населення був ще дуже низьким.¹⁰

Заклики Д. Грицая стосовно Лемківщини та Волині знайшли відображення в резолюціях Конгресу,¹¹ але про його виступ навіть не згадано в оглядовій статті¹² – мабуть, з конспіративних міркувань.

У середині 1933 року Провідником КЕ на ЗУЗ було затверджено С. Бандеру, який залишив Д. Грицая на чолі військової референтури, що, на думку П. Мірчука, в цей час значно посилила свою роботу. Провід українських націоналістів разом з Крайовою Екзекутивною організували вишкільні курси інструкторів з військової справи за межами Польщі. Зокрема, такі курси, на яких було багато слухачів із Західної України, відбулися в другій половині 1933 року в Данцігу та в Берліні. Підготовлені тут інструктори, повернувшись в Україну, організували відповідні вишколи в різних місцевостях краю, прагнучи охопити ними все членство ОУН. Лише у Львові було 10 таких курсів по 9 слухачів на кожному.¹³ Зрозуміло, що всю роботу, пов'язану з організацією цих курсів в Україні, повинна була виконувати військова референтура КЕ на чолі з Дмитром Грицаєм.

Крім групових занять, проводилися й індивідуальні – передусім з працівниками керівних ланок ОУН. Зміст і методику таких індивідуальних курсів, що тривали протягом двох місяців, докладно розкрив у своїх зізнаннях перед польськими слідчими референт розвідки Крайової Екзекутиви Ярослав Макарушка, який сам їх пройшов.¹⁴

У 1934 році, коли посилюлися репресії польської держави проти українців, КЕ ОУН на ЗУЗ почала розробляти широкомаштабні плани створення т. зв. «зеленої кадри», тобто повстанських загонів у лісах з метою організації збройного опору окупантові. Лише масові арешти членства ОУН в середині

10. Там само, ф. 11, оп. 29, спр. 1086, арк. 7 зв.

11. Студентський шлях. – 1932. – Ч. 4. – С. 94.

12. Дужий М. Новий етап в житті українського студентства (З приводу III Крайового студентського конгресу у Львові) // Студентський шлях. – Ч. 7-8. – С. 148-152.

13. Мірчук П. Цит. пр. – С. 327.

14. ЦДДА України у Львові, ф. 371 (Адвокат Степан Шухевич), оп. 1, спр. 76, арк. 128.

1934 року, пов'язані з убивством Перацького, унеможливили тоді реалізацію цих плянів,¹⁵ у розробці яких, гадаємо, мала відігравати провідну роль військова референтура Крайової Екзекутиви під керівництвом Д. Грицяя.

Працюючи в цій структурі, він займався й проблемами забезпечення членства ОУН зброєю. Зрадник Роман Барановський доносив польській поліції, що Дмитро Грицяй у грудні 1931 року мав опіку над зброєю та виховною літературою і переховував одне й друге. Він брав участь у закупівлі зброї від військових, зокрема сам придбав 3 пістолети, а також разом з М. Колодзінським доручав скуповувати зброю Качмарському.¹⁶ Купівлею зброї займалися й інші керівники Крайової Екзекутиви, зокрема С. Бандера, Б. Підгайний. Степан Бандера вважав за потрібне придбати всі системи зброї для налагодження ефективного вишколу членства ОУН.¹⁷

Водночас із підпільною працею Д. Грицяй, як і переважна більшість керівників ОУН на ЗУЗ, провадив також активну громадську діяльність у легальних організаціях. У такий спосіб націоналісти використовували громадські організації для ширення пропаганди, для залучення нових членів до ОУН та здійснення її програмних завдань. Дмитро Грицяй належав до товариства «Просвіта», до академічного гуртка українських математиків, був членом головної управи «Товариства прихильників освіти»,¹⁸ без якого сотні малозабезпечених українських студентів, у т. ч. й сам Д. Грицяй, не могли б навчатися у вищих навчальних закладах. У жовтні 1931 року його було обрано головою студентського гуртка «Рідної школи» ім. Петра Могили,¹⁹ який займався розповсюдженням пропагандивної літератури, просвітницькою роботою серед населення (підготовкою рефератів, організацією масових заходів тощо). Гурток налічував 260 членів, які також збирали кошти на підтримку й розвиток української освіти.

Надзвичайно популярним у середовищі націоналістичної молоді Львова було Товариство наукових викладів ім. Петра Могили, яке щотижня влаштовувало в лекційній залі або в ідальні Академічного дому читання різноманітних доповідей і рефератів як самими студентами, так і представниками львівської інтелігенції. Переважала актуальна політична й економічна тематика, часто порушувалися проблеми націоналізму. Під час обговорення виступів завжди виникали гарячі дискусії, які служили чудовою школою інтелектуального розвитку української молоді. Про ці диспути із захопленням згадують у своїх спогадах ветерани націоналістичного руху в Україні – М. Климишин, Ю. Бескид, Д. Сусік, Р. Малашук та ін., виділяючи при цьому таких ораторів серед студентів, як Д. Штикало, В. Янів, Я. Старух. Як активного дискусанта згадано і Дмитра Грицяя.²⁰

15. Мірчук П. Цит. пр. – С. 327-328.

16. ЦДІА України у Львові, ф. 205 (Прокуратура апеляційного суду, м. Львів), оп. 1, спр. 3118, арк. 17, 22.

17. Там само, ф. 371, оп. 1, спр. 76, арк. 268; спр. 77, арк. 48.

18. ДАЛО, ф. 11, оп. 29, спр. 1086, арк. 86а.

19. Студентський шлях. – 1931. – Ч. 5-6. – С. 130.

20. Барагура В. Як я став журналістом. Спогади зі студентських років 1928-1934. – Торонто, 1989. – С. 56.

Д. Грицай мав авторитет і як організатор масових громадських акцій – не дарма ж його було обрано до комітету з відзначення 30-річчя сецесії – масового виходу студентів-українців з Львівського університету, що відбувся в грудні 1901 року на знак протесту проти шовіністичної політики керівництва університету. Після святкової академії студенти організували ще один не передбачений програмою захід: вишикувавшись у колону, пішли вулицями Львова з «бойовими» піснями на Личаківський цвинтар, де хотіли зложити шану Адамові Коцьку – одній з перших жертв українсько-польських конфліктів у XX столітті. Поліція перепинила шлях демонстрантам, виникла сутичка, однак студенти все одно бічними вуличками дісталися до цвинтаря й відбули Панахиду на могилі Коцька.²¹

Важливою ланкою громадської роботи студентів у справі національного виховання населення була праця у т. зв. студентських секціях – повітових об'єднань освіченої молоді, до яких, крім дійсних студентів, що тоді вчилися у вищих навчальних закладах, належали також випускники («абсолювенти») гімназій, безробітні випускники високих шкіл, студенти й гімназисти, які з певних причин не змогли завершити свою освіту. Ці секції, роботою яких у досліджуваний період керував СУСОП із штаб-квартирою у Львові, виконували величезний обсяг роботи в пляні національного освідмлення й культурно-економічного розвитку українського народу. Працюючи в селах і містах свого повіту, в рідних селах, члени секції виголошували перед селянами і робітниками доповіді й реферати, організовували драматичні гуртки, хори, бібліотеки, засновували або виступали ініціаторами заснування читалень «Просвіти», спортивно-пожежних товариств «Сокіл» і «Луг», кредитових спілок та кооператив, відділень «Сільського господаря» і, звичайно, клітин ОУН – там, де знаходились відповідні люди.

Дмитро Грицай належав до студентської секції в Самборі й плідно працював на культурно-просвітницькому полі в рідному селі Дорожеві. Як представник Самбірської повітової організації «Сокола», він, очевидно, в 1930 році ініціював відновлення роботи товариства в Дорожеві, що занепадала після смерті попереднього голови. Зберігся унікальний документ – протокол установчих зборів дорожівського «Сокола» з рішенням про відновлення його діяльності.²² З протоколу дізнаємося, що головував і виступав на зборах тодішній дорожівський священик о. Василь Шевчук – майбутній капелян УПА о. «Кадило». Виступив там і Дмитро Грицай, як зазначає протоколіст, «з коротким та річевим рефератом» про мету й призначення «Сокола», в якому наголосив на важливому значенні цього товариства у вихованні в нашого народу дисциплінованості і почуття обов'язку, через брак чого Україна втратила незалежність і не може її повернути протягом багатьох століть національно-визвольних змагань. Після «палкої», за словами

21. М. Д. Чому і як вшановано 30-і роковини сецесії // Студентський шлях. – 1932. – Ч. 1. – С. 25-26.

22. ЦДІА України у Львові, ф. 312 (Українське спортивне товариство «Сокіл-Батько», м. Львів), оп. 1, спр. 287, арк. 6-7.

протоколіста, промови Дмитра Грицяя і виступу о. Василя Шевчука присутні «всі, як один» записалися членами товариства. Д. Грицяй розповів про посадові обов'язки представників керівного складу організації і навіть вказав, які люди надавалися б для тих чи інших посад в управі товариства.

98-річний Онуфрій Сенюх, колишній дорожівський дяк та один із засновників і перший голова читальні в Дорожіві на Середині (частина села) розповідав на початку 2000 року авторові цих рядків, що Дмитро Грицяй був одним з його найактивніших помічників у організації читальні «Просвіти», що розпочала свою роботу 1931 року. Буваючи в селі, Дмитро ніколи не пропускав Служби Божої, співав у церковному хорі.

Інший мешканець цього ж села, 81-річний Михайло Дяків, запам'ятав Дмитра Грицяя в головній ролі вчителя з п'єси Івана Франка «Учитель», поставленої драматичним гуртком при читальні на Середині. Згадав також і те, що Дмитро часто виступав з рефератами перед односельцями в читальні. У мешканки села Г. Хомин збереглася групово фотографія колядницького гурту дорожівців, які колядували на «Просвіту» десь на початку 1930 років. У гурті бачимо й Дмитра Грицяя в характерній студентській шапці-«мазепинці». Отже, навчаючись у Львові, Дмитро встигав багато зробити й для піднесення національно-культурного рівня рідного села, про що дорожівці зберігають вдячну пам'ять і сьогодні. В один голос згадують найстарші з них про те, що, приїжджаючи додому на канікули, Дмитро від ранку до вечора працював на своєму господарстві – косив, возив сіно і збіжжя, годував худобу – і це збільшувало повагу земляків до нього.

Ще один важливий епізод революційної діяльності Дмитра Грицяя в зазначений період – це його праця на посаді управителя Академічного дому від 15 грудня 1933 по середину червня 1934 року.²³ Завдяки призначенню Д. Грицяя на цю посаду (спочатку тимчасово) Крайова Екзекутива, що мала свій осідок в Академічному домі, отримувала нові можливості для розгортання своєї діяльності, в т. ч. й у студентському середовищі. Це призначення свідчить і про високий авторитет Д. Грицяя в керівних колах Товариства прихильників освіти й Наукового товариства ім. Т. Шевченка, які опікувалися Академічним домом. Належно оцінили піднесення свого земляка й дорожівці: цю подію було відображено в літописі села.²⁴

Ця посада була корисна для ОУН, почесна і вигідна матеріально (місячна оплата – 80 пол. зл.), але й надзвичайно відповідальна, адже від управителя залежало життєзабезпечення цілого гуртожитку. Особливий клопіт був з польською поліцією, яка постійно робила несподівані напади на Академічний дім, переважно вночі: проводила обшуки, бешкетувала, біла мешканців, іноді прямо в ліжках, ще сплячих. Майже кожен такий напад закінчувався арештами мешканців гуртожитку – іноді масовими і тривалими. Зокрема, студента Івана Равлика поліція арештовувала протягом кількох мі-

23. ДАЛО, ф. 292, оп. 1, спр. 15, арк. 31-31 зв.

24. Турик І. Парохіяльна літопись. Село Дорожів, повіт Самбір. – Дорожів, 1938. – С. 59. Рукопис. Зберігається в Дорожівській середній школі.

сяців 1932-1933 навчального року чотири рази,²⁵ а Дмитро Грицай за свої два арешти в березні та жовтні 1932 року відсидів у в'язниці повних чотири місяці.²⁶ А ще ж потрібно було ходити на заняття, в бібліотеки, складати іспити, заробляти на життя й на оплату за навчання (у 1932 р. Д. Грицай підробляє репетиторством і видає обіди в їдальні Академічного дому²⁷). Незважаючи на всі перешкоди, Д. Грицай стабільно, без перерви переходив з курсу на курс, і лише ув'язнення в Березі Каргузькій не дало йому змоги здобути диплом про вищу освіту. Додам, що в цей львівський період свого життя Д. Грицай познайомився в гуртожитку зі своєю майбутньою дружиною Марією Козак, також тоді студенткою.²⁸ Одружитися їм вдалося вже після повернення Дмитра з Берези – 1938 року.

Отже, як бачимо, протягом львівського періоду свого життя Дмитро Грицай зробив вагомий внесок у національно-визвольну боротьбу українського народу на ЗУЗ. Працюючи підпільно у військовій референтурі ОУН, він дуже швидко, менше ніж за три роки, очолив її, перебуваючи під безпосереднім керівництвом Степана Бандери – Крайового провідника ОУН. Д. Грицай організовував підпільний військовий вишкіл членства ОУН і водночас опрацьовував проблеми стратегії й тактики збройної боротьби українського народу з окупантом у тих історичних умовах, що склалися. Виступаючи з доповідями перед різними групами населення (селянами, студентами тощо), він морально і психологічно готував співвітчизників до цієї боротьби.

Багато уваги приділив Д. Грицай і праці в легальних українських установах, головню в тих, що працювали на розвиток національної освіти (ТПО, гурток «Рідної школи»), де він перебував на провідних посадах.

У період 1929-1934 років Дмитро Грицай сформувався як досвідчений і випробуваний провідник ОУН, що знав куди і як повести за собою людей. Усе це створювало базу для його подальшого росту щаблями ієрархії ОУН у другій половині 1930 та в 1940 роках. □

25. Хроніка // Студентський шлях. – 1933. – Ч. 1. – С. 31.

26. ДАЛО, ф. 11, оп. 29, спр. 1086, арк. 157; Хроніка // Студентський шлях. – 1932. – Ч. 11-12. – С. 281.

27. ДАЛО, ф. 11, оп. 29, спр. 1086, арк. 86а.

28. Волощак Є. Коротка людська пам'ять // Галицька зоря. – 1991. – 30 січня; Дужий П. Начальник Головного штабу УПА // За вільну Україну. – 1997. – 1 квітня.

Олесь Янчук

Пороги вічності Юрія Липи (нарис життя і творчості)

Одеський період життя і діяльності Юрія Липи (1900-1918)

Юрій Липа – одна з найвеличніших зірок, що спалахнула на літературно-му та суспільно-політичному небосхилі України ХХ століття. Йому судилося не лише прославити Одесу, в якій він народився, але й увічнити своє ім'я в пантеоні найвизначніших ідеологів і теоретиків українського державо-

творення. Багатогранний талант філософа історії, етнопсихолога, політолога, теоретика геополітики, письменника й лікаря, як і вся творча спадщина Юрія Липи, і по сьогодні вражають своєю актуальністю в контексті реалій сучасного життя і потребують глибокого осмислення.

Достовірні дата й місце народження Юрія Липи досі не встановлені, як і інформація про справжню матір майбутнього письменника. На цьому питанні, з огляду на велику плутанину, яка присутня в українських та закордонних публікаціях, що стосуються життєпису Ю. Липи, слід зупинитися дещо детальніше.

Вважається, що свій життєвий шлях Ю. Липа розпочав 5 травня 1900 року в Одесі, на Близьких Млинах, у будинку ч. 17 по вулиці Юріївській. Це

найбільш вірогідна версія. Однак є й інші. В архіві Познанського університету (Польща) зберігається анкета, власноруч заповнена Ю. Липою 1922 року під час його вступу на медичний факультет (її копія є в архіві автора – О. Я.). Там Юрій Липа подав такі дату й місце появи на світ: 6 травня 1900 року, місто Полтава. Здавалося б, це є досить аргументована версія, тим більше, що достеменно відомо – Іван Липа переїхав на постійне місце проживання до Одеси лише 1902 року. Проте і цей документ остаточно не проливає світла на проблему...

Батько Юрія – Іван Липа – був неординарною постаттю: лікар і письменник, організатор і автор програми «Братства тарасівців» – першої організації, що проголосила своєю метою виборення самостійності України, комісар Михайлівського району, згодом комісар Одеси від Центральної Ради, член Українського революційного керівничого комітету міста (1917), лікарський інспектор Одеси, член Директорії УНР, міністер культів та один з авторів проєкту першої Конституції УНР, член президії Української партії соціалістів-самостійників, яка найрадикальніше ставила питання про державну самостійність України (1918), міністер здоров'я уряду УНР та голова президії Ради Республіки на вигнанні (1921).¹

У 1899-1900 роках він працював лікарем в Ананівському повіті на Одещині, а отже, поза сумнівами, міг бувати й у самій Одесі. На цей же час припадає його перше одруження. Першою дружиною Івана Липи, як свідчать листи до останнього відомого українського мецената і громадського діяча Євгена Чикаленка, збережені у фонді І. Липи Державного архіву Одеської області, була лікарка-акушер на ім'я Марія, з якою, найвірогідніше, Іван Липа побрався під час свого лікарювання в Ананівському повіті. Саме ця жінка і була матір'ю Юрія Липи. Є. Чикаленко, який мав маєток у селі Перешори Ананівського повіту і часто відвідував свого приятеля й сусіда по повіту, був добре обізнаний у родинних справах І. Липи. Тому його твердженням можна цілковито довіряти. Вищезначене припущення підтверджують і рядки з листа відомого українського громадського діяча, адвоката Михайла Литвиновича, друга І. Липи з 1901 року, який шле вітання останньому з нагоди його одруження: «Вітаю Вас, дорогий Друже. Нарешті Ви знайшли справжню українку». З цього чітко випливає, що Марія Шепель-Шепеленко, одруження з якою І. Липи так схвально вітає М. Литвинович, була другою дружиною лікаря. До цього схиляється й молодша донька Ю. Липи Марта Липа-Гуменецька. На превеликий жаль, історія не донесла до нас її справжнього прізвища.

Стосовно матері Ю. Липи існують й інші припущення. Скажімо, дехто з дослідників, наприклад, Петро Кіндратович зі Львова, нині покійний, стверджував, що саме Марія Шепель-Шепеленко була матір'ю Юрія. Головний аргумент на користь цього припущення – щоденник Ю. Липи (автор має його копію у своєму архіві – О. Я.), в якому останній багато пише про Марію Липу, її життя під советською владою і обставини смерті. Цитуємо найважливіші уривки: «1927 рік [між записом від 16.04.1927 і 01.09.1927 Ю. Липа пише – О. Я.]. З картки Марії Липи з 28.07.1927 р. видно було, що вона заарештована в Одесі і в'язнена протягом півтора місяці ворогами України [приблизно в липні-серпні – О. Я.]». Після 1927 року в щоденнику Ю. Липа пише:

В лютому 1930 року *перестала писати до сина* [виділення моє – О. Я.] і брата [Володимира Шепеля, який мешкав у Польщі – О. Я.] Марія Липа, можливо, що обмежена не лиш у волі писати, але і в життю самім, московськими посіпаками. Потім почала писати. Любі листи Марії Липи були великою радістю, порадою, а не раз і щастям для... [на місці крапок закреслений початок слова, який неможливо прочитати – О. Я.] сина».²

Зважаючи на часті вживання слова «син», припускають, що Ю. Липа вважав Марію Шепель-Шепеленко своєю матір'ю. Але чи Марія була матір'ю Юрія від народження, чи тією матір'ю, яка лише виростила й виховала – з'ясувати остаточно поки не вдалося.

У листах, спогадах і щоденнику Ю. Липа часто звертається до Марії Липи, називаючи її матір'ю. Крізь рядки відчувається все: глибока повага, вдячність, турбота, теплота, але... тільки не синівська любов, яка, наприклад, присутня ледве чи не в кожному спогаді про батька Івана – ідеала й наставника. Чимало споминів про Ю. Липу фіксують цікаву деталь: перебуваючи де б то не було – вдома чи в дорозі, сідаючи за письмовий стіл і беручи до рук перо, Юрій Липа завжди ставив перед собою невеликий портрет батька. Це дуже символічна деталь. Нічого подібного стосовно Марії Липи не помічено. І не тому, що Ю. Липа не дбав про неї чи не поважав Марію Липу – цитати зі щоденника спростовують це. Проте він не відчував до неї синівського потягу, родинного кровного зв'язку.

Родинна атмосфера відіграла неабияку роль у формуванні світогляду юнака, становленні його патріотичних переконань. Адже частими гостями родини Лип були Михайло Коцюбинський, Осип Маковей, Гнат Хоткевич, Борис Грінченко, Володимир Самійленко, Олександр Олесь, Микола Вороний, Григорій Чупринка, Іван Луценко, Сергій Шелухин, Володимир Чехівський, Віталій Боровик та інші діячі й письменники з усієї України, а друзями дитинства Ю. Липи були діти цих людей.

Початкову освіту майбутній письменник здобув у гімназії ч. 4 міста Одеси, яка знаходилася в будинку, де тепер Музей західного і східного мистецтва. Атестат про закінчення цієї гімназії, який зберігається у Варшавському архіві Лип, свідчить про гуманітарні схильності молодого Юрія. Потім він вступив до Новоросійського (Одеського) університету на юридичний факультет.³

У 1917 році Ю. Липа робить свої перші кроки на літературній ниві: він стає редактором щоденної газети «Вісник Одеси», пише свій перший вірш, покладений на ноти – «Побідний марш» («Дарма од нас світло ховали»),⁴ брошури – «Союз Визволення України»,⁵ про створену 1914 року Д. Донцовим, В. Дорошенком, А. Жуком та О. Скорописом-Йолтуховським українську самостійницьку місію у Відні з метою пропаганди ідеї української державності в Європі, «Королівство Київське по проєкту Бісмарка»⁶ – про маловідомий плян німецького канцлера Отто фон Бісмарка щодо України, «Носить свої ознаки»,⁷ «Гетьман Іван Мазепа»,⁸ листівку Одеської Січі «Проти Корнілова!»,⁹ які побачили світ у заснованому батьком видавництві «Народний стяг», що знаходилося на вулиці Дворянській, 30.¹⁰ Є підстави вважати, що Ю. Липі належить авторство й інших листівок, випущених у світ видавництвом «Народний стяг», зокрема: «З присяги гетьмана Мазепи»,¹¹ «Пам'ятник полоненим»,¹² «З життя полонених»,¹³ «Група полонених»,¹⁴ «Волинська школа»¹⁵ тощо.

Найбільш вагомою за значенням була книжка, в якій аналізувався проєкт Бісмарка щодо самостійності України. Канцлер розумів, що найбіль-

шою загрозою єдності Німеччини є російський імперіалізм. А тому він спрямував свій погляд у найслабше місце кожної імперії – національне питання. Ю. Липа відзначає, що Бісмарк «ясно зрозумів, що непотрібно і шкідливо приєднувати Україну до німців. Навпаки, Україна мусить стати самостійною і бути буфером, що захищає Німеччину та разом всю Європу від захватних інстинктів московської держави».⁶

Тому Бісмарк вважав за необхідне утворити Київське королівство бодай між Прутом і Дніпром, що було б цілком самостійним державним утворенням. Ю. Липа поділяв погляди Бісмарка на геополітичне положення України, однак наголошував на необхідності утворення держави в межах етнічних земель, де живуть українці. Така держава мала б протистояти загарбницьким зазіханням Росії й стала б надійним щитом Європи.

Висновки Бісмарка справдилися наступного століття, коли фашистська Німеччина, засліплена ідеями «вищої раси» та ненавистю до інших націй, проігнорувала справу утворення незалежних держав з числа поневолених Росією народів, викликавши тим самим їх опір окупаційній політиці, що призвело до всенародного антигітлерівського повстання і поклало край їх людиноненависницьким плямам та «Третьюму Райхові».

З огляду на це справедливо зауважує доцент кафедри історії України Одеського державного університету ім. І. Мечнікова Анатолій Мисечко, називаючи працю сімнадцятирічного одеського юнака першою аналізою європейської політики і місця Української держави в ній.¹⁶

Враховуючи загрозу большевицького перевороту в Одесі наприкінці 1917 року, Ю. Липа вступає до лав Одеської Гайдамацької дивізії, організованої полковником Іваном Луценком та підполковником Всеволодом Змієнком, у її перший пластунський курінь; бере участь у грудневих 1917 року та січневих 1918 року боях з большевицькими заколотниками на вулицях Одеси.¹⁷ Тут слід зазначити, що чимало дослідників помилково вказують на приналежність молодого Ю. Липи до якогось мітичного «курєня морської піхоти Армії УНР». Формадії з такою назвою Армія УНР не мала, як і самої морської піхоти.

1918 року, після вступу до міста союзних німецько-австрійських військ і українських частин, Ю. Липа стає заступником командира Одеської «Січі» В. Ярова, що постала з місцевого Союзу української молоді. В той час Юрій редагує український часопис, співпрацює з виданнями «Нове життя» (Одеса), «Нова рада» (Київ), «Вільне життя» (Одеса). В останньому, зокрема, опубліковане оповідання Ю. Липи «Минуле»¹⁸ – чи не перший прозовий твір молодого письменника. Того ж року він перекладає останню з числа видрукованих в Одесі видавництвом «Народний стяг» книгу О. Скоропис-Йолтуховського «Табори полонених українців».¹⁹

У листопаді 1918 року він займався організацією першої студентської сотні, що складалася з членів української корпорації, студентів університету, яку очолював Ю. Липа. Ця сотня зі свого помешкання на Французькому бульварі робила напади на російські шовіністичні організації й допомагала військам Директорії УНР здобути Одесу.²⁰

Одеський період життя Ю. Липи характеризується початком літературної творчості. На перших порах, як видно, його приваблювала суспільно-

політична тематика та історія України. Він починає замислюватися над ролею та місцем України в європейській політиці. Разом з тим, у цей час відбувається становлення його поглядів і переконань, бачимо перші паростки літературно-художньої творчості Ю. Липи в поезії та прозі. Вони були по-юнацькому непрофесійними, однак засвідчували прагнення молодого автора спробувати своє перо і в художній літературі, яка в подальшому посіла левову частку творчого доробку письменника.

Таким багатим на події був одеський період у житті й творчості Ю. Липи. І хоч у подальшому доля закидала його в різні куточки Європи, цей емігрант-вигнанець часто подумки блукав вулицями рідної Одеси, торкався хвиль Чорного моря і присвятив цьому українському берегові низку творів. Одеса оспівана в його однойменній поезії,²¹ оповіданнях «Галичани над морем»,²² «Моренко»,²³ «Гринів»,²⁴ «Петька Клиш, нальотчик».²⁵ Одеса назавжди залишилася його мрією, містом звершень і сподівань, у якому сформувався і виріс один з найбільших українських мислителів – Юрій Липа.

Перший період еміграції Юрія Липи (1919-1922)

В останніх числах 1918 року Липи, батько й син, залишають Одесу. Іван Липа подається до Києва, а згодом через Вінницю на Кам'янець-Подільський, де зустрічається з сином, який прибув до тогочасної столиці України з відділами Армії УНР. Звідти батько й син вирушають на Станіслав (нині Івано-Франківськ – О. Я.), Львів і, зрештою, в еміграцію до Тарнова (Польща).

В Одесі залишилась Марія Липа, яка так і не змогла долучитись до чоловіка і сина. У 1920-30 роках вона викладала природознавство в українській школі ім. М. Драгоманова, що по вулиці Болгарській на Молдаванці. Про її останні роки пише Ю. Липа у своєму щоденнику:

Зміцнившись матеріально, прагнув виконати таємну думку Батька і сам зрадив ждучи великої допомоги духової з її приїзду. Від липня 1933 року почав клопотатися про приїзд Марії Липи до Варшави. Клопоталася і пані Іванна Св... День то приближував, то віддаляв можливість того приїзду. Гарні були листи Марії Липи і повні проміння. А дня 29 грудня 1934 року захворіла на менінгіт, дня 8-го січня завезли її до шпиталю, а дня 10 січня 1935 року умерла в шпиталі, в Полудневій Україні, в Одесі.²

Зупинившись на деякий час у Кам'янці-Подільському, який став тимчасовим осідком українських урядових кіл, Ю. Липа активно співпрацює з газетою М. Грушевського «Життя Поділля» та щоденною газетою «Українське слово», паралельно навчаючись на юридичному відділенні Українського державного університету, ректором якого був близький друг І. Липи та його співпрацівник по кабінеті міністрів Іван Огієнко. В цей непевний час Ю. Липа цілком усвідомлено стає на шлях літературної творчості, якого не полишає до останніх днів свого життя. У Кам'янці-Подільському друкуються його репортаж «З-над моря (Репортаж з Одеси)»,²⁶ поетичні переклади «Уніформа»,²⁷ «Три кондори»,²⁸ статті «Замітки про кубізм»,²⁹ «Нешасливий спадкоємець»,³⁰ редакційні статті, дописи і переклади.

Із Кам'янця-Подільського він подається в еміграцію, переїжджаючи з великими зупинками у Станіславі та Львові до Тарнова, де опиняється в таборі для інтернованих вояків Армій УНР та УГА й перебуває з осені 1920 по 1922 рік. В Тарнові Ю. Липа активно працює на літературній ниві та дебютує в поезії. Він займається репортерською діяльністю у відділі преси і пропаганди уряду УНР на вигнанні, допомагає роботі Товариства допомоги українській еміграції, опікується виданням творів східноукраїнських авторів у львівській кооперативі «Хортиця».

У Тарнові Ю. Липа ініціює утворення літературного об'єднання «Сонцесвіт», до якого, крім нього, увійшли молоді літератори Наталя Ливицька, Микола Ковальський, Борис Лисянський та інші. Об'єднання видавало альманах «Сонцесвіт», на сторінках якого відбувся дебют Ю. Липи з поезією «Князь полонений». У цей період з-під його пера з'являються вірші: «В горах», «Хатка в лісі», «Святий Юрій»,³¹ що були відредаговані й опубліковані стараннями Миколи Вороного, близького друга І. Липи ще з одеського періоду, «Ми – нація»,³² «Усесвіт пута», «Лебідь».³³ На цей час припадає перше кохання Ю. Липи до акторки Лесі К., що відбилося на тогочасній ліриці молодого поета. Уже в тих перших віршах багато хто з літературознавців вбачав появу нової блискучої зірки поетичного таланту на українському літературному небосхилі.

Познанський період життя і творчості Юрія Липи (1922-1928)

У 1922 році Юрій Липа залишає табір для інтернованих і переміщених осіб у Тарнові та вступає до Познанського університету на медичний факультет. Уже з першого року навчання він активно включається в літературне життя, яке вирувало тоді в Західній Україні та в місцях скупчення української еміграції в Польщі. Юрій зближується з літературним угрупованням «Митуса», що складалося з колишніх Січових Стрільців – Романа Купчинського, Олеса Бабія, Василя Бобинського та Юрія Шкрумеляка, які під гаслом «Від символізму – на нові шляхи» сповідували напрям символізму в українській літературі, починає друкуватись на шпальтах часописів «Митуса», «Літературно-науковий вісник» (далі – «ЛНВ» – О. Я.). Тоді виходять твори студента-першокурсника: вірші «Той»,³⁴ «Вдячний шпак»,³⁵ «З задуманих дзеркал»,³⁶ «Баллада»,³⁷ «Святий Юрій»,³⁸ «Князь полонений», «Час людини...»,³⁹ «Царь-дівця»,⁴⁰ «Князівна Ганна».⁴¹

У цей же час Ю. Липа продовжує займатися громадсько-політичною роботою. Зі студентів, колишніх вояків Армій УНР і УГА за почином Ю. Липи, полковника Олександра Кузьмина та сотника Васильченка утворюється таємне товариство – корпорація «Чорноморе», де Ю. Липа обіймає посаду ідеологічного референта. Варто відзначити, що за умов відсутності державності українські емігранти, очолені Ю. Липою, намагалися не лише зберегти своє національне обличчя на чужині, але й думали про майбуття України. Кожен член корпорації був зобов'язаний здобувати знання не лише з курсу,

що читався в університеті, але й вивчати інші мови, економіку, економічну і політичну географію, історію і дипломатію, військову справу, щоб у майбутньому, коли відродиться Українська держава, вона вже мала людей, здатних її очолити, повноцінно провадити її зовнішню і внутрішню політику.

Разом з тим, молодий письменник зав'язує творчі стосунки, які згодом переростуть у тривалу співпрацю, з редактором «Літературно-наукового вісника», відомим публіцистом і палким прихильником ідеї української самостійності, теоретиком українського націоналізму Дмитром Донцовим.

Із відновленням видання «Літературно-наукового вісника» та призначенням його редактором Д. Донцова, чому сприяли кола ОУН і особисто її Провідник полковник Євген Коновалець, з'явився друкований орган, що ставив собі за мету висвітлювати найкращі здобутки українського слова і політичної публіцистики, які з'являлися «поза межами советського духовного кльозету» (Є. Маланюк). З цією метою Д. Донцов почав збирати навколо нового видання всіх найбільш перспективних і прогресивних українських авторів. І Ю. Липа на тривалий час стає одним з найчастіших гостей на шпальтах «ЛНВ». Саме на сторінках «ЛНВ» (з 1933 року – перейменованого на «Вісник» – О. Я.) з'явилися друком більшість творів Ю. Липи. На перших порах це були власні вірші та поетичні переклади: «Згадуєш?», «Щастя»,⁴² «Корабель, що відпливає», «Я живу колами», «Поет»,⁴³ «Будда»,⁴⁴ «Пісня темному», «Василиск»,⁴⁵ «У цім селі»,⁴⁶ «На тихий день»,⁴⁷ «Слово в пустині»,⁴⁸ «З Вігілій»,⁴⁹ «Дикі гуси»,⁵⁰ «Байрон»,⁵¹ «Антоній і Клеопатра». ⁵² Разом з тим, деякі його поезії друкуються й в інших західноукраїнських часописах, журналах і календарях-альманахах, зокрема вірші «Не кличте слова», «Був день»,⁵³ п'єса про часи гетьмана Івана Мазепи «Офіра». ⁵⁴ Виходить друком його перша поетична збірка «Світлість»,⁵⁵ книга, присвячена пам'яті батька, «Світильник неугасимий». ⁵⁶

Від 1925 року в Данцігу починає діяти філія української корпорації «Чорноморе», організована з місцевих українських студентів за активного сприяння Ю. Липи, якого ті обрали собі за «патрона». Слід відзначити, що вже на той час особа Ю. Липи була широко знаною не лише в студентських колах. За свої творчий талант, політичну прозорливість і розсудливість, а також державницькі переконання він мав неабиякий авторитет серед українських емігрантських кіл.

У Данцігу вдалося утворити видавничу базу, де місцева філія корпорації «Чорноморе» видавала однойменний збірник. На його сторінках друкуються твори Ю. Липи: вірш «Одеса»,⁵⁷ ідеологічно-програмні статті «Державницька молодь»,⁵⁸ «Влада і особистості». ⁵⁹ Останні дві висвітлювали погляди Ю. Липи на місце та цілі української молоді в боротьбі за українську державну незалежність. Їх дуже схвально прийняла українська громадськість. За них авторів дякував визначний філософ-державник Вячеслав Липинський: «... бачу Вашу глибоку ідейність та щиру любов до України. Хай Бог Милосердний дає Вам сили, мій дорогий юначе, зберегти на ціле життя ці найцінніші прикмети молодості». ⁶⁰

У той час Ю. Липа розпочинає співпрацю з націоналістичними пресовими органами української еміграції, зокрема часописами «Державницька на-

ція» та «Студентський вісник», що видавалися в Празі – одному з найбільших еміграційних центрів українства в Європі. Тут друкуються твори Ю. Липи «Сімнадцятий»,⁶¹ «Бенкет»,⁶² «Гість із заходу»,⁶³ «Черниця»,⁶⁴ статті «Речі і форми»,⁶⁵ «На старі позиції по новому».⁶⁶ В цей період з'являється новий напрям у творчості письменника – філософсько-ідеологічні статті й політична публіцистика.

Завдяки власному авторитетові, набутому змістовними статтями та плідною організаційною діяльністю, Ю. Липі на кінець 1928 року вдалося стати ідейним надхненником значної частини українського молодіжного руху Польщі, який він намагався згуртувати навколо корпорації «Чорноморе» та її філій, спрямовуючи зусилля українського юнацтва на усвідомлення своєї місії у виборенні незалежності й державотворчому процесі.

До закінчення університетського курсу поезія залишається його найулюбленішою музою. В період між 1926 і 1929 роками публікуються твори: «Скажіть майстерням»,⁶⁷ «Львів»,⁶⁸ «Ялта», «Кам'янець», «Полтава»,⁶⁹ «Поєдинок»,⁷⁰ «Венеція», «Прагнення»,⁷¹ «Пісня нічна», «Ми йдемо»,⁷² «В провінції»,⁷³ «Останній день», «Пісня німців», «Унесення»,⁷⁴ «Іздець»,⁷⁵ «Важке і соромливе»,⁷⁶ «Дві пісні»,⁷⁷ «Пісня про потугу вірну і статечну»,⁷⁸ «Вербунук»,⁷⁹ «Лоїв», «Чернь»,⁸⁰ «Співає пташка»,⁸¹ «Парада вночі»,⁸² «Література»,⁸³ оповідання «Петька Клиш, нальотчик»,⁸⁴ «Відступ»,⁸⁵ «Німецький мандрівець про Україну»,⁸⁶ чи не перша літературознавча праця «Україна в сучасній польській літературі».⁸⁷

Скінчивши курс навчання в Познанському університеті, Ю. Липа стажувався в Данцігу, де активно співпрацював з місцевою філією корпорації «Чорноморе», будучи її «пагрономом», та у Варшаві, відбув обов'язкову медичну практику в Прложському шпиталі. У 1928 році Ю. Липа переїздить до Варшави, попервах оселяючись на квартирі в родині президента УНР в екзилі Андрія Лівницького. Цього ж року він пройшов однорічний курс навчання в Школі військових підхорунжих Польської армії, після чого в 1929 році закінчив Вищу школу політичних наук при Варшавському університеті, слухав лекції професора Юрія Курнатовського, разом з Авеніром Коломийцем, Петром Кривоносоюком і Юрієм Косачем продовжував брати найактивнішу участь у роботі корпорації «Чорноморе». Невдовзі він стає асистентом у Варшавському університеті, отримує стипендію на поглиблення знань у Великій Британії. Деякий час Ю. Липа стажувався в Лондоні, але за протести проти колонізації українського населення Галичини (так званої «пацифікації» – О. Я.) був позбавлений польської візи та змушений припинити практику.

Познанський період життя і творчості Ю. Липи характерний становленням літературного таланту письменника, його стилю, такого неповторного й несхожого на всі інші. Тоді ж яскраво розцвів перекладацький талант письменника, який подарував українському читачеві блискучі поетичні переклади з Р.-М. Рільке, Ф. Гельдерліна, Ж.-М. Ередіа, А. де Мюссе, Гі де Мопассана та інших. У роки навчання в Познанському університеті заклались підвалини світогляду Ю. Липи, а його літературна та громадсько-політична діяльність заманіфестували світові про появу в лоні української нації нової видатної особистості.

Варшавський період життя і творчості Юрія Липи (1929-1943)

Переїхавши в 1929 році на постійне місце проживання до Варшави і відкривши там власну медичну практику, Ю. Липа стає надхненником і організатором літературної групи «ТАНК», відгалуження «празької поетичної школи». До цього літературного угруповання, крім Ю. Липи, увійшли Є. Маланюк, Н. Лівидька-Холодна, А. Крижанівський, П. Холодний-син, Олена Теліга, Б. Ольхівський, П. Зайцев, В. Дядик та інші. «ТАНК» виник як результат полеміки творчої молоді в еміграції з Д. Донцовим, схильним до нав'язування національної заангажованості та недооцінки естетичних якостей художніх творів, підпорядкування творчості політичній ідейній доктрині.

Накреслюючи перед собою мету формування «державницької літератури», орієнтуючись на «синтезу героїзму, господарности, волі», «танківці» намагалися врівноважити критерії правди і краси, позбавити їх небажаного протистояння, відстояти творчу автономію національного мистця, не відмежованого й від своїх громадських обов'язків. Про це мовилося у виданні «Статті про „ТАНК“» (1929), де містився програмний «Лист до літераторів» Ю. Липи та «Група „ТАНК“» Є. Маланюка. І хоча це літературне угруповання розпалося того ж року (не без втручання Д. Донцова, занепокоєного появою непідвладних йому художніх структур), його ідеї реалізувалися пізніше групою «ВАРЯГ» (1933-1939), на сторінках друкованого нею журналу «Ми» (видавався протягом 1933-1937 років у Варшаві, а з ч. 7, 1937-1939 років у Львові – О. Я.), газети «Назустріч», до складу авторських колективів яких входили колишні «танківці».

Головною тезою ідейно-естетичної програми літературної групи «ТАНК» було: «Радикальна сепарація від російської культури, ідея великодержавности [української – О. Я.], культ героїзму і шляхетности, боротьба з масовізмом, конструктивізм і культ енергії». Ці тенденції певною мірою були схожими на культурний рух, початок якому в підсоветській Україні поклав М. Хвильовий з його гаслом «Геть від Москви!» і закликом орієнтації на духовну Європу. Ю. Липа лише закликав відродити споконвічні цінності великого княжого Києва з його передовими політичними та культурними впливами. Він вважав за недостойне гідности великої української нації втікати від Росії в Європу. Місія України, на думку Ю. Липи, не втеча, а хрестовий похід української культури й духовности.

Велика віра у вищу ідею України, її традиції, духовні сили, ролю в Європі, праця над власним стилем, боротьба з провінційністю, малоросійським шароварництвом і слъозливою ліричністю – ось основні гасла й принципи, за якими жили і творили молоді «танківці». Нова генерація, влучно названа Д. Донцовим «трагічними оптимістами», стала в позицію безкомпромісного заперечення солодково-сентиментальних хуторянських традицій, представлених письменниками старого покоління, а також «культури примітивізму», репрезентованої советськими авторами. Просякнута цими ідеями, переповнена духом боротьби за українську ідею, з'являється в 1931 році друга збірка поезій

Ю. Липи з такою характерною назвою – «Суворість».⁸⁸ Разом з тим, дедалі частіше Ю. Липа робить спроби в новому для нього жанрі творчості – прозі, які відразу були схвально зустрінуті критиками. Серед прозових творів варто відзначити: оповідання «Чародій»,⁸⁹ «Справжній ворог»,⁹⁰ «Вартовий»,⁹¹ а також роман «Московія» (у подальших редакціях і перевиданнях він зветься «Козаки в Московії» – О. Я.).⁹²

Підкреслимо, що до своєї творчості Ю. Липа ставився надзвичайно вимогливо. Він вважав, що література – не є справою лише самого письменника. Видрукований твір належить авторові лише опосередковано, він є власністю читача. А отже, кожен письменник мусить відповідально ставитися до того, що він віддає до рук читачеві, які ідеї він несе в маси, яку користь (чи шкоду – О. Я.) може цей твір принести своєму народові. Для Ю. Липи – автор не є виконавцем забаганок натовпу. Він мусить формувати, ушляхетнювати смаки та вподобання оточення й суспільства в цілому. Такою, на його думку, є місія письменника стосовно власної нації. Цими та іншими думками просякнуті статті «Танк»,⁹³ «Лист до літераторів»,⁹⁴ «Поет-гульвіса».⁹⁵

На початку 1930 років виходять друком ще кілька цікавих творів Ю. Липи, зокрема цикл поезій «З Київських легенд»,⁹⁶ «Пан Адам Олеарій»,⁹⁷ високимистецька драма «Ярмарок»,⁹⁸ однак уже з 1933 року, коли «Літературно-науковий вісник» було перейменовано на «Вісник», його більше хвилюють літературні проблеми, питання літературознавства, ролі й місця літератури в боротьбі за відродження української національної ідеї, розбудови нації та виборення незалежності України, завдання письменника в цьому русі. З цим пов'язана поява актуальних літературознавчих есе «Розмова з порожнею»,⁹⁹ «Розмова з минулим»,¹⁰⁰ «Совіцькі фільми»,¹⁰¹ «Розмова з наукою»,¹⁰² «Організація почуття»,¹⁰³ «Боротьба з янголом»,¹⁰⁴ «Розмова з Заходом»,¹⁰⁵ «Селянський Король»,¹⁰⁶ «Campus martius»,¹⁰⁷ «Провідництво письменства»,¹⁰⁸ «Батько дефетистів»,¹⁰⁹ «Сіра, жовта і червона»,¹¹⁰ в яких детально аналізується українська література від давнини до авторової сучасності, її суспільна й духовна вартість. Пізніше ці та деякі інші есе склали фундаментальну літературознавчу працю Ю. Липи «Бій за українську літературу».¹¹¹ Ця праця не схожа на жодну літературознавчу книгу, не вкладається в жодне із жанрових, стильових чи будь-яких інших визначень. Саме неординарність авторових оцінок української літератури від найдавніших часів, як і літературного процесу в цілому, визначення ваги й вартості того чи іншого твору, його ролі у формуванні свідомості нації роблять цю працю невмирущою і надзвичайно актуальною в наш час.

Разом з питаннями літературознавства, зокрема літературної критики, з середини 1930 років Ю. Липа багато часу приділяв прозовій творчості. Він виявив себе блискучим майстром новелі й довів, що йому під силу створити великі епічні прозові полотна, яким був роман «Козаки в Московії», що вийшов друком у 1934 році у Варшаві.¹¹² У 1936 році Ю. Липа видає три томи новел під загальною назвою «Нотатник» на теми національно-визвольних змагань 1917-1921 років,¹¹³ а 1938 року – останню поетичну збірку «Вірую».¹¹⁴

Багато часу в Ю. Липи забирала лікарська практика – його професія, що давала засоби до існування. В цій галузі він залишив помітний слід, виявивши

себе неабияким науковцем, фахівцем із фітотерапії. Від 1933 по 1937 рік з-під пера Ю. Липи вийшла низка праць, досі маловідомих у медичних і наукових колах та належним чином не поцінованих. Це: «Фитотерапія»,¹¹⁵ «Sympluyum Asper в відживлюванні дітей»,¹¹⁶ «Фитотерапія в деяких хворобах переміни матерії»,¹¹⁷ «Лікування зелами хронічних хвороб»,¹¹⁸ «Вереди старечого віку до гоєння»,¹¹⁹ «Ростини в лікуванні»,¹²⁰ «Історія зелолічництва»,¹²¹ «Значіння рослинних середників при лікуванні діабету»,¹²² «Фитотерапія хворіб травлених органів»,¹²³ «Ростини проти полового безсилля»,¹²⁴ «Рецензія на Віллі Паєра»,¹²⁵ «Лічнічі ростини в давній і сучасній українській медицині».¹²⁶ Усі ці статті й праці були написані польською мовою та опубліковані в періодичних медичних виданнях Польщі.

На другу половину 1930 років припадає відкриття нової для Ю. Липи наукової сфери, в якій він виявив себе небуденним дослідником – політологом і філософом історії. Саме праці в цій галузі принесли письменнику найбільшу славу, завдяки саме їм він увічнив своє ім'я в пантеоні найвизначніших теоретиків української державності. 1936 року виходить друком його полемічна брошура «Українська доба»,¹²⁷ в якій автор аналізує політичні доктрини В. Липинського (ідея спадкової української монархії, викладена в праці «Листи до братів-хліборобів» – О. Я.) та Д. Донцова (теорія інтегрального націоналізму, викладена в книзі «Націоналізм» – О. Я.).

Того ж року виходить ще одна праця Ю. Липи – «Українська раса»,¹²⁸ в якій автор розглядав демографічні питання. Українцям, на думку письменника, треба поглибити відчуття «споріднености крові і духу», звернутися до джерел нашої ментальности і чуттєвості. Необхідно на якісно новий рівень піднести роллю жінки в суспільстві, як основи роду і нації в цілому. Ці ідеї знайшли своє продовження в ґрунтовній статті «Українська жінка».¹²⁹

Згаданими працями Ю. Липа звернув на себе неабияку увагу тогочасних українських політичних сил в еміграції. Та й не лише українських. У його творчості літературно-художній жанр поволі поступався новому для Ю. Липи-письменника – жанрові дослідника історії, філософа, політолога, теоретика українського націотворення та державотворення.

Найповніше ідейно-філософські погляди Ю. Липи розкриті в його «все-українській трилогії» (за Л. Биковським) – «Призначення України»,¹³⁰ «Чорноморська доктрина»,¹³¹ «Розподіл Росії».¹³²

1940 року побачила світ стаття Ю. Липи «Панування, Труд і Лад»,¹³³ у якій автор накреслив головні напрямки внутрішньої політики Української держави.

У 1938 році Ю. Липа одружується з 28-річною абсолювенткою Василянської гімназії у Львові, студенткою Віденської школи мистецтв Галиною Захаріясевиц, донькою священика Луки Захаріясевиича з села Рахилія на Івано-Франківщині. У подружжя народилося троє дітей – перша дитина померла, залишились дві доньки – Іванна і Марта.

З початком німецько-польської війни 1939 року Ю. Липу було мобілізовано, однак війна швидко закінчилася. Він повернувся до Варшави, де разом з дружиною та невеликим колом молоді налагоджує роботу Українського громадського комітету – організації, що опікувалась українськими втікачами зі східних районів. Ю. Липа стає його керівником.

Вихід у світ фундаментальної праці Юрія Липи «Призначення України»¹³⁰ виявив потребу витворення ідеології і державної стратегії України, що мали бути реалізованими після здобуття незалежності. Це породило в наукових колах української еміграції ідею створення науково-дослідної установи, яка б займалася вивченням чорноморської проблематики та розробляла стратегію української геополітики на десятиліття вперед.

Так постала ідея утворення Українського Чорноморського інституту в 1939 році у розмовах письменника й політолога Юрія Липи та вченого-бібліографа, директора Варшавської міської публічної бібліотеки Лева Биковського. Ці науковці, перебуваючи в чужій для них країні, важко переживали не лише особисті негаразди, але й стан бездержавності, намагалися згуртувати наукові сили еміграції для проведення досліджень і витворення широкої програми розвитку української державності та її політики після виборення самостійності. Це був надзвичайно далекосяжний задум, адже фактично планувалось розробляти стратегію держави, якої ще не існувало на політичній карті світу.

Ю. Липа розумів чорноморську проблему в широкому пляні й трактував її значно глибше, ніж просто розвиток морського господарства України. На його думку, Український Чорноморський інститут мав зайнятися не тільки теоретично-дослідницькою діяльністю, але й політично-організаційною в напрямку об'єднання причорноморських народів у єдиному державному утворенні. Витворена чорноморська спільнота могла б дати світові нові цінності на ґрунті ренесансу еллінської культури, спадкоємицею якої є Україна. Відповідно до цього він планував і організаційну структуру Інституту.

Разом з тим Ю. Липа наполягав на об'єднанні дослідників чорноморської проблематики з метою утворення в майбутньому «українсько-понтійської політичної партії», завданням якої було б реалізувати ідею чорноморської федеративної великодержави на чолі з Україною. В такий спосіб Ю. Липа протиставляв ідеї великої Росії власну концепцію великої України з опертям останньої на чорноморський і середземноморський геополітичні простори.

У край несприятливий час воєнного лихоліття Ю. Липа разом з професорами Іваном Шовгенівим, Валентином Садовським, Левом Биковським та Вадимом Щербаківським з початку 1940 року налагоджують у Варшаві діяльність Українського Чорноморського інституту. Протягом 1940-1942 років вони написали й видали низку надзвичайно актуальних праць, зокрема книги: Ю. Липа – «Чорноморська доктрина»;¹³¹ Л. Биковський – «Туреччина. Бібліографічні матеріали»;¹³⁴ Г. Братіяну – «Початки торгівлі на Чорному морі»;¹³⁵ О. Кулиняк – «Чорноморська проблема в українській промисловості»;¹³⁶ І. Шовгенів – «Чорне море. Гідрографічний нарис Чорного моря та його басейну»;¹³⁷ А. Огієнко – «Комунікаційне летунство в чорноморському просторі. Сучасний стан і можливості розвитку»;¹³⁸ Ю. Липа та Л. Биковський – «Чорноморський простір. Атлас»;¹³⁹ Д. Нестеренко – «Організація адміністрації морських портів України»;¹⁴⁰ «Чорноморський збірник. Книга перша»;¹⁴¹ Ю. Липа – «Емоційні первні в чорноморському світогляді»;¹⁴² М. Плечко – «Українська гетьманська флотія 1918 р.»;¹⁴³ «Чорноморський збірник. Книга дру-

га»;¹⁴⁴ Архiepіскоп Іларіон – «Церква під монголами XII-XIV ст.»¹⁴⁵ тощо. Мрією вчених було після постанови Української держави перенести Український Чорноморський інститут до Одеси, перетворивши його в потужний центр наукових досліджень шляхів розбудови української державности та її політики в усіх галузях, зокрема геополітики. Існує версія, що з цією метою Ю. Липа в 1942 році приїздив до Одеси, навіть зумів організувати видання декількох книг та наукових збірників, однак правдивість її поки документально не підтверджена.

Згодом за почином Ю. Липи утворюються ще й Український Океанічний та Український Суходоловий інститути. Сферою їх досліджень були, як зазначає Лев Биковський, «істота, минуле й майбутнє українства в державному аспекті».¹⁴⁶ Ю. Липа вважав, що, борючись із великодержавними ідеями СРСР та Німеччини, необхідно протиставити їм не лише збройний опір, але й велику ідею – ідею великодержавности України. Причому малося на увазі передусім «Імперію Українського Духу». Спираючись на думки Данилевського, висловлені ним у праці «Культурно-історичні типи людства», Ю. Липа твердив, що українство є власне черговим культурно-історичним типом, а отже, людство стоїть на порозі «Української доби» в європейській і світовій цивілізації.

У своїх геополітичних поглядах Ю. Липа виходив з того, що для українців уже не досить здобути свою державу, кордони якої простяглися б «від Сяну по Кавказ». Україна повинна грати роль «першої скрипки» в цілій Східній та Південно-Східній Європі. Як для нації, що в ті часи стояла перед загрозою цілковитого винищення, це було досить складним завданням. Через свій надзвичайно ризикований задум Ю. Липа був об'єктом критики не лише опонентів лівої проsovetsької орієнтації, але й українських націоналістичних кіл, які стояли на національно-визвольній платформі, не розуміючи, що саме лише визволення не вирішить усіх проблем українства – істина, в якій ми переконуємося сьогодні.

Але з погляду Ю. Липи, в цьому не було нічого фантастичного чи нереального. Він належав до тієї нечисленної когорти патріотів, які в питаннях побудови й розвитку власної державности ніколи не виходили з принципу «програми-мінімум», а завжди ставили перед собою великі цілі й прагнули досягти реалізації найбільших задумів.

Інститути, засновані за безпосередньої участі Ю. Липи, ще за його життя і протягом наступного десятиліття згуртували навколо себе кількaсот науковців, бібліографів, технічних і редакційних працівників. Самих лише опублікованих авторів, серед яких не бракувало й визначних імен академіків і професорів європейського рівня, було понад сто осіб. Варто відзначити, що вся ця діяльність провадилася в умовах жорстокої німецької окупації, оминаючи цензуру, дістаючи папір на «чорному» ринку та нелегально поширюючи видання, кожне з яких мало наклад від 50 до 350 примірників і призначалося здебільшого для представників провідних верств різних держав і для великих книгозбірень. Тож видавнича діяльність згаданих інститутів значною мірою заповнювала собою ту прогалину, яка утворилася через війну в середовищі української науки.

Ці ініціативи надзвичайно прихильно зустріло українське громадянство. Про це свідчать численні, інколи дуже значні пожертви, складені на діяльність установ: Український громадський комітет у Львові на чолі з професором В. Кубійовичем, Наукова рада того ж Комітету на чолі з професорами І. Крип'якевичем та Сімовичем, а також С. Іванович, полковник Селенко та В. Кійович з Варшави, доктор Бурко з Любартова, директор Гонтак-Скрипченко з Переворська та інші жертводавці своєю постійною допомогою уможливили провадження видавничої діяльності в тих нелегких умовах. Проте війна не дала змоги досягнути задумане...

Спостерігаючи невтішний стан українсько-німецьких взаємин після бравурного наступу німців на Україну влітку 1941 року, Ю. Липа в силу своїх можливостей намагався впливати на німецьку політику стосовно українців. Він поширював у високих німецьких колах свою брошуру «Russland und seine geopolitischen Möglichkeiten»,¹⁴⁷ сподіваючись справити враження на окупантів ролею України в європейській політиці минулого. Користуючись знайомствами своєї дружини, а також С. Івановича, С. Куниці та М. Антоновича, він побував восени 1941 року у Відні, Берліні, Бреслау, Познані та Лодзі. У Відні високі німецькі урядовці цинічно пробували Ю. Липу перекупити. Шантажуючи його, вони дивувались: «Усі від нас беруть, то чому ви відмовляєтесь?». У той же час представники антигітлерівської опозиції Німеччини перестерігали Ю. Липу перед неминучою поразкою Гітлера в його кампанії на Сході.

Постать Ю. Липи була настільки значущою, що вже в 1943 році його творчість і діяльність помітили вищі керівники фашистської Німеччини. Зрозумівши, що війна добігає кінця, і Німеччині не перемогти, гітлерівці почали заgravати з національними патріотичними силами. Ю. Липу було перепроважено до Берліну, де одним з цільних урядовців Райху – доктором Лейбрандтом, секретарем міністра А. Розенберга, йому було запропоновано очолити маріонетковий уряд України. На думку правителів фашистської Німеччини, Ю. Липа був одним з найбільших ідеологів державности і лідерів українського руху, до того ж не заангажований у якомусь одному партійному угрупованні, а отже – міг уособлювати єдність усього українського народу. Однак Ю. Липа з притаманною справжньому патріотові гідністю відкинув цю ганебну пропозицію. І, на диво, залишився живим...

Ще у варшавський період Ю. Липа розпочав активно контактувати з українським повстанським рухом, який поширився в Україні від 1942 року. До нього прибували кур'єри і від Української Повстанської Армії, і від повстанських формацій отамана «Тараса Бульби» – Боровця.

Ю. Липа віддавна мав дружні стосунки з Т. Боровцем. Повстанці «Тараса Бульби», які їздили до уряду УНР в еміграції, відвідували Ю. Липу, повідомляли його про перебіг подій на повстанському фронті, передавали примірники підпільних видань і закликів до населення, друкованих у повстанських лісових друкарнях. Ю. Липа передавав їм власні матеріали і поради для публікації.

У тій же мірі Ю. Липа підтримував стосунки й зі структурами УПА. Її посланці радилися з ним щодо своєї політики на рідних землях, пропагандивної роботи тощо.

Перебування у Варшаві насичене великою кількістю творчих і особистих стосунків Ю. Липи з представниками української еміграції. Він контактує з родинами Шепелів, Суловських, Огієнків, Лівидьких, Шовгенівих, Теліг. Ю. Липа листується з митрополитом Андрієм Шептицьким, парохом української церковної громади в Польщі о. Пушкарським, М. Антоновичем, С. Бараном, П. Ковжуном, П. Холодним-молодшим, Р. Купчинським, Р. Лісовським, С. Гординським, знайомою родини Лип з одеського періоду З. Алексеєвою тощо.

Яворівський період життя і творчості Юрія Липи (1943-1944)

У травні 1943 року Юрій Липа одержує категоричний ультиматум від польської Армії Крайової (АК) з вимогою негайно залишити межі Польщі. Причиною цього була активна українська патріотична позиція і діяльність ученого.

Перед письменником постає проблема – куди податись? На Захід? Але ж він уже скуштував прісного хліба емігранта-вигнанця. А в Україні у цей час тривала запекла національно-визвольна боротьба. І Ю. Липа вирішує їхати в Україну. Дехто з сучасників вважав цей крок – їхати назустріч червоним, пам'ятаючи звірства НКВД в 1940-1941 роках – божевільям. Однак Ю. Липа прагнув бути зі своїм народом до останнього в час, коли він узявся збройно боронити власну національну ідею.

На початку літа 1943 року Ю. Липа з дружиною і двома маленькими дочками переїздить до села Вільшаниця Яворівського району Львівщини, де протягом трьох місяців мешкає в дядька дружини. У серпні він перебирається до Яворова, де оселяється на квартирі в будинку ч. 40 на вулиці Святоюрській. Тут Ю. Липа відкриває приватну медичну практику, бере активну участь у літературному житті Львова, навідується до літературного клубу, полагоджує свої видавничі справи. Його книги появлялися на полицях яворівської книгарні й довго не залежувалися. Від осені 1943 року – літа 1944 року вітрину цієї книгарні прикрашала його праця «Розподіл Росії».

Окрім цього, Ю. Липа починає активну пошуково-краєзнавчу роботу. З великою зацікавленістю він вивчав Яворівщину, зокрема етнічний склад її населення, звичаї, походження народности. З результатами цієї дослідницької роботи знайомив мешканців Яворова та Яворівщини, виступаючи з лекціями в Народному домі, які організовувало Українське освітнє товариство. Остання лекція Ю. Липи відбулася в червні 1944 року, незадовго до його трагічної загибелі.

На цей час припадає написання багато в чому пророчої статті «Сучасність і культура»,¹⁴⁸ в якій Ю. Липа застерігає: «Горе малим одиницям, горе малим грядкам і невиразним стежкам – у великих вітрах від ґрунту, буревіях! Вони затираються, зникають, губляться. В історичних буревіях сучасности никнуть усі малі речі й подробиці культури». У чому ж, на думку Ю. Липи, полягає порятунок для культури? Тільки в одному – в расі, як він каже, тобто в народі, в нації. А більш ані в чому. І мистецтво, літературу, духовність порятує тільки вона. Читаємо в тій самій статті:

Нація – це живий організм, що підлягає еволюції і змінам. Ясна річ – супроти цього, – що програма «національного мистецтва» не сміє бути мертвою, не сміє сплутувати життя. Але саме оте життя мусить бути нерозривно зв'язане з рідною землею.

Всяке велике мистецтво виростає органічно з певного середовища і нерозривно зв'язане з ґрунтом, на якому воно росте й росло. Наслідувати чужинні досягнення мистецтва без уваги на те, чи ті чужинні здобутки відповідають власній духовій структурі та власним потребам – родить анархію, родить щось штучне, неорганічне і фальшиве в мистецтві, що стає на перешкоді його природного розвитку. Така – інспірована чужинними досягненнями – мистецька продукція стає бездомною, а незабаром – безхарактерною. В додатку вона – на дальшу мету – безплідна, тому що бракує їй допливу життєвих соків, що їх може дати лише власне середовище, власний край. Вага власного середовища, власної традиції та власної творчої ініціативи не заступить ніщо інше. Під теперішню пору національному мистецтву припадає важке завдання зберігати величезну частину скарбу духовної культури нації, скарбу, нараженого на небувалі небезпеки. Може, не помиляюсь, коли гадаю, що найпевнішим провідником на дорозі до високоякісного національного мистецтва є – попри солідне вміння свого ремесла – любов до батьківщини.

Воістину пророчі слова – попри вкрай несприятливі умови – дивитись у себе, бути самим собою, ставати самим собою, заповіт, гідний сократівського кредо «пізнай себе!»

Юрію Липі судилося жити в епоху небували, величну і страшну. Вона надихала його, вона його загартовувала як людину, як мистця і громадського діяча. І вона його вбила, по-катівськи замордувала. І все це він передбачив наперед віддавна – у поетичних рядках та філософських роздумах щоразу натрапляємо на пророчі видіння власної трагічної долі, яка, на диво, не лякає мислителя. Внутрішньо він готовий стоїчно зустріти смерть. У тій же, фактично передсмертній, статті «Сучасність і культура» читаємо: «Що з того, що впад діяч культури? Він додав свою малу суму до великої суми зусиль. Смутно, що перестав жити письменник, чи політик, чи науковець, але, слава Богу, що те, що в нім було, дісталось до великого підрахунку, до культури. Важкі умовини творчості під час історичних бур, але справжня творчість не зупиняється».¹⁴⁸

Того ж 1943 року на літературному конкурсі, що проводився Українським видавництвом у Львові, було удостоєно премією драму Ю. Липи «Король Гаїті».¹⁴⁹

На початку липня 1944 року, під наступом Червоної армії, Ю. Липа разом з родиною переселяється в село Бунів Яворівського району, а на початку серпня до присілка Бунова – Іванків. Тут він допомагає пораненим воякам сотні Української Повстанської Армії командира Петренка, пише підручник з фітотерапії для медичної служби УПА «Ліки під ногами».¹⁵⁰

Напередодні вступу червоних військ Ю. Липі ще раз пропонували емігрувати. Але він категорично відмовився. Можна сказати, що письменник свідомо йшов назустріч неминучій смерті. Л. Мокрієвська-Венгринович згадує, що Ю. Липа, спостерігаючи за колонами советських військ, які переміщалися через Яворів на захід, говорив, що йому судилося, мабуть, померти незвичайною смертю. Він ішов на свою Голгофу.

19 серпня 1944 року до будинку, де мешкав Ю. Липа, під'їхала бричка з чотирма офіцерами НКВД. Лікареві було наказано взяти свій медичний інструмент, а дружину запевнено, що чоловік незабаром повернеться. Однак він більше не повернувся...

Наступного дня, 20 серпня 1944 року, тіло Юрія Липи, запарпане в сміття, знайшли селяни на постерунку в селі Шутовім, за чотири кілометри від останньої оселі письменника. Їх очам відкрилася жахлива картина – тіло Ю. Липи було поколоте багнетами, руки і голова потрочені кольбами рушниць, його було кастровано власними хірургічними інструментами...

Уночі, з пересторогами, люди поховали видатного українського письменника, лікаря і теоретика державности Юрія Липу на цвинтарі села Бунів, навіть не відправивши Панахиди. Вночі на його могилі було встановлено березового хреста, якого виготовив майбутній дослідник життя Юрія Липи Петро Кіндратович з друзями.

Примітки

- Огієнко І. Світлій пам'яті Івана Липи (1919-1923) // Кур'єр Кривбасу. – 1998. – № 104. – С. 124-134.
- Липа Ю. Щоденник. – (Рукопис).
- Довідка Новоросійського університету // Архів Івана та Юрія Лип. – Бібліотека публічна. – Відділ стародруків і рукописів. – Варшава (Польща). – Тека 2469/2.
- Липа Ю. «Побідний марш» («Дарма од нас світло ховали»). – Одеса, 1917. – (Картка з нотами).
- Липа Ю. Союз Визволення України. – Одеса: Народний стяг, 1917. – 30 с. – (Число 3).
- Липа Ю. Королівство Київське по проекту Бісмарка. – Одеса: Народний стяг, 1917. – 8 с. – (Число 3).
- Липа Ю. Носіть свої ознаки [Про національні барви]. – Одеса: Народний стяг, 1917. – Листівка. – (Число 2).
- Липа Ю. Гетьман Іван Мазепа. – Одеса: Народний стяг, 1917. – 33 с.: іл. – (Число 4).
- Липа Ю. Проти Корнілова! [Відозва Одеської «Січі»]. – Одеса: Народний стяг, 1917. – Листівка. – 1918.
- Янчук О. Одеський берег Юрія Липи // Думська площа. – Одеса, 1998. – № 68 (118). – 2 вересня.
- З присяги гетьмана Мазеви. – Одеса: Народний стяг, 1917. – Листівка. – (Число 1).
- Пам'ятник полоненим. – Одеса: Народний стяг, 1917. – Листівка. – (Число 10).
- З життя полонених. – Одеса: Народний стяг, 1917. – Листівка. – (Число 11-?).
- Трупа полонених. – Одеса: Народний стяг, 1917. – Листівка. – (Число 12).
- Волинська школа. – Одеса: Народний стяг, 1917. – Листівка. – (Число 13-?).
- Мисечко А. Одесит, борець і патріот // Одеса і українці. – Матеріали наукової конференції Українського Чорноморського інституту ім. Ю. Липи. – Одеса. – 1997. – С. 27-30.
- Янчук О. Український військовий рух в Одесі у 1917 році // Чорноморські новини. – Одеса, 1998. – № 85 (19681). – 4 серпня.
- Липа Ю. Минуле // Вільне життя. – Одеса, 1918. – № 30. – 5 травня.
- Скоропис-Йолтуховський О. Табори полонених українців (Переклад з французької Ю. Липи). – Одеса: Народний стяг, 1918. – 24 с.: іл.
- Янчук О. Український військовий рух на Одещині у 1918 році // Чорноморські новини. – Одеса, 1998. – № 88 (19684). – 11 серпня.

21. Липа Ю. Одеса // Чорноморе. – Данціг (Польща), 1925. – № 2.
22. Липа Ю. Галичани над морем // Літопис «Червоної калини». – Львів, 1936.
23. Липа Ю. Моренко // Календар часопису «Червона калина». – Львів, 1937.
24. Липа Ю. Гринів // Липа Ю. Нотатник III. – Львів, 1937. – 159 с.
25. Липа Ю. Петька Клиш, нальотчик // Календар часопису «Дніпро». – Львів, 1928.
26. Липа Ю. З-над моря: Репортаж з Одеси // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 70-73.
27. Липа Ю. Уніформа: Вірш-переклад // Українське слово. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 7.
28. Липа Ю. Три кондори // Нова думка. – Кам'янець-Подільський, 1920. – № 1-2.
29. Липа Ю. Замітка про кубізм // Нова думка. – Кам'янець-Подільський, 1920. – № 1-2.
30. Воїн В. (Липа Ю.) Несчастливий спадкоємець // Нова думка. – Кам'янець-Подільський. – 1920. – № 3.
31. Липа Ю. В горах. Святий Юрій. Хатка в лісі // Син України. – Варшава, 1921. – № 3, 5, 6.
32. Липа Ю. Ми – нація // Відродження. – Тарнів (Польща), 1921. – № 3-4.
33. Липа Ю. Усесвіт пута. Лебідь // Воля. – Відень, 1921. – № 9.
34. Липа Ю. Той // Митуса. – Львів, 1922. – № 2.
35. Л-а (Липа Ю.) Вдячний шпак // Будяк. – Львів, 1922. – № 8-9.
36. Липа Ю. З задуманих дзеркал // Митуса. – Львів, 1922. – № 4.
37. Липа Ю. Баяда // ЛНВ. – Львів, 1922. – № 2.
38. Липа Ю. Святий Юрій // Слава не поляже. – Винники, 1922.
39. Липа Ю. Князь полонений. Час людини... // Сонцесвіт. – Тарнів, 1922.
40. Липа Ю. Царь-дівця // ЛНВ. – Львів, 1922. – № 6.
41. Липа Ю. Князівна Ганна: Переклад // Маски. – Львів, 1922. – № 2.
42. Липа Ю. Згадуєш? Щастя: Переклади // ЛНВ. – Львів, 1923. – № 4.
43. Липа Ю. Корабель, що відпливає. Я живу колами. Поет: Переклади // ЛНВ. – Львів, 1923. – № 8.
44. Липа Ю. Будда: Переклад // ЛНВ. – Львів, 1923. – № 8.
45. Липа Ю. Пісня темному. Василиск // ЛНВ. – Львів, 1923. – № 10.
46. Липа Ю. У цім селі: Переклад // ЛНВ. – Львів, 1923. – № 9.
47. Липа Ю. На тихий день // ЛНВ. – Львів, 1924. – № 2.
48. Липа Ю. Слово в пустині: П'єса // ЛНВ. – Львів, 1924. – № 3-4.
49. Липа Ю. З Вігільї: Переклад // ЛНВ. – Львів, 1924. – № 3-4.
50. Липа Ю. Дикі гуси: Переклад // ЛНВ. – Львів, 1924. – № 7-9.
51. Липа Ю. Байрон // ЛНВ. – Львів, 1925. – № 4.
52. Липа Ю. Антоній і Клеопатра: Переклад // ЛНВ. – Львів, 1925. № 6-8.
53. Липа Ю. Не кличте слова. Був день // Календар-альманах «Дніпро». – Львів, 1924.
54. Липа Ю. Офіра: П'єса // Календар-альманах «Дніпро». – Львів, 1926.
55. Липа Ю. Світлість. – Каліш (Польща), 1925. – 24 с.
56. Липа Ю. Світильник неугасимий. – Каліш (Польща), 1925. – 25 с.
57. Липа Ю. Одеса // Чорноморе. – Данціг (Польща), 1925. – № 2.
58. Воїн В. (Липа Ю.) Державницька молодь // Студентський вісник. Прага, 1925. – № невід.
59. Воїн В. (Липа Ю.) Влада і особистості // Чорноморе. – Данціг (Польща), 1928. – № 3.
60. Лейт В. Липинського до Ю. Липи від 21.11.1925 // Архів Івана та Юрія Лип. – Бібліотека публічна. – Відділ стародруків і рукописів. – Варшава. – Тека 2469/2.
61. Липа Ю. Симнадацій // Студентський вісник. – Прага, 1925. – № невід.
62. Липа Ю. Бенкет: П'єса // Студентський вісник. – Прага, 1925. – № невід.
63. Липа Ю. Гість із Заходу // Державницька нація. – Прага, 1925. – № 1.
64. Липа Ю. Черниця // Студентський вісник. – Прага, 1927. – № 5-7.
65. Воїн В. (Липа Ю.) Речі і форми // Державницька нація. – Прага, 1927. – № 1.
66. Воїн В. (Липа Ю.) На старі позиції по новому // Студентський голос. – Варшава, 1928. – № 4.
67. Липа Ю. Скажіть майстерням // ЛНВ. – Львів, 1926. – № 7.
68. Липа Ю. Львів // ЛНВ. – Львів, 1926. – № 11.
69. Липа Ю. Ялта, Кам'янець, Полтава // ЛНВ. – Львів, 1926. – № 12.
70. Липа Ю. Поєдинок: П'єса // ЛНВ. – Львів, 1927. – № 1.

71. Липа Ю. Венеція. Прагнення: Переклад // ЛНВ. – Львів, 1927. – № 1.
72. Липа Ю. Пісня нічна. Ми йдемо: Переклад // ЛНВ. – Львів, 1927. – № 3.
73. Липа Ю. В провінції (Переклад) // ЛНВ. – № 4. – Львів. – 1927.
74. Липа Ю. Останній день. Пісня німців. Унесення // ЛНВ. – Львів, 1927. – № 5.
75. Липа Ю. Їздець // Студентський голос. – Варшава, 1927. – № 1.
76. Липа Ю. Важке і соромливе // ЛНВ. – Львів, 1927. – № 7-8.
77. Липа Ю. Дві пісні: Переклад // ЛНВ. – Львів, 1927. – № 9.
78. Липа Ю. Пісня про потугу вірну і статечну // Календар-альманах «Дніпро». – Львів, 1927.
79. Липа Ю. Вербунок: П'єса // ЛНВ. – Львів, 1927. – № 11.
80. Липа Ю. Лоїв. Чернь // ЛНВ. – Львів, 1928. – № 2.
81. Липа Ю. Співає пташка: Переклад // ЛНВ. – Львів, 1928. – № 5.
82. Липа Ю. Парада вночі // ЛНВ. – Львів, 1928. – № 6.
83. Липа Ю. Література // ЛНВ. – Львів, 1928. – № 11.
84. Липа Ю. Петька Клиш, нальотчик // Календар-альманах «Дніпро». – Львів, 1928.
85. Липа Ю. Відступ // Календар-альманах «Дніпро». – Львів, 1928.
86. Липа Ю. Німецький мандрівець про Україну // Неділя. – Львів, 1928. – № 11-13.
87. Липа Ю. Україна в сучасній польській літературі // ЛНВ. – Львів, 1927. – № 7-8.
88. Липа Ю. Суворість. – Прага. – 1931.
89. Липа Ю. Чародій // Український інвалід. – Каліш (Польща), 1928. – № 14-18.
90. Липа Ю. Справжній ворог // Наш прапор. – Перемишль (Польща), 1929.
91. Липа Ю. Вартовий // Календар «Червоної Калини». – Львів, 1930.
92. Липа Ю. Московія // Шлях незалежності. – Варшава, 1931. – № невід.
93. Липа Ю. Танк // Тризуб. – Париж, 1929. – 30 черв.
94. Липа Ю. Лист до літераторів // Статті про «ТАНК». – Варшава, 1929.
95. Липа Ю. Поет-гульвіса (Г. Чупринка) // Український інвалід. – Каліш, 1929. – № 12.
96. Липа Ю. З Київських легенд // Український студент. – Прага, 1930. – № невід.
97. Липа Ю. Пан Адам Олеарій // Студентський вісник. – Прага, 1931. – № 7-8.
98. Липа Ю. Ярмарок // Студентський вісник. – Прага, 1931. – № 7-8.
99. Липа Ю. Розмова з порожнечою // Вісник. – Львів, 1933. – № 5.
100. Липа Ю. Розмова з минулим // Вісник. – Львів, 1933. – № 11.
101. Чехович Є. (Липа Ю.). Совіцькі фільми // Вісник. – Львів, 1933. – № 12.
102. Липа Ю. Розмова з наукою // Вісник. – Львів, 1934. – № 2.
103. Липа Ю. Організація почуття // Вісник. – Львів, 1934. – № 3.
104. Липа Ю. Боротьба з янголом // Вісник. – Львів, 1934. – № 5.
105. Липа Ю. Розмова з Заходом // Вісник. – Львів, 1934. – № 7-8.
106. Липа Ю. Селянський Король // Вісник. – Львів, 1934. – № 9.
107. Липа Ю. Sampus martius // Вісник. – Львів, 1934. – № 12.
108. Липа Ю. Провідництво письменства // Вісник. – Львів, 1935. – № 1.
109. Липа Ю. Батько дефективістів // Вісник. – Львів, 1935. – № 2.
110. Липа Ю. Сіра, жовта й червона // Вісник. – Львів, 1935. – № 4.
111. Липа Ю. Бій за українську літературу. – Варшава, 1935.
112. Липа Ю. Козаки в Московії. – Варшава, 1934.
113. Липа Ю. Нотатник-1. – Львів, 1936. – 114 с.; Нотатник-2. – Львів, 1936. – 124 с.; Нотатник-3. – Львів, 1937. – 159 с.
114. Липа Ю. Вирюк: Поезії. – Львів: Вид-во «Дзвони», 1938. – 67 с.
115. Липа Ю. Фітотерапія. – Варшава, 1933.
116. Липа Ю. Sympluyum Asper в відживлюванню дітей // Wiedza Lek. – Варшава, 1935. – № 5.
117. Липа Ю. Фітоперapia в деяких хворобах переміни матерії // Farmacy Wsp. – Варшава, 1935. – № 4-5.
118. Липа Ю. Лікування зелями хронічних хвороб // Polskie zioła. – Варшава, 1935. – № 5.
119. Липа Ю. Вереди старечого віку до гоєння // Medycyna. – Варшава, 1935. – № 10.
120. Липа Ю. Ростики в лікуванні // Wiadom. zielarskie. – Варшава, 1935. – № 8-9.
121. Липа Ю. Історія зелолічництва // Wiadom. zielarskie. – Варшава, 1935. – № 12.
122. Липа Ю. Значіння рослинних середників при лікуванні діабету // Polskie zioła. – Варшава, 1936. – № 3.

123. Липа Ю. Фітотерапія хворіб травлених органів. – Варшава, 1936.
124. Липа Ю. Ростини проти полового безсилля // *Dla zdrowia*. – Варшава, 1936. – № 4.
125. Липа Ю. Рецензія на Віллі Паєра // *Wiad. farmas.* – Варшава, 1936. – № 31.
126. Липа Ю. Лічнічі рослини в давній і сучасній медицині // *Лікарський вісник*. – Львів, 1937. – 1 серп.
127. Липа Ю. Українська доба. – Варшава, 1936. – 24 с.
128. Липа Ю. Українська раса. – Львів, 1936. – 12 с.
129. Липа Ю. Українська жінка // *Жінка*. – Львів, 1938. – № 7-8.
130. Липа Ю. Призначення України. – Львів, 1938. – 305 с.
131. Липа Ю. Чорноморська доктрина. – Видання Українського Чорноморського інституту: – Варшава, 1940. – 124 с. – (Число 1).
132. Липа Ю. Розподіл Росії. – Видання Українського державного видавництва: Варшава, 1941. – 96 с.
133. Липа Ю. Панування, Труд і Лад. – Варшава, 1940. – 8 с.
134. Биковський Л. Туреччина. Бібліографічні матеріали. – Варшава, 1940. – 68 с. – (Число 2).
135. Братіану Г. Початки торгівлі на Чорному морі. – Варшава, 1940. – 42 с. – (Число 3).
136. Кулиняк О. Чорноморська проблема в українській промисловості. – Варшава, 1940. – 50 с. – (Число 4).
137. Шовгенів І. Чорне море. Гідрографічний нарис Чорного моря і його басейну. – Варшава, 1941. – 112 с. – (Число 5).
138. Огієнко А. Комунікаційне летунство в чорноморському просторі. Сучасний стан і можливості розвитку. – Варшава, 1941. – 32 с. – (Число 6).
139. Липа Ю., Биковський Л. Чорноморський простір. Атлас. – Варшава, 1941. – 46 с. – (Число 8).
140. Нестеренко Д. Організація адміністрації морських портів України. – Одеса, 1942. – 34 с. – (Число 9).
141. Чорноморський збірник. Книга перша. – Одеса, 1942. – 68 с. – (Число 10).
142. Липа Ю. Емоційні первні в чорноморському світогляді. – Одеса, 1942. – 15 с. – (Число 11).
143. Плечко М. Українська гетьманська фльота 1918 р. – Одеса, 1942. – 17 с. – (Число 12).
144. Чорноморський збірник. Книга друга. – Одеса, 1942. – 67 с. – (Число 14).
145. Архиепископ Іларіон. Церква під монголами XII-XIV ст. – Одеса, 1942.
146. Биковський Л. Юрій Липа як політик у практиці // *Нові дні*. – Торонто (Канада), 1952. – № 7. – С. 20.
147. Lupa Y. Russland und seine geopolitischen Möglichkeiten. – Warshau, 1940. – 26 с.
148. Липа Ю. Сучасність і культура // *Наші дні*. – Львів, 1943.
149. Череватенко Л. Два розділи нествореної книги // *Київ*. – 1995. – № 2-3. – С. 149.
150. Липа Ю. Ліки під ногами. Дрогобич, 1991. – 112 с.

Сергій Квіт

Естетична доктрина Михайла Рудницького (Літературна критика)

Літературно-критична спадщина Михайла Рудницького величезна за своїм обсягом. Увесь масив матеріалів поділяємо на три головні частини. Перша – невеличкі за обсягом полемічні статті та рецензії, які потрібно «виловлювати» по галицькій та наддніпрянській періодиці, зокрема друковані в газеті «Діло», де Рудницький довгі роки відповідав за літературний відділ. Окремо ставимо публікації з газети «Назустріч», головним редактором якої був таки він. Тут Рудницький найбільше реалізувався як літературний критик. Без перебільшення, це був його зоряний час. Нарешті, в третю частину виділяємо творчі портрети українських письменників, зібрані в книжці «Від Мирного до Хвильового».¹

У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України зберігається декілька рецензій і літературознавчих матеріалів, датованих 1910-20 роками. Серед них уривок статті про Івана Франка є з багатьох поглядів показовим. Уже тоді, в ранній період своєї творчості, Михайло Рудницький негативно оцінює раціоналізм, надмірний інтелектуалізм Франка, який, на його думку, шкодив мистецькій натурі одного з найбільших українських письменників.

Суть лірики міститься саме в сій нез'ясованій, а прецінь надзвичайно конкретній атмосфері, де образ вистарчає за ідею, а навіть її перевиснає; символ, окрилений мряковиною почувань, отвирає виднокруги крізь душу самого читача [...] Для Франка само відтворення наростаючого зворушення було зв'язане з великою трудностю, завдяки потребі оволодіння сього зворушення інтелектом. Не вдовольнявся сим чисто наївним висказом своїх станів і силкувався їх перемогти.²

Зачароване для Михайла Рудницького коло «між ідеєю і формою» спонукало його вирішувати це питання, зокрема знову й знову повертаючись до статті Івана Франка. «Література і суспільна праця не були для нього двома далекими або ворожими царинами, але він не зміщував їх, щоб позою боевика підвищити свій п'єдестал поета або імпровізованою лірикою закрити недостачу думок там, де треба було сказати: що, як і треба щось справді зробити».³

Михайло Рудницький був людиною щоденного літературного життя. Він існував у самому плині творення мистецтва. Відповідно, у своїх матеріалах він дбав про жвавість і наповненість літературної атмосфери. Тому в тих ви-

1. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. – Львів, 1936. Посилання в тексті: (сторінка №...).

2. Рудницький М. Уривок статті про Івана Франка, б/н, б/д. – Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – ф. 78, № 523. – Арк. 7

3. Рудницький М. Франко і роля активного письменника // Діло. – Ч. 117 – 1936.

падках, коли на перешкоді стояла народницька заскоружість, Рудницький виступає з позицій новатора.

У статті «Буденні роковини. Як ми вшановуємо пам'ять Франка» він пише:

Маємо трафаретну форму, як це робиться, і прикладаємо її до Франка. Забуваємо, що Франко – модерний письменник тої неоромантичної доби, в якій він мусив пригадати громадянству, що всякі національні та суспільні ідеали треба перекладати на мову якоїсь реальної праці. Та нам легше витягти з шафи романтичні костюми – переодягнемо Франка в Каменяра та Мойсея, ще раз перемалюємо фрази про Обітовану Землю, про обов'язки нації, про день воскресіння. А відомо, що легше написати дитирамб у честь покійного письменника, ніж допомогти живому, щоб не вмер з голоду.⁴

Михайло Рудницький розмежовує царини мистецтва і суспільного чину. У великому зіткненні політичних воль і світоглядів, ареною для якого стала міжвоєнна Галичина, Рудницький стояв особно. Практично всі українські письменники й літературознавці були «мобілізовані» на барикади захисту нації – людство стояло на порозі глобальної катастрофи. А М. Рудницький, немов біла ворона, залишався вірним тій системі відліку, яку сам для себе визначив. Його концепція «європеїзації» давала відповіді як на естетичні, так і на політичні питання. Проте певна зацикленість на власній системі та занадто активно декларована аполітичність справедливо давали багатьом, скажімо, вісниківцям привід для нищівної критики.⁵ В будь-якому разі, нас цікавлять не перипетії біографії Рудницького, а естетичні позитиви його творчої спадщини. Найголовніше, що виділяє Михайло Рудницький у Франка – це його настанову невпинного пошуку, яка не дозволяє сумлінному критикові ставити Каменяра на ту чи іншу музейну полицю.

Варто навести приклади двох головних типів літературно-критичних публікацій М. Рудницького: полемічної статті й рецензії. Показовим є відкритий лист до Петра Карманського з приводу публікації його книжки спогадів про «Молоду Музу».⁶ Матеріал починається теоретичним вступом, знову ж таки про «ідею», «форму», «національне» та «загальнолюдське». «З європейської літератури повинні би Ви знати, що коли народи виходили із стадії боротьби за національні права, тоді в їх літературах щораз менше було тих своєрідно-сентиментальних зітхань до образу нещасливої батьківщини, які ще досі називають у нас патріотизмом».

Рудницький звертається до Карманського зі слухним зауваженням про те, що той, «як уроджений лірик», в дійсності не має хисту до політики, а літературі приніс би більше користи оспівуванням італійських кипарисів та бразильської кави. Карманський, у свою чергу, має не менше радії в патріотичній настанові, адже оголошена загальна мобілізація – Україна пере-

4. Рудницький М. Буденні роковини. Як ми вшановуємо пам'ять Івана Франка // Діло. – Ч. 117. – 1937.

5. Див. про це: Листи Юрія Липи до Дмитра Донцова // Українські проблеми. – Ч. 3 – 1995.

6. Рудницький М. Патріотизм і розвиток літератури. Лист до П. Карманського // Діло. – Ч. 3. – 1936.

буває напередодні катастрофи. Рудницький міркує далі: але при чому тут література? У цій ситуації на вичерпну відповідь спромоглися лише вісниківці. Але для історії української літератури повинна існувати й позиція Михайла Рудницького.

Ніхто не зробить докору письменникові, коли він у трагічних хвилинах народу починає вживати свого пера, щоб писати популярні пісні, гимни, поклики, навіть статті. А проте, ця похвальна його роля патріота дуже часто вбиває його талант. Члени «Молодої Музи», що пішли цим легким шляхом, мало принесли користі суспільній справі і ще менше – літературній [...] Пора вже, щоб українська література дозріла до тої стадії, коли вона повинна диференціюватись – повинна мати твори для еліти, для «інтелігенції», зрозумілі і незрозумілі, з деякими сюжетами та ідеями.

Рудницький говорить про фактичне ренегатство «молодомузівців» щодо ідей модернізму в бік народництва. «І весь штаб „Молодої Музи“ при редакції „Світу“ тримався тої розумної засади, що нині „Назустріч“: друкувати те, що нове і цікаве, а політику залишити діячам».⁷

У своїх полемічних статтях М. Рудницький вдало користується «подвійною аргументацією». Тобто, по-перше, за допомогою логіки викриває слабкі сторони опонента і, по-друге, завжди має систему власних доказів. Окрім того, легкий стиль робить його блискучим полемістом. Зазвичай Рудницький не переходить тієї межі, за якою починається знущення й нищення супротивника по дискусії. Проте в його невимушеній зверхності вгадується усталена й обґрунтована позиція. Йому просто подобається полемізувати, злегка перекидаючись м'ячиком аргументів, іноді не зовсім достатніх або й зовсім недостатніх.

У центрі уваги своїх літературних рецензій Рудницький ставить мовну аналіз твору. Як, наприклад, у відгуку на «Шестикрилець» Катрі Гриневичевої.⁸ Цю рецензію він взагалі побудував на критиці мови письменниці.

У своїй спробі відтворити духа епохи авторка спрямувала своє зусилля на мовні засоби. Саме в цьому напрямку підготовлена вона дуже слабо. Мова, якою вона користується, не має нічого спільного з історичною мовою якоїсь доби – навіть архаїзми вживані нею фальшиво, а бойківська говірка переплетена суто модерністичною стилізацією [...] Навіть там, де просто треба сказати, що хтось сів, приїхав, усміхнувся чи випив, маємо таку штудерну фразу, якби річ ішла про якісь магичні трансформації.

Не полінувавшись часто не лише навести приклади мовної недосконалості, але й порахувати, скільки у творі міститься русизмів, полонізмів і т. п., М. Рудницький від мови переходить до стилю й композиції. Він щедрий на оригінальне, іноді чудернацьке, але завжди нестандартне судження. Він конкретно заявляє про свою естетичну позицію. Закінчення рецензії також є типовим.

7. Рудницький М. Патріотизм і розвиток літератури. Лист до П. Карманського // Діло. – Ч. 4. – 1936 (закінчення).

8. Рудницький М. В погоні за штучною мовою. Катря Гриневичева: «Шестикрилець». Історична повість. Львів, 1935 // Діло. – Ч. 36. – 1936.

Розглянемо його на прикладі оглядової рецензії, в якій авторський стиль треба було характеризувати кількома виразними штрихами – адже в одному матеріалі рецензент мав дати оцінку відразу кільком письменникам.

Так, Рудницький згадує відразу чотири книжки: Максима Рильського, Павла Филиповича, Тодося Осьмачки та Григорія Косинки.⁹ Наприкінці стоїть звичайний для нього моралізаторський висновок: «Нема найменшого сумніву, що нинішня Галичина не видала ні одного молодого письменника, який визначувався би прикметами таланту Рильського, Филиповича або Косинки. Доводиться жалкувати, що їх збірки не доходять до читаючого загалу, засудженого на читання чого-небудь».

Літературно-критичні статті Михайла Рудницького несуть вагоме теоретичне навантаження. Кинуті між іншим фрази можуть стати підставою для наукової монографії. Його цікавить не так результат, як сам процес пошуку. Відтак прагнення гармонійної рівноваги думки, справді мистецька обрзаність є передумовами есеїстичного мислення.

Водночас Рудницький підкреслює свою причетність до «золотої середини», засуджує крайність і революційність. Він є послідовним прихильником естетики модернізму.¹⁰ Діючи на користь тексту як цільного об'єкту дослідження, він часто нехтує біографічним чинником. «Деякі дослідники літератури збирають дуже дбайливо всякі подробиці з життя письменника, щоб краще зрозуміти його твори [...], чи не краще замкнутись із самим твором і в самому творі шукати те все, що автор хотів нам сказати?»¹¹ Літературну критику Рудницький порівнює з жінкою, яка мусить не стільки мислити, скільки відчувати.¹²

Унікальна й досі не перевершена літературно-філософська газета «Назустріч» справді продовжувала естетичні ідеали «Молодої Музи». У вступній статті «Пляни» Михайло Рудницький зазначив, що це часопис позапартійний, що він призначений для інтелектуальної еліти. «Пляни? Смійтесь, як ми самі хотіли би сміятися».¹³ В іпостасі головного редактора М. Рудницький одержав змогу щоденно працюючи критика не лише дати свою концепцію мистецького руху, але й безпосередньо впливати на мистецьке життя Галичини й почати діаспори.

У газеті «Назустріч» розвинувся ще один властивий Рудницькому жанр – публіцистичний шкіц про літературно-мистецьке життя, що іноді переходив у есе. Як от «Похоронні ювілеї», безсумнівно, актуальні й сьогодні: «Бідолашне те літературне життя, яке треба оживляти ювілеями. Чи запримітили ви, з якою фаховою помпою вміємо ми хоронити земляків?»¹⁴ Сюди

9. Рудницький М. М. Рильський: «Синя далечінь», П. Филипович: «Земля і вітер», Т. Осьмачка: «Круча», Г. Косинка: «На золотих богів». – Київ: В-во «Слово», 1922. – Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, ф. 72, № 521, арк. 1-5.

10. Квіт С. Українська естетика «європеїзації» // Слово і час. – Ч. 2. – 1995.

11. Рудницький М. Письменники зблизька і здалека // Діло. – Ч. 5. – 1937.

12. Рудницький М. Жіноча пошуканка світогляду // Шлях. – Ч. 1. – 1919. – С. 59.

13. Рудницький М. Пляни // Назустріч. – Ч. 1. – 1934.

14. Рудницький М. Похоронні ювілеї // Назустріч. – Ч. 2. – 1934.

ж можна віднести такі публікації, як «Літо. Літнице. Література»,¹⁵ «Від Еви до еманципанти»,¹⁶ «Годівля кріликів»,¹⁷ «Шліфовані камінці»,¹⁸ «Динамо. Динаміт. Динаміка»,¹⁹ «Чи вміємо ми відпочивати?»,²⁰ «Письменники на свіжому повітрі»,²¹ «Подорожі».²²

У цих шкіцах Михайло Рудницький розвиває алегоричну форму публіцистики. «Люблю поетів, як котів: не з ногами на столі і не таких, що затратили інстинкт свого життєвого призначення».²³ Ось ще один чудовий приклад. «Вранці, коли я прокинувся, склав я проект для „Т-ва письменників і журналістів“, щоб при конкурсах на найкращі публіцистичні твори перемінити цю народну забаву на сальонову. Члени журі могли б накладати собі на голову горшок і гатити по мішках із зашитими кандидатами».²⁴

Тут же – жартівливий лист до українського мільйонера в Америку, в якому М. Рудницький нарікає на брак коштів, на поганий стан з літературними преміями, періодикою, стипендіями для літераторів. «Сподіваюсь, ти не належиш ані до Армії Спасення, ані до Ку-Клус-Кляну і не будеш домагатися від авторів, щоб вони писали в одному „дусі“».²⁵

Рудницький завжди в пошуках нової форми, навіть візуальної. Скажімо, в рецензії на Українську загальну енциклопедію кожний новий абзац починається з чергової літери абетки – до останньої.²⁶ Важлива деталь: його публіцистика виявляє очевидну схильність автора до самоіронії, а шкіц «Афоризми майже поважні»²⁷ написаний саме з такою метою – посміхнутися із самого себе. «Полемика має одну сильну сторону: противник завжди має слабкі аргументи».

Манера висловлюватися М. Рудницького виявляє почуття легкості і витонченості думки. Це суттєва ознака стилю, яка впливає й на оціночні категорії автора. Він заявляє, що «Олімп „Молодої Музи“ – каварня».²⁸

Українські письменники попередніх поколінь навіть не уявляли собі, що можна думати і писати у каварні, хоч першу каварню в Європі відкрив таки їх земляк Кульчицький. Для доби модернізму нерівномірне життя поза хатою мало силу привабливої екзотики [...]. Коли була яка одна спільна думка, що єднала всіх членів «М. Музи» та її «симпатиків», то нею була та: письменник мусить пердовсім займатися літературою і не журитися тим, як його працю будуть оцінювати ті, що нею не займаються.

15. Рудницький М. Літо. Літнице. Література // Назустріч. – Ч. 11. – 1934.

16. Рудницький М. Від Еви до еманципанти // Назустріч. – Ч. 12. – 1934.

17. Рудницький М. Годівля кріликів // Назустріч. – Ч. 16. – 1934.

18. Рудницький М. Шліфовані камінці // Назустріч. – Ч. 9. – 1935.

19. Рудницький М. Динамо. Динаміт. Динаміка // Назустріч. – Ч. 16. – 1935.

20. Рудницький М. Чи вміємо ми відпочивати? // Назустріч. – Ч. 12. – 1937.

21. Рудницький М. Письменники на свіжому повітрі // Назустріч. – Ч. 13. – 1937.

22. Рудницький М. Подорожі // Назустріч. – Ч. 19. – 1937.

23. Рудницький М. Коти, миші й поети // Назустріч. – Ч. 16. – 1935.

24. Рудницький М. Весела ідея // Назустріч. – Ч. 1. – 1936.

25. Рудницький М. Лист до мільйонера // Діло. – Ч. 95. – 1937.

26. Рудницький М. З фабрики У.З.Е. // Назустріч. – Ч. 24. – 1934.

27. Рудницький М. Афоризми майже поважні // Назустріч. – Ч. 1. – 1935.

28. Рудницький М. Олімп «М. М.» – каварня // Назустріч. – Ч. 7. – 1936.

Відповідно «за любов до індивідуальної свободи не один мусив заплатити дуже дорого – цілою життєвою кар'єрою».²⁹

У Рудницького, який постійно виступав проти дидактики в літературі, шкідли майже завжди закінчуються дидактичними висновками й напутніми порадами педагога. Саме це не дозволяє назвати їх есе. Есеїстичний жанр хоч і передбачає завзятість, проте не терпить менторства.

Чи не половину всіх публікацій М. Рудницького в газеті «Назустріч» складають переклади і статті, присвячені класикам зарубіжної літератури і філософії. Тут Даніель Дефо і Кнут Гамсун, Лев Толстой і Александр Пушкін, Анрі Бергсон і Зігмунд Фройд, Марк Твен і Едгар По, Редьярд Кіплінг і Поль Верлен, Артур Шопенгавер і Хосе Ортега-і-Гассет. Іноді він звертає увагу на якийсь певний жанр, наприклад, на афоризми.³⁰

Рудницький пильно слідкував за виходом творів чужинців про Україну. Згадаємо тут його рецензію на роман про Петлюру німецького прозаїка Генріха Котца. Вказуючи на фактологічні недоречності, він зазначає, що «зате можемо радуватись, що чужинці починають писати повісті з нашої історії. На жаль, усе ще пригадується нам доба, коли Україна була зв'язана в європейській літературі з модним Мазепою чи пак його «татарським (!) конем».³¹

І, нарешті, третій великий масив літературно-критичних матеріалів – літературні портрети письменників, виведені в книжці «Від Мирного до Хвильового». «Чому починаємо від Мирного? Натуралістичний європейський роман із суспільними ідеями стояв із усіх літературних жанрів найближче до зразків тодішньої нашої літератури» (с. 6). Михайло Рудницький зараховує до заслуг Панаса Мирного його прагнення дати «широку епічну картину» (с. 133) та деякі сплески ліризму, як, наприклад, у «Лихих людях», де він «дивиться на світ, наче крізь мряку і не вміє відрізнити дійсності від мрій» (с. 141). Критикує, відповідно, за народництво і літературний детермінізм. «Цей совісний реєстратор, що нанизує помітки до поміток, часто каже нам забувати про покладену перед собою мету: шукати причин соціального лиха й давати зворушливі приклади його невинних жертв» (с. 138).

Досить широка галерея портретів українських письменників виглядає, однак, неповною. Хоча б тому, що в ній відсутній Валер'ян Підмогильний. Певний канон, чи образ «європейського» письменника, створений Михайлом Рудницьким, передбачає позитивний відгук саме про такий стиль, яким володів Підмогильний. Автор «Міста», перекладач Люї-Фердінанда Селіна, Оноре де Бальзака, Гі де Мопасана як ніхто інший заслужив на увагу Рудницького саме в книжці «Від Мирного до Хвильового». Проте цього не сталося. Він поставив Хвильового відповідати за все «Розстріляне Відродження», що мало би сенс з погляду ідеології, але аж ніяк не мистецтва.

29. Рудницький М. Молода Муза півночі // Назустріч. – Ч. 6. – 1937.

30. Рудницький М. Шліфовані камінці // Назустріч. – Ч. 9. – 1935.

31. Рудницький М. Німецька повість про Петлюру // Діло. – Ч. 134. – 1937. З досліджень Леоніда Рудницького ми знаємо, що на Заході постать Мазепи настільки віддалилася в літературі й театрі від реального історичного образу, що стала символом певної екзотичності.

Більше того, при всій наявності есеїстичних потуг літературні портрети, створені Михайлом Рудницьким, часто нагадують доволі жорсткий шаблон. Зокрема звернемо увагу на його міркування про поему «Мойсей».

Франко, йдучи за провідною думкою, зачасто знехтовує мистецьку форму. З цього погляду «Мойсей» – страшенно мало мистецький. Романтично-месіаністична ідея про письменника, який веде народ до Обітованої Землі й жертвується для нього – тепер майже незрозуміла. Письменник виконує одну із суспільних функцій згідно зі своїм хистом, як багато інших громадян, і дивитись на нього як на провідника – наївно (с. 174).

«Спочатку було Слово». Тарас Шевченко також поставив на сторожі нації Слово. Нерідко біографія поета стає частиною його поезії. Бажання силоміць розмежувати їх меншою мірою непотрібне й нецікаве. Так, уже в наш час п'ять науково цінних статей були об'єднані в книжку з безпорадною назвою «Стус як текст».³² Або, скажімо, хто може заперечити той факт, що біографія Олени Теліги є продовженням її поезії?

Подібними оцінками Михайло Рудницький понижує себе до рівня «поліційних критиків»,³³ хоча звинувачує в цих гріхах націоналістичну критику (як і автор терміну Юрій Шерех-Шевельов) тих часів. Його естетична доктрина подекуди хибує на тоталітарні вимоги писати саме так, а не інакше, що, безсумнівно, також є рецидивом тодішнього суспільного мислення. Тут він відходить від свого головного постуляту – передусім сприймати неповторність стилю.

Зачудування невлмовимою «європейськістю» призводить до того, що Рудницький просто-таки боїться назвати українського письменника геніальним, очевидно тому, що цього не зробив жодний з «європейських» критиків. Творчість Лесі Українки він порозтягав на дрібнички, недоречно пишучи то про «теплину квітку» (с. 197), то про те, що «сильні та здорові ніколи не згадують невпинно про силу та здоров'я» (с. 201), що вона, виявляється, «не мала хисту творити типів, відтворювати психологію, далеку від її світогляду [...], перебільшувала значення теоретичних проблем і через те попадала в месіаністичний містицизм» (с. 204). І вже зовсім неоригінально стверджує: «Ми любимо Лесю Українку за ті короткі хвилини сповіді, коли вона передає тільки тремтіння свого серця» (с. 205). Від усіх письменників він вимагає задушевної лірики. Але чому? Таланти завжди неповторні.

Ніби з хірургічним скальпелем, руйнуючи цілісність творчої натури Лесі Українки, вдається М. Рудницький в осмислення її літературної спадщини. Його зверхність є в даному випадку зовсім невинуватною. «П'єсу цю [«Бояриня» – С. К.] виставив наш театр із пієтизму для нашої великої письменниці, що все життя мріяла про театр і не мала до нього щастя. Недостача нових рідних п'єс приневолює наших артистів завертати до давніх творів, і то навіть таких, що не можуть рахувати на велику популярність».³⁴

32. Стус як текст. – Мельбурн, 1982. Під редакцією Марка Павлишина.

33. Шерех Ю. Не для дітей. – Нью-Йорк, 1964.

34. Рудницький М. З театру // Діло. – Ч. 23. – 1933.

Далі – більше. «Думка заступає тут драматичну акцію. [Леся Українка] не вміла змальовувати живих людей в їхній боротьбі з життєвими конфліктами».³⁵ Сам собою напрошується висновок про те, що Рудницький боїться побачити цільний героїчний художній образ у контексті української культури. Взявши собі за правило несотворення кумирів, він взагалі уникає героїчного.

М. Рудницький не збагнув величі Лесі Українки, епохальну силу її генія «в умовах заблокованої культури»,³⁶ жінки, яка посіла одне з найвизначніших місць у нашій історії. У цьому нарисі виявилися риси певної трафаретності, шаблонності як ознака стилю його літературно-критичних текстів.

Рудницький висуває цікавий, хоч і досить наївний критерій: кількість творів того чи іншого письменника, які можна перекласти іншими мовами, з тим, щоб їх так само легко сприйняли «там», як і «тут». Він цілком слушно твердить, що найбільше до цього надаються тексти Василя Стефаника.

Це єдиний наш сучасний письменник, якого можна в цілості перекласти на яку-небудь чужу мову без огляду, що доведеться соромитись за «хуторянство» нашої літератури. І якби треба пояснити одною фразою те зосереджене враження, яке залишає він своїми нарисами, то досить було повторити його власні слова, що сміх його – невисміяний, плач – невиплаканий (с. 249).

В оцінці Стефаника Михайло Рудницький захоплений феноменом його творчої особистості і намагається передати ці почуття нам. Головне для нього як для критика – не власне наукова оцінка, а передача своїх безпосередніх читацьких вражень. Звідси певна фривольність стилю. «Стефанік із своїми сюжетами і говором залишився мистцем для вибраних. Це подобає на парадокс» (с. 240). Поруч з тим, Рудницький вважає за необхідне порівняти Стефаника з рядом чужинецьких письменників, «зокрема норвезькими» (с. 246).

Михайла Коцюбинського так само легко можна перекладати іншими мовами. Він імponує Рудницькому за те, що «не з'ясував виразної ідеї» (с. 213). Це «поет у змаганні з прозою» (с. 212), який «належить до тих двох-трьох письменників з усієї нашої літератури» (с. 216). Тобто до тих, що належать усій світовій літературі. «Він належить до тих, що твори їх кажуть нам думати про змагання людини, яка все жертвувала для мистецтва, і що собою спонукують нас шукати несконливих взаємин між мистецтвом і життям» (с. 218).

Деякі зіставлення, зокрема літературних портретів Лесі Українки та Михайла Коцюбинського, доводять той факт, що поруч з індивідуальною естетичною концепцією у своїх літературознавчих працях Михайло Рудницький визначив для себе інший, не менш важливий чинник – його суб'єктивні уподобання. Ця категорія критеріїв завжди присутня в критиці, проте в Рудницького вона абсолютизована, аж до нового різновиду тенденційності.

Тоніом поблажливої зверхності говорить М. Рудницький про Ольгу Кобилянську. На його думку, Фрідріх Ніцше жодного впливу на неї не мав. Як відомо, Олег Зуєвський переконливо довів протилежне.³⁷ Рудницький же фак-

35. Там само.

36. Костенко Л. Геній в умовах заблокованої культури // Літературна Україна. – Ч. 25. – 1991.

37. Зуєвський О. Доповідь на I Конгресі МАУ. Аудіозапис.

тично взагалі не залишає їй права мати мистецьке враження від прочитання цього філософа-письменника. Пишучи про якусь «несміливу нотку індивідуалізму» (с. 230), він неодмінно висловлює менторську пораду-вирок: «Якби від перших своїх символічних поем у прозі та „Царівни“ Кобилянська перейшла до звичайних повістей із нашого провінційального життя, хоч би таких, які безліч авторок від 100 років тисячами друкує в Німеччині та в Англії, вона заповнила б одну з найповажніших прогалин нашої літератури» (с. 235). Дивна річ – Рудницький, розкладаючи свої письменницькі портрети по якихось визначених ним полицях, часто дає передусім психологічний зріз творчої індивідуальності.

Чи не єдиний із сучасників (звичайно, не беремо до уваги т. зв. «совєтську критику»), Михайло Рудницький дав негативну оцінку Миколі Хвильовому. Він засуджує еклектичність творчих та ідеологічних засад Хвильового.

Може, ми не знатимемо ніколи, що думав у глибині свого серця автор новели «Редактор Карк», коли вів боротьбу на два фронти: з гегемонією буржуазії в Європі й гегемонією пролетаріату в українській літературі. Те, що залишилося з тієї боротьби на папері, вказує ясно, що Хвильовий не мав ніяких даних на ідеологічного й літературного критика і що, крім гомону навколо своєї особи, не зробив нічого (с. 359).

Михайло Рудницький зосереджує свою увагу на деструктивній традиції, що увійшла до нашої літератури з ім'ям Хвильового. Переконаність Рудницького у цьому питанні нічим не нагадує снобізм зверхності. Тут, на мій погляд, відіграло свою роль органічне відчуття смаку. Він говорить про «духову метушню», «ідеологічне мряковиння», «імпресіонізм» і «дадаїзм» Хвильового, про «ту зовсім невідповідну забаву, що вміла на глум своїх читачів стати літературним „напрямом“ і дала доступ до друку тисячам графоманів». Це «поезія партизанів-анархістів з піднебінням декадентів» (с. 360).

Так само правдоподібно виглядають звинувачення в слабкості теоретичної бази Миколи Хвильового, який «хотів одним стрибком проскочити в європейську моду й за відбивню взяв собі те, що мав під рукою – російських письменників [...] Ненависть Хвильового до московської культури і туга за європейською – це був бунт проти всього того, з чого він вийшов, від чого не міг відірватись, до чого не міг дійти» (с. 262).

Микола Хвильовий став епохою в історії української літератури та ідеологом і символом свого покоління. М. Рудницький пише, що він виробив свій неповторний стиль – «енергійний, примхуватий, образований, легко переходив від зв'язких обривчатих речень до ліричного патосу». Щодо відходу Хвильового від оповідних форм, Рудницький порівнює його з Мальро. «Повість про санаторіюну зону» ніби живцем взята з «Двадцять одного неврастеніка» Мірбо. «Сад тортур», – пише М. Рудницький, – де головну роль грав би чекіст, – міг би стати його улюбленою темою. Він мучився і любив мучити, немов би хотів проявити ту силу, якої йому не доставало. Його твори сильніше, ніж інші, висловлюють дисонанси та безглуздя нового життя та сміливіше, ніж інші, шукають його краси там, де людина „вчорашнього дня“ діставала від огиди – судорогів» (с. 263).

Михайло Рудницький справедливо поціновує Миколу Хвильового за те, що той відчув стиль доби, а пізніше багато в чому почав формувати цей стиль через власну творчість. «Хто зна, чи Хвильовий не перший за революції звернув у нас увагу, як сильно змінився літературний стиль. Замість хвилястих, наче степові обрії та хмаринки, м'якеньких речень, дав схвильовані, обривисті слова, мов перервані вистріли скорострілів».³⁸

Рудницький відгукнувся на смерть Хвильового двома літературознавчими некрологами – 19 травня та 29 червня. У другому він робить досить проникливий висновок, що підтверджує його репутацію одного з найцікавіших українських літературознавців. Він виявляє, сказати б, Борхесівське захоплення романтизмом життя.³⁹ Проте тут, як і завжди, для Михайла Рудницького найважливіше самому виступити в ролі метра і поплескати свій персонаж по плечу. «А може, останнім передсмертним жестом хотів [Хвильовий – С. К.] дати ще один доказ, що він, ідеальний романтик, ішов завжди проти течії. Вмирати за свободу літературного слова в сучасній Європі, прибитий чотирма чоботами диктатури – який неймовірний жест».⁴⁰

Критичні статті Михайла Рудницького свідчать про систематичне досліджування ним формально-психологічного методу та компаративістики. □

38. Рудницький М. Микола Хвильовий // Діло. – С. 126. – 1933.

39. Див. про це ширше: Квіт С. Борхес, що косить галявинки // Світовид. – Ч. 3. – 1994.

40. Рудницький М. Хвильовий проти течії // Діло. – Ч. 166. – 1933.

Володимир Луців

Радослав Жук – визначний український архітект

Церква Св. Михаїла, Тиндаль, Канада, 1963

час виставки проф. Жука у цій вельми престижній галереї. Виставка «Українські церкви Північної Америки» відбулася при кінці 1996 року та мала великий успіх. Мабуть, ніякий сучасний український архітект не може похвалитися побудовою 9 українських церков, більшість з яких були визнані позитивними відгуками у міжнародній архітектурній пресі.

Радослав Жук народився 13 вересня 1931 року в Любачові, Західня Україна. Після війни деякий час студював у Австрії. Архітектуру студіював і закінчив з відзначенням у 1956 році в університеті Магіл у Монреалі, а також закінчив Массачусетський інститут технології у 1960 році. Від цього часу до 1966 року працює професором на університеті Манітоби, а від 1976 року – професором на університеті Магіл у Монреалі. Від 1987 року стає членом Королівського інституту архітектури Канади. У журнальній статті не можливо описати усі праці, одержані нагороди та діяльність цього визначного українського архітекта, бо на це потрібна монографія, але годиться згадати хоч про найважливіші.

Із дев'яти церков сім побудовано у Канаді, а дві – у США. Ось деякі з них: Св. Михаїла (Тиндаль, Манітоба, 1963); Св. Євхаристії (Торонто, 1966); Св.

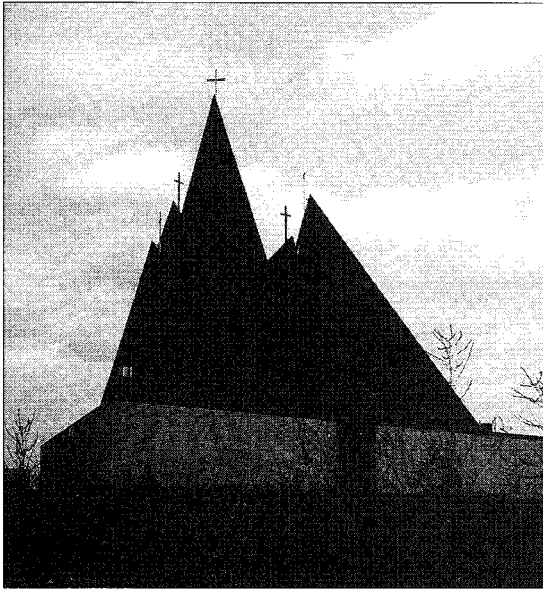
Повновартісна архітектура постає із внутрішнього культурного та географічного контексту. Вона не може бути безхарактерною та стерильною, але і не може бути наявно еkleктичною. Правдива живуча архітектура трансформус есенцію традиції у нову форму, відповідаючу сучасності та духовності.

Цю думку я взяв із вступного слова проф. Радослава Жука з його каталогу «Традиція і сучасність – Українські церкви Північної Америки та проекти музею в Україні». Каталог був видрукуваний з рамени керівництва Архітектурної Галереї (Мюнхен, Німеччина) під

Церква Св. Євхаристії, Торонто, Канада, 1966

Хреста (Тандер Бей, 1968); Св. Трійці (Кергонксон, США, 1976); Св. Йосафата (Рочестер, США, 1979); Св. Стефана (Калгарі, Канада, 1982). Треба згадати, що всі проекти проф. Жука мають дуже цікаві форми, які нагадують традиційну дерев'яну архітектуру Західньої України, але при цьому лишуються сучасними і відповідають вимогам довкілля. За свої праці проф. Радослав Жук був відзначений численними нагородами. Наприклад, за проєкт церкви Св. Стефана у Калгарі був нагороджений Медалею Генерального Губернатора Канади. У цьому проєкті бажанням проф. Жука було схопити унікальний культурний характер різних історичних періодів української архітектури, передусім через волюметричні артикуляції. За свої праці він був нагороджений різними стипендіями, таких як від Данльоп, Пілкінгтон,

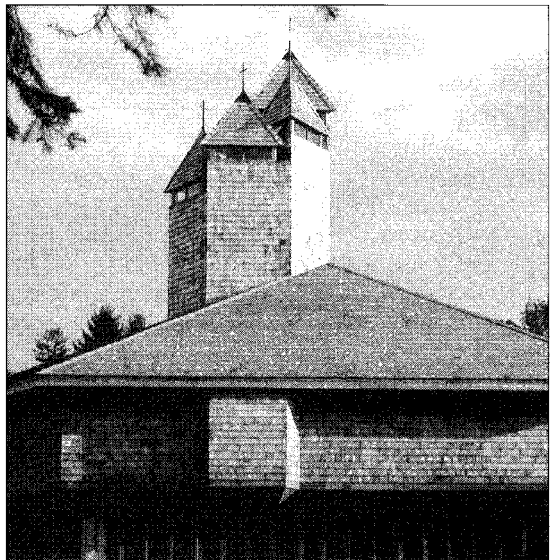
Церква Св. Хреста, Тандер Бей, Канада, 1968

так званими подорожуючими стипендіями, що вважаються найвищим відзначенням у Канаді. Він є переможцем різних міжнародних архітектурних конкурсів. Часто виступає як гість лектор у Канаді, США та Європі. Являється критиком у журі, покликаних заходами таких університетів як Гарвард, Єл, Пратт та других. Він автор численних статей на тему теорії проектування, культуральних аспектів у архітектурі, пов'язаності архітектури з іншими видами мистецтва тощо.

Годиться згадати хоча б про недавні його лекції та виставки праць. У березні

1999 року в університеті Оттави: «Українська архітектура у контексті Європейської культури». У квітні 1999 року в університеті Дельфт (Голляндія):

«Зображення та форма у працях Люїса Кана». У квітні-травні в університетах Шефільду та Лестеру, крім доповідей відбулися виставки праць Радослава Жука під назвою «Традиція і сучасність – Українські церкви Північної Америки та проекти музею в Україні». На цю та інші теми проф. Жук виступав в Істамбулі (Туреччина), Баден-Бадені (Німеччина), Брісбені (США), а також у Києві, в червні 1999 року, як Голова екзаменаційної комісії дипломних робіт факультету Архітектури Академії Мистецтва та Архітектури України. Вистав-

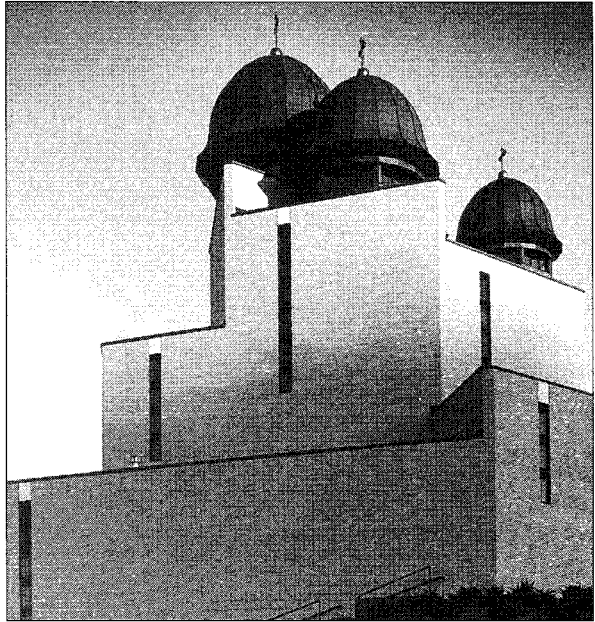

Церква Св. Трійці, Кергонксон, США, 1976

ки праць проф. Жука мали також місце у Технічних університетах Відня і Грацу в Австрії та інших містах. Про його проекти та праці в ділянці архітектури, а передусім про його українські церкви дуже позитивно висловлювалися такі відомі критики архітектури, як Гаймо Відтманн у «Хрістліхе Кунстблеттер», Давід Мортон у «Прогресів Архітекчер», Гляуко Греслері у «Параметро», такі фахові журнали архітектури, як «Де Архітекчурал Ревю», «Джирнал оф Амерікан Інстітутс оф Архітектс», «Домус», часопис «Зіддойче Цайтунг» та інші. Вказане тільки у незначній мірі згадує про великий об'єм праць проф. Жука, але того вистачить, щоб побачити, що перед нами визначна успішна професійна людина, яка пов'язує свою професію архітекта та професора із певною місією пропаганди української сучасної церковної архітектури у світі. Це надзвичайно корисна діяльність і заслугує нашої пошани і вдячності, бо демонстрація української культури у світі допомагає здобувати добре місце та ім'я у всесвітньому культурному просторі.

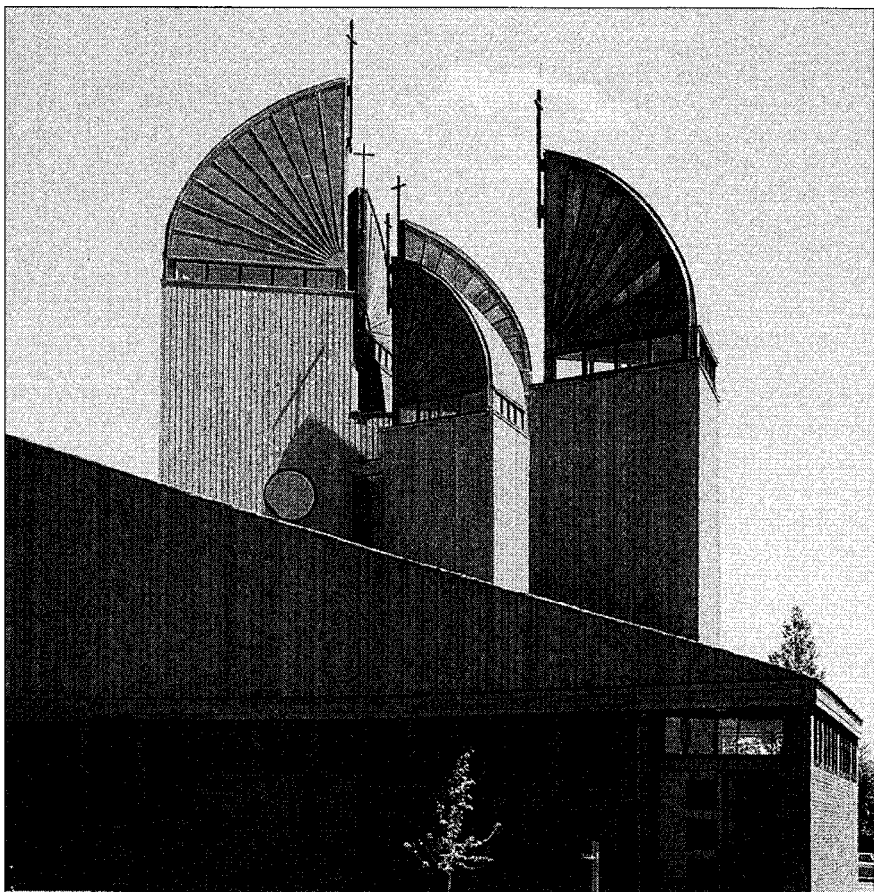
Від 1966 року знаю проф. Жука, його сестру Любу та брата Іриня – визначних українських піаністів та професорів музики. Не раз я бував у їхньому гостинному домі у Монреалі, де вони живуть кілька десятиліть. У частих розмовах я міг відчувати його любов і респект перед натурою, а разом з тим якусь особисту свободу, що так чітко виражена в його архітектурних працях. У журналі «Де Архітекчурал Ревю» за квітень 1992 року критик П.Д. між іншим пише: «У Канаді Радослав Жук побудував серію знаменитих церков... Йому залежало на тому, щоб ці церкви спеціально відзеркалювали і мали пов'язаність з українською культурою, але не були копіями минулих форм, але їхнім абстрактом у творенні будівель [церков], які мають автентичне, а не дешеве, пов'язання до традиції».

На мою скромну думку, церкви проф. Жука є у повній гармонії із природою та довкіллям. Знаю, що він великий любитель музики і навіть свого часу також студював музику.

Церква Св. Йосафата, Рочестер, США, 1979

Своєю невпинною працею, виставками, публікаціями своїх робіт у професійних книжках та журналах він удостоївся міжнародного визнання для української сучасної архітектури. Годиться щиро погратувувати професорові Жукові за так корисну працю у ділянці архітектури, а української передусім, і побажати йому всього добра та дальших успіхів у світі архітектури та мистецтва. □

Церква Св. Стефана, Калгарі, Канада, 1982

Євген Сверстюк

Василь Стус. 15 Років. Міра присутности

Вже вкотре збирає нас поет, якого місія – єднати людей.

Василь Стус – висока постать, що піднялася над малим часом, над мілинами часу.

Василь Стус – вольова людина: йому вдалося реалізувати свій талант за умов, де інші гаснуть і посилаються на умови.

Василь Стус – щаслива людина: його спадщина не пропала, хоча лежала в пропасті. Знайшлося кому рятувати його творчість – збирати, опрацьовувати, видавати. І то в наш час, коли скрізь бракує розумних рук.

Загиблий Василь Стус зробив більше за багатьох інших, кому поталанило вернутися.

Він справді «у смерті повернувся до життя».

Відлуння смерти

Якщо говорити про зворотну луну його загибелі – вона була великою. То був час, коли грім було далеко чути. Усі радіостанції світу повідомили про загибель українського поета. Комуністи заметушились.

Цей грім вдарив і по його друзях – і теж пробудив. Чимало сміливих акцій проходило під його іменем – за законом зеківської солідарности.

«Стуса ми не здамо», – висіло в повітрі.

«Стуса не забудуть», – це стало зрозуміло тим, що дозволили без шуму видати книжку «Дорога болю».

«Від Стуса краще відійти», – умивши руки – здогадалися кагебісти після кількох спроб виправдати свій вирок.

Стус був найбільшим, найбільш відвертим і дошкульним ворогом КГБ, бо, здається, тільки він написав звинувачення тій бездушно жорстокій і антиукраїнській потворі. Звинувачення від імені свого народу.

Воно звучить. Воно завжди звучатиме.

Нарешті, коли труна з його прахом з'явилася в Києві під синьо-жовтими знаменами в руках друзів, гідних тримати ці знамена – стало ясно, що Стус таки переміг.

То було перше диво його повернення до життя.

Високе слово

Слово Василя Стуса зайняло свою висоту і утримує її. Маніфестація вільного поетичного слова зі сцени в українську глушину прийшла з іменем Стуса. Ще в кінці 1980 років Львівський молодіжний драматичний театр (реж. В. Кучинський) виступав у містах України з віршами Василя Стуса та інших опозиційних поетів, і ще при комуністичному режимі він був відзначений премією Василя Стуса. То був початок перемог: поет владно зайняв високу нішу, яка чорніла в самоті: нішу великої вільної справжньої поезії.

Та премія теж була викликом режимові, який визнавав тільки державні нагороди і терпіти не міг якихось громадських інституцій.

До речі сказати, в час епідемічної девальвації, коли перший Президент держави стає «довіреною особою Суркіса», і коли мало не всі бажаючі стають академіками – премія досі тримається на рівні свого імені.

Отже, у важкій боротьбі за піднесення й утримання рівня, де культура зберігає справжність і відкритість до інших культур, Василь Стус утримує своє місце.

Героїчна постать

Для масової свідомості Стус залишається легендарною постаттю незламного борця за волю України.

Є люди, яким здається фальшивим таке «використання» поета. Вони обурюються з «примітивізації» і з «перетворення особи на прапор».

Вони, певно, мають свою рацію. Але їм можна виставити батальйон опонентів – майорів, прапорщиків, вертухаїв і стукачів, які конвоювали поета на його хресній дорозі. І вони будуть свідчити, що Стуса як поета не знають, а знають його як запеклого націоналіста – «завжди говорив по-українськи», вічного борця і справді небезпечного для держави ворога. «Он ваш герой», – скажуть вони. І їхні свідчення будуть правдиві. Це ж їм він у суді кинув слова Лермонтова: «І ви не змиєте усією вашою чорною кров'ю поета праведну кров».

Україна потребувала героя – і він з'явився. Бо таки справді Василь Стус був чи не найпослідовнішим борцем проти комуністичного режиму, боровся самовіддано і загинув на барикадах протистояння.

Як мало хто, він таки словом і ділом здобувся на постать героя. Отже, мають усі підстави робити з його імені прапор також і ті, що віршів не читають, а вибирають з них тільки цитати для транспарантів.

І вони мають більше рації, аніж ті, кому Стус як постать героїчна і Стус як поет, власне, байдужий. Це не їхній поет і не їхній герой. Та чомусь їм кортить поставити його поруч з собою.

Популярність його імені така, що вони не можуть обминати культурного поля навколо нього і, зі свого боку, якимось прилаштовуються. Мовляв, задля «очищення і демітологізації образу». Це темне і модне слово десь на узбіччях назбирало багато різних adeptів, і вони жонглюють ним, хто як уміє, імпровізуючи нібито модерні заклинання проти міту, власне – проти іншого бачення.

Нагадаймо, що міт – це ясне бачення великого! Василь Стус – містик, а це слово їм у носі крутить. Якби струснути з того всього словесну полову, залишитися твереза приказка: «Возиться, як кіт з оселедцем».

У kota і час є, і сила дармує...

Поле літератури

Василь Стус працює вже з десять років на ниві літературознавчої думки, і то в двох іпостасях: як непересічний літературний критик і як об'єкт дослідження. Він належить до числа небагатьох авторів, навколо яких є постійний рух, текстологічні дослідження, суперечки – створюється простір активної думки. Тимчасовий аспірант Інституту літератури повертається в той інститут і урухомлює його омертвілу структуру. Немає фінансування, але й немає нагляду. То саме пора Стуса. Він будить, тривожить і не дає спокою тим, хто доторкнувся до його «палімпсестів».

І ось виходить при тому ж інституті 9 книжок творів Стуса. Нічого подібного за десять років там не бувало: це єдиний живий нерв і джерело, що б'є в цій занепалій ідеологічній сторожці.

Уявімо собі: 15 років тому хтось в Інституті літератури на Вченій раді сказав, що таке трапиться до 2000 року з іменем і творчістю з/к, убієнного в камері зони ч. 36 четвертого вересня 1985 року!

Усі розумні визнали б такого навіть не гідним психлікарні!

Інформаційний простір

За 15 років Стус великою мірою наповнює також український інформаційний простір, зокрема етерний простір України. Пісні на його слова лунають в усіх концертних залах, може, за винятком урядових концертів у палаці «Україна».

І то не просто данина імені – то дух, який підняв до високої творчості багатьох молодих виконавців і композиторів. Зі словом Василя Стуса в залі проскакує іскра. І ніщо не гасить її, окрім важкої навколишньої сіроти.

Сприяє тут ще одна делікатна обставина, що стосується конкуренції імен у літературі. Чого гріха таїти – заздрість і підступи завжди гніздилися там, де видають книжки. А Стус своєю долею піднявся настільки високо над усім цим, що десь на долах можуть його «демітологізувати», вираховувати показники його популярності, адаптувати до шкільної програми, а він стоїть у своєму культурному небі, відсторонений і задивлений у вічність.

Стуса люблять

Не всі. Таких і не повинні любити всі. Але він любив – і його люблять, І знають: йому нічого ні від кого не треба. А підіймати чи понижувати Стуса, прославляти чи замовчувати – це вже клопіт інших.

Просто жаль, дорогі мої країни, що за десять вільних років самі ви не виросли, не запанували, не просвітлили, а Бог же дарував вам сонце свободи!

Слава

Слава Стусова піднімається і опускається разом з нами. Нині український народ знеславлений – і поетове ім'я тихне. Однак вже коли його слава тягне когось за собою, то – назавжди.

Будьте обережні!

Скажімо, був такий, приставлений до Стуса 20 років тому адвокат Віктор Медведчук. Стус його розкусив і прогнав. Прогнав то й прогнав, кар'єрі того це не зашкодить, навіть навпаки, оцінять, що націоналіст впізнав і відштовхнув лєнінця, молодого і перспективного. Кар'єра бідолашньому настільки сліпила очі, що він і не зрозумів, до кого його приставили в суді. Він подумав: «це і є мій золотий щабель». А то вже було ім'я, яке крокує в історію. В глухій залі закритого суду те позначене знаменням ім'я вже відкидає свою тінь...

І коли в службовому пориві адвокат виголосив слово звинувачення замість захисту, судові чиновники усе це проковтнули як момент успіху. Вони і не подумали, що великий транслятор історії вже передає їхні убогі тексти у вічність.

І ось у числі 58 «Хроніки текущих событий» з'являється повідомлення про суд над Стусом і з'являється вислів «адвоката» Медведчука: «За всі свої злочини Стус заслужив покарання»... Різні були адвокати в советських політичних судах, а такого ще не бувало, щоб його цитувала скупа історична хроніка. Медведчук стає символом кагебістської адвокатури: Він пре «захистати», не дивлячись на всі протести і відмови, не помічаючи, що входить у велику історію.

«Хроніку» перекладуть на інші мови, і будуть вивчати ці «злочини». Це листи до академіка Сахарова, генерала Григоренка, до Л. Лук'яненка, до київських друзів, це заява в прокуратуру, це вірші... Ото і всі «злочини».

Хто ж були ті люди, що робили з поета злочинця? Може, хтось їх стримував? Чи це були особи? Чи й тут була «колективна відповідальність» за беззаконня?

Чи хтось досліджував це все?

Мовчимо?

І ось на дев'ятому році незалежності України, за яку Стус поклав життя, з'явиться список нагороджених Президентом Л. Кучмою. Серед перших героїв – Медведчук! Він по своїй драбині дійшов таки до місця поруч з президентським!

Але драбина – це один рахунок, а слава – то інший рахунок. І тут слава захисника-лєнінця зустрілася зі славою захисника незалежної України.

Десь з Мюнхену чи з Єрусалиму телефонує Мойсей Фішбейн, лавреат премії ім. Василя Стуса, і запитує:

– Там у вас з'явився новий герой і борець за незалежність Медведчук – це що, той самий адвокат, про якого писалося в 58 числі «Хроніки»?

– Так, той самий.

– А чому всі мовчать?

- Може, боятися: він нібито «всіх у кишені тримає».
- Не може бути: у нього, крім партквитка, нічого в кишені не було.
- Україна збідніла, а він розбагатів.
- Чому його боятися?
- Кажуть, «страшний чоловік».
- То, може, Стуса треба заборонити: все-таки Медведчук кваліфікував його як злочинця?
- Як заборонити? У нас же демократія!
- То нехай демократія має совість і вибирає між Стусом і Медведчуком! Від цих питань не заховаєшся.
- Якби у наших предків не було Бога і його Закону...
- Якби у нас не було Сковороди і Шевченка...
- Якби не було Лесі Українки, Липинського, Стуса, то можна було б сказати: «ми інша порода людей! Герої нашого часу виростають з брехливих комсомольців... Наші мільйонери виростають з хитреньких комуністів... Їхні капітали не шахрайством, а «законом» оформлені... «Пустіть нас до Європейської спільноти!».
- Але Європа таких може пустити... тільки в клітку.
- Отже, ще одна висота, яку опанував і залишив для нас Василь Стус на перехресті, де написано: «блажен муж, котрий не стає на путь нечестивих». □

Зірка Ґренджа-Донська

Відійшла від нас поетеса Закарпаття Маруся Тисянська

Дійшла до нас вістка, що 10 серпня 2000 року в Рахові (Закарпаття) відійшла у вічність Маруся Тисянська, поетеса Закарпаття, не доживши 2 дні і 2 місяці до своїх 89 років.

Маруся Тисянська (псевдонім Марії Кабалюк), одна з перших поетес Закарпаття, народилася 12 жовтня 1911 року в мальовничому селі Кваси

Рахівського району в бідній сім'ї лісору-ба. Тяжке життя мала Маруся – вже від п'яти років допомагала родині пасти свої та сусідські вівці. «Єдиною розвагою і втіхою для мене, – писала вона в автобіографії, – були щебетливі гірські потічки, спів пташок у прадідних лісах, шепотіння високих смерек. Коли ж траплялася вільна година, то бігла до гірської річки Тиси, бродила по берегах і слухала її неспокійний говір...». Від річки Тиси згодом прибрала собі й псевдонім «Тисянська». Біля овець самотужки навчилася читати буквар, а в школу змогла піти лише після дванадцяти років. Училася в Ясинській і Рахівській горожанських (неповно-середніх) школах.¹

У 1930 році вступила в Ужгородську жіночу семінарію. Вчителювала в початкових школах Рахівського і Тячівського районів. Ціле своє життя присвятила вихованню молодого покоління. Вона захоплювалася творами Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Юрія Федьковича, Івана Франка, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Василя Ґренджі-Донського і під їх впливом сама пробувала писати вірші та висилала їх до дитячих журналів. У 1927-29 роках її вірші досить часто друкувалися на сторінках журналу «Наша земля» (під редакцією В. Ґренджі-Донського).²

Згадує Ганна Рекіта, вчителька Тячівської школи ім. В. Ґренджі-Донського (керівник літературної студії «Струмочок», заслужена вчителька України) у своєму некролозі «Пам'яті Марусі Кабалюк-Тисянської»:

1. М. Підгірянка, М. Божук, М. Тисянська. Гірські квіти (поезії). – Ужгород, 1962. – С. 17.

2. Свою книжечку «Гірські квіти» поетеса вислала В. Ґренджі-Донському до Братіслави з такою присвятою: «Василію Ґренджі-Донському, редактору моєї першої юної поезії на тихий спогад про рідні Карпати, від Марусі Тисянської, с. Кваси, 23. IX. 1962 р.»

... Маруся для моїх вихованців була не просто чудовим літературним наставником, авторитетом, але й добрим другом, духовним порадиником... Упродовж двох десятиліть, кожної золотавої осені, численним школярським гуртом їздили ми до її скромної однокімнатної квартири у центрі Рахова, щоб привітати з народинами, причаститися з невичерпної криниці духовності... Була це навдивовижу багата людина. Не килимами-кришталлями і коштовностями, а тим, чого так бракує багатьом: любов'ю до отчого краю, маминої пісні, рідної мови. Вона щиро вірила у світлий день багатостраждальної України, пишучи вірші буквально до останньої години земного життя... Від неї вперше почули мої літстудійці про Василя Гренджу-Донського, коли про нього ще ніхто не говорив, бо його творчість замовчувалася... З її книжкових дарунків розпочався наш літературний музей, що на сьогодні став духовною окрасою не лише Тячівщини... Та хіба згадаєш все, що зробила для нас ця людина? Творила тільки добро. Саме добротворцем, людиною з прекрасною, великою душею лишиться вона в нашої пам'яті назавжди. А зорею її безсмертя буде поезія. Недарма ж бо писала:

Живу для тебе, Україно,
Для вас співаю, рідні люди,
І прийде час – мене не стане,
А пісня вічно жити буде.³

І ми, всі земляки на чужині, які знали її чи чули про неї, схиляємо в пошані свої голови перед її могилою, шлемо до Господа свої молитви і висловлюємо родині наше щире співчуття. Вічна їй пам'ять!

* * *

Маруся Кабалюк-Тисянська

У вінок видатному поету-письменнику Закарпаття – вчителю мого творчого пера Василю Гренджі-Донському

*(в посмертну пам'ять у день
100-ліття поета)*

Ти родом з бідної колиски,
В якій уперше голос дав.
Ти ріс і жив для благ народу,
Якому пісню заспівав.

Про горе, злидні верховинців –
Зневірених в недолі,
Ти піднімав свій гнів повстання
І звав народ до волі.

3. Ганна Рекіта. Пам'яті Марусі Кабалюк-Тисянської // Дружба. – Тячів, Закарпаття, 17 серпня 2000.

Ти вчив мене рядки стелити
Про рідну Верховину
Ти – князь, який боровся мужньо
За вільну Україну.

Ти син невільної країни –
На полі творчому трудар.
Ти просвітитель гір Карпатських.
Ти – геній, велетень, кобзар.

За спалах страйків свого люду,
За рідні Карпати, –
Тобі судилося попасти
За темні, чорні ґрати...

Та згодом Ти з-за ґрат звільнився
І вийшов на свободу.
Знайшов притулок в братніх друзів –
Словацького народу.

Коли у рідній Верховині
Засяв сонцем Новий День,
Ти став співати Україні
Щасливих, радісних пісень.

Ще довгі роки Ти трудився
В поезії заграві.
Останній подих Твій скінчився
У місті Братіславі.

На обеліску майоріє
Ім'я Твоє достойне.
Воно навіки жити буде
Святково і поборно.

Сьогодні, в день Твого століття,
Тобі поклін величний!
Нехай Твій скарб творить високих
Живе в народі вічно!

*Рахів, Закарпаття,
26 березня 1997 р.*

Роман Андріяшик

Диво орхідеї

Календар долі

(Закінчення)

Спав він мовби мрець: вимкнувся й кудись подався. Ми довго сиділи з мамою, розмовляючи про те, про се, вона весь час намагалася зрозуміти, в чому справа, що її перша невістка, яку вона справді любила, можливо, більше, ніж сина, чужа мені людина. Ну, мають якихось родичів у Канаді чи в Штатах – байдуже, це вже не українці. З роду Тарнавських і Марію, і тещу підтримують, може, з пам'яті про загиблого сотника усусів, який у поході на Велику Україну нажив сухоти, відсидів у польському концтаборі Тухольці, вернувшись, оженився з Дроздівною – шизофренічною дівою, що мріяла про славу; її батько Дроздовський, якому мій батько збудував у селі Олексинці млина, – він був якимсь парохом на кілька повітів, вигнав сотника раз, другий, але це тільки збунтувало панну Зося, й вона сказала – або за сотника віддайте, або піду в монастир; триклятий Дроздовський завіз її до Львова в монастир, її постригли, але вже вона була вагітна Марією, монахині тихо вирядили її додому, Дроздовський збудував їй у Борщеві хату й навіть дозволив сотникові бувати. Сотник помер у тій хаті, коли Марії було два місяці. Більше Зося не хотіла чоловіків, їй з усіх чибагатеньких родин допомагали «на дитину», тепер і мої «дають», а Марія вже мені сказала: «Ти сидиш на моєму партквитку. Твоє місце в Сибірі. Або повійся, ти скритний націоналіст. Але я тебе виведу на чисту воду...». І таке інше, я собі просто вмовк, навіть не хотілось би писати про це в «Календаріку», вона має своє життя, а я лишаюся в «бункері», маю для себе кулю, хоч тато чогось вирішив відкопати мені гармату і церковні дзвони (при німцях їх забирали на гільзи, де вони – знає тільки він). Моя мама – наївна людина, хотіла б мене в чомусь звинуватити, бо найлегше винуватити – ближнього, але мене завело в її невідоме – кудись в літературу, в незнані краї, у сферу, де й тато не вміє сьогодні зорієнтуватися, а вона тільки йому довіряє. Моя мама наївна, як Україна!

Може, колись напишу про цю наївність, але не сьогодні.

Комусь брати вкладали підлогу, повечеряли з пляшкою, мають гроші, саможивнені і дразливі, спершу мене ніби побачили, а тоді забули й подалися спати, продовжуючи тему, що мало їм заплатили. Думаю про себе, що завтра мені треба звідси забиратися геть, посмутніли мені ці стіни, сам собі я тут сприяв. Знову кудись у «бункер». Принаймні, між чужими людьми я відчуваю себе «невинним» у тому, що довкола діється.

Наївна Україна... Не забути б цю бридку ідіому. Мама розповідала:

– Бабуся твоя померла. Дев'ятдесят три роки. Вже не чула й не бачила, все собі підготувала до смерті, ввечері помилася, зодяглася у випране і...

заснула, схрестивши руки. Поховали, все село зійшлося. Вона тебе дуже любила. Я їй не можу пробачити, що видала мене заміж у п'ятнадцять років, на шістнадцятому вже тебе мала... Ой, не життя, а якесь нещастя за нещастям. А диви: хлопці п'ють, за тебе чогось потерпаю, тато вже націлився на той світ – він такий, що знає... В хаті ніби все є, а мене ніщо не тішить, кажу: все вам лишу, піду до Ромка в Чернівці. А в тебе нелади з Марією. Візьми собі якусь нормальну, добру дівчину.

– Такої нема. Однаково куплять. Мене не посадять, а будуть нищити через близьких до мене людей.

– Куди ти йдеш, дитино?

– Куди! Мені вже ось-ось тридцять. Іду в якусь надію, в якісь сподівання, яких і сам не розумію. Бог...

– Так, Бог, сину. Великий переступ – не вірити. Я знаю, що злі люди, ті, що мені вчинили прикрість, довго не живуть.

– І в мене так само.

– Я навіть не пробую бурикатися.

– Я теж, мамусю.

– Але Бог і такої поведінки не визнає.

– Проти нас такі сили, мамусю...

– Так, так... Може, краще себе поберегти, а Господь усе знає, все направить.

– Тато каже, що погане само псується.

Зітхнула:

– Розумний він чоловік, наш тато...

– А діти?

– Ти в мене вдався, і я цим втішена в житті. А ти?.. Вони навіть не здогадалися серцем, що брат приїхав. – Знов на очі набігли сльози, витерла їх полою фартушка. – Випий трошки. Я сама її вигнала. Будеш краще спати.

– Завтра.

– Як знаєш, сину. Піду, постелю. Ти колись любив у великій спати.

– Не треба тата ромтати. А коли під вікнами вбили Чорнія, я вже не міг заснути.

– Та... З кожної хати когось убили. Половина села в Сибіру... Юрчука... Вже якимсь міністром був по нафті... Вбили. Привіз старий безрукий металеву труну, пам'ятника поставили... Наших далеко не пускають, навіть міністрів. Того я і переживаю за тебе.

– Роблю лиш те, що можуть люди виправдати.

– Так і життя може проминути!

– Ні, замарне життя не віддам.

– Боже, Боже! Весь час ця наша земля перед розстрілом. Ади Глух! Гналися за ним аж до Мокирця, де дід ваш пана рятував. Під мостом спалив папери, сам собі – кулю... А Стінковий? Підпалили хату, він став у дверях між верцями, стріляли з півгодини, а він не падав. Аж кинули під ноги гранату. І ще боялися підступити, заставили Ковальчука витягти за ноги на обору. Все в крові, сину... Хотіла тебе щось спитати: ти сваришся з Маруською?

- Ні.
- Це також зле: все м'яти в собі.
- Зле...
- Іди спати.

* * *

Чотири мужлани надихали горілчанним перегаром. Мамуся вже встигла насмажити пампушок, підготувала сніданок з півника і цибулькової підливи (вона неперевершена газдинька, а бабуся Муравська, українка, але вийшла за поляка й переписалася «в польське» – знаменита куховарка від Проскурова до Сторожинця на Буковині й до Яворова на Підляшші). Огірочки, помідори, квашені яблука, вареники з капустою... Словом, я наче справді дома.

Мужлани сплять. Мамуся то входить до ванькирчика, то виходить. Їй хочеться поговорити. Я не сплю. Нарешті вона питає:

- Не спиш? Не спалося?
- На якусь хвилю забувся, а всю ніч щось марилося...
- Ти кажеш, що ти ні разу не сварився з Маруською?
- Лаяв, коли надіявся щось поправити.
- А ти кажеш! А що тоді?
- Усе наперед знаю. Знаю, чим закінчиться.

– Ти її покинеш!

– І все покину.

– Тяжко жити, коли наперед усе знаєш. Ти мій син, і я теж усе передчуваю. Покинеш. Знайдеш кращу?

– Ні, гіршу.

Мамуся покивала головою.

– А тоді ще гіршу.

– Так.

– І всі будуть від тебе втікати, бо ти все знаєш, але мовчиш.

– Я вмовкаю, коли вже нема що поправляти. Ти знаєш, що означає слово «свідомість»?

– Знаю, це моя душа, моя гідність, мій Бог.

– А є ще підсвідомість. Коли до себе добре прислухаєшся, знаєш наперед усю долю, долю свого народу, президентів і часів.

– Це щось родинне. Це і в тата таке.

– Але не в тих, що сплять.

Вона поблажливо усміхнулася.

– Нехай собі сплять, лиш би не гаркалися між собою... Таки важко жити, коли все наперед знаєш. Що ж у вас скоїлося?

– Керівник, мамусю. Оксана... Олексіївна, наша далека родичка з Шупарки, збожеволіла, коли їх застала на каналі.

– Це Бог не простить нікому. Коли людина пішла в безпам'ятство, їм нема прощ. Ні в тому світі, ні в цьому.

– І це знаю. Велике Оксанине почуття – пропасть для обох.

- І ти мовчиш?
- Тепер мовчу. Чекаю, щоб вона почала... Тоді поїду геть.
- Куди?
- До Києва. Там Хрущов розбудив цікавих українців. Ну, доба, час розбудив... Оксана пропала. А вони... Вони мене перестали турбувати.
- Ти ж їй не простив.
- Бог забере і в неї розум.
- Ой, тяжко, коли все знаєш. Ми щось чули, теж мовчимо. Кого за кого проміняла?
- Я все знаю, мамусю, бо знаю наперед.
- Боже, Боже, як це тяжко! А дитину любиш?
- Так. Буде друге.
- Це вже відхилий від себе... Я хочу сказати – від серця. Вони вже будуть і прізвище міняти... Але ти йди своєю дорогою, всі вони тебе не варті. Сідай їсти. Що би ти мені сказав? Тато наш націлився на цвинтар. Тоді ми всі, тут, почнемо пропадати. Він – як Вічний Жид, з якоюсь, як ти сказав, підсвідомістю, він тримає нас і руйнує, але коли його не стане, не знаю, я так само невдовзі помру.
- Ти мене переконуєш, що справді в нас біда.
- А в Києві хату дадуть?
- Куплю. В мене будуть гроші.
- За книжку?
- За книжки. Коли не вб'ють.
- Господи! Господи! Ні, цього не буде. Силою мого життя не допущу.
- Мабуть... Ці непрохані сльози! Мамуся «кинулася» в рух: на столику з'явилася якась ковбаса, шинка, навіть спровокувала мене на чарку.
- Не журись, мамусю, мене не вб'ють і не посадять. Через жінок будуть робити катавасії, до жінок пристануть заздрісники і негідники. Зі мною будуть поводитися мило і спокійно. До своєї партії не візьмуть, але й викидати за «межі» не стануть. Будуть гноїти.
- Синочку, змарнувати комусь життя – не велика хитрість. Я дивуюся з того, який наш тато. Він ослаб. Занеміг. Стомився. А які, які він пісні писав? Тоді... Коли хлопці були! Вистріляли – і він пропадає, як циган без циганки. Будь з ним добрішим. Він на десятому небі, що хоч один син удався.
- Та він вже почав мене запідозрювати, що я «недарма» прибукав.
- П'яний, вибач. Ото промовч, як ти вмієш, а він все забуде, все... Ось поведе. – До батька: – Ти хоч би повстидався, син приїхав.
- А, Ромчику! Тебе вигнали, що ти приїхав. Налий нам, мамусю, з сином.
- Ти вже й так підігрів голову, – почала дорікати мамуся. – Так чекав його, а починаєш з дурних підозрін.
- Стомився чекати. Як твої справи, сину?
- На хліб сюди не приїхав. Одержав квартиру, візьму пару подушин з батьківського маєтку.
- Хліб? Тут сама обметиця. А подушки тобі давно набили пір'ям. Пробач за допит, але мене ці часи трохи ментрежать. Я цьому Хрущову-сталінцю і

вірному лєнінцеві просто не вірю. Це – поправник, а треба ліквідувати цю криваву імперію. Ставлять порони на пересохлій ріці. Ади: зачинили млин, фабрику муки для всього повіту, я кручу мутри на мертвій турбіні і сам вхожу в свою передсмертну сутність. Значить, тебе ще не чіпають? Мене їх похвальби насторожують. А коли тебе скубнуть, то ти ж мій син, ти збунтуєшся. Тоді почнеться веселе життя.

Мамуся чемно налила в три келишки. Ми снідали, і батько зайшов з іншого кінця.

– Чернівці не для тебе. Колись у нас зупинялися втікачі з Великої України, яких переслідували совєти. Прямували далі на захід, а кому не радив добиратися через Буковину, ці люди й слухати не хотіли. Не вписуйся в той провінційний сепаратизм. Видно, він вже напився марксизму-лєнінізму.

– Уже захмелів.

– Я бачив, що там менш жорстокі порядки, тому за видимість спокою вони будуть нещадні, як хрестоносці.

– До мене повинна приїхати перекладачка з Москви, це повинно на них справити враження, бо з тамтешніх писарів ніхто не виходив книжками далі Києва. Підемо до турбіни?

– Може, й так. Підемо. Зачиняли млина німці, і ці запльомбували.

* * *

– Україна знову спробує вдатися до незалежницьких потуг. Ці хрущовські реформації і викриття Сталіна повинні розбудити народи.

Батько знизав плечима.

– Большевики вистріляли національну еліту, політиків, загинули полководці. Ти ще не забув регулювати лопаті? Зараз я відкопаю люльку, а ти бери ключа, онде в кутку гас. Я змастив усі з'єднання і зашпаклював клоччям. Але їржа робить своє діло.

– Роз'їдає імперії.

– Росія неминуче розвалиться. Але й Україна впаде. Ти там бачиш хлопців, які можуть взяти у свої руки державу?

– Поки що це емоційна хвиля. На поверхні головним чином рефлексії.

– Не сила вже повторювати Шевченка. І в огні її, окраденую, збудять... Нема Вкраїні людських перспектив. Як далі жити?

– Треба жити.

Я вперше побачив сльозу в його очах. Він стріпнув її, як щось послідує.

– Вітер, – мовив. – Вітер крутить у шахті. – Навіщося подивився на свої понівечені верстатами, найкращі у світі майстрові руки. На правій обрубані вказівний і середній пальці. Але стріляє в саму ціль. – Ти ніколи не розказував про свою службу в армії. За кордон посилали?

– Маленький епізод. Возив угорцям лідера. Зброї не дали. Коли на бетее-рах заїхали до Будапешту, Крючков готував убивство Імре Надя. З бальконів, підвішені за ноги, звисали наші офіцери, жінки і діти. Впоперек дороги лежав убитий старший лейтенант Горлачов, якого я знав раніше. Убили його шофера, грузина, я зупинив машину. За мною зупинився ще один бетее-р.

Горлачов – українець Горлач, але батько його з якогось дива дописав собі закінчення «ов» до прізвища, і це стало причиною для багатьох перевірок для сина, батька підозрювали в зелено-білогвардійщині, а сина десять років з фронтовим лейтенантством тримали на задвірках тилових служб.

– Може, свої його й цокнули?

– Там були жорстокі бої перед тим. Але серед ночі довкола панувала тиша, зрідка пострілювали лиш у районі мостів через Дунай. «Лідер» допоміг мені вкласти на задні сидіння тіла шофера і Горлача, сам узявся за кермо, невдовзі ми були перед особняком єгипетського посольства. Нас зустрів посол, розписався в моїх паперах за доставку «лідера» – і вся історія. Близько місяця я організовував робітничі комітети на заводах (допомогло знання німецької, яку угорці знають поголовно). Вернувшись до Кенігсбергу, я подав рапорт про звільнення. До кінця січня наступного року чекав розпорядження Москви. Оце й уся служба.

– Усіх вас списали. Любомир розрізав лазером «Трешера», Ярослав збив американського літака над Ленінградом, Тарас з повітря фотографував Іран, Ірак та Індію. Старші з підписками втікають самі від себе і п'ють, Тарас мучиться. Немає діла понад млин!

Через масивний люк у мурі метнувся в катакомби за пляшкою, але мамуся ніби знала, що до цього дійде, принесла миску яєшні з ковбасою і, звісно, «власної».

Батько наповнив плястмасові пугарчики.

– Тобі теж, мамо?

– Я поділюся з сином. – Геніяльна жінка! Окинувши поглядом турбінну комору, мовила:

– Не викопуйте цю турбину, хлопці.

І пішла, нічого не додавши. Ми стояли, мов дурні. А справді: нащо її видобувати?

– Гей, гей, воли, чого ви стали? Та гей, бики, чого ж ви стали? – Тато увігнав ломика в намул. – Є! Загреби її, нехай спочиває. Дзвони я тобі покажу. Теж залиті. Я їх змастив, церкву вже обікрали... От село ганебне. З кожної хати хтось загинув в УПА, хтось упав на фронті, а тепер самі злодії. Спеціально полічив: сорок хлопців пішли в інститути й університети. А сто двадцять номерів лишилося. Під стінкою спалили вулицю. Сорок хлопців пішло в науку. Щось то мали за душею, що добуваються до світу між світами. Галичан, однак, будуть добивати. Причому – руками українців. Ти знаєш, що в тридцять дев'ятому, коли нас «визволили», зібрали з усієї Азії українців, приїхали на танках; один втопили в Сереті, мене розстріляти хотіли, бо вивіз його із завороту аж під Товстенський ліс; а тоді їх усіх Сталін вистріляв, щоб не несли з собою «галицької зарази» в Україну.

– Трохи пам'ятаю. Танк ледве виднівся з води.

– Але я три дні пірнав у Серет, витяг. Я колись читав Гюго. Француза. «Трудівники моря», здається. Як герой заради дівчини-багачки піднімав з моря корабель? Так я цього танка виланцюгував поліспастами, коли витекла вода, завів мотора... Не заради дівки, а заради України. Це звучить заро-

зуміло, але правда. А тепер лишаю тобі турбіну і дзвони. Десь ти закопав собі кілька шмайсерів. Змастив? Нехай полежать. Правда, я тоді набив тебе мокрим рушником. Бо малий ще був, не треба було лізти. Я плечима, серцем відчував, що крадешся за нами з автоматом. Я з ними поговорив, і мене відпустили. Знаєш, хто мене продав? Ганя! Знаєш! То була випадкова боївка, Ганя наклепала, вони повірили, а в млині сьогодні одні, завтра другі, а ти був ще малий... Ти мені забув цього рушника?

– Забув, забув, – з нез'ясовним впевненням сказала мама, повернувшись.

– Зла не треба пам'ятати. Ганя набрехала, що я продаю хлопців. Потім її вбили. Не бандерівці, а енкаведисти. Мало сучка знала і не тих видавала. Пам'ятаєш, як Золотька вбили? В Чорткові була тоді область, бо Тернопіль геть знищили. Викликав високий начальник, показав розшук жінки-німкені, той відпросився в туалет, взяв від шофера револьвера – і дав собі кулю. Якийсь родич австрійського ескерцога, по-моєму Вільгельма, взяв собі українське прізвище – Вишиваного... Я не кажу, що німці нам друзі. За Бабин Яр, за Заксенгавзен, за... Навіть за те, що вони, сволочі, не ліквідували колгоспи, а вважали українців рабами, і ця форма їм більше підходила, ніж лігенштафти... Навесні тут піде вода з горбів, і млин замулить. Колись будете викопувати. Ну, ще їм даю двадцять років – і цей комунізм впаде, як суха гілляка з дуба. Але й дуб зогниє... Ідемо, мамо, до хати. Десь там у тебе ще ковбаска мусить бути в смальці. Щось ще знайдеться. Син приїхав скаржитися. Будемо раду радити. Найпідліше в житті – це зрада жінки. Бог за це карає божевіллям. А в старовину вбивали камінням і вивішували голе тіло на посміх. Це, мамусю, не для тебе, ти – моя чесна і добра дружина. Бідуюмо, але найбільша наша провина в житті, що збудували хату на якомусь проклятому місці і не довиховали молодших синів. Стали старими. А ти неси туди галицьку пісню, хоч будуть бити. Тільки не смій Марії пробачити, бо коли тут зрадила, то там продасть і продається. Туди зроблено десятки походів, а вони – московські підданки і раби.

– Таке благословення... В Москві, кажуть, близько двох мільйонів українців. Хіба це вплинуло на їхню кремлівську погоду? Стали перекинчиками, як у Кракові й Варшаві. Якщо вже закарпатці виступають проти нас...

– Щоб ми виздыхали! Знову й знову ділимо Україну. Тоді що скаже Донеччина, Луганщина, Таврида? А Бессарабія? А Підляшшя? Потоптали нас чужинці. Тут навіть ханобатийці адаптувалися, москалі стають твердішими українцями, ніж українці. Знищили такий могутній, такий талановитий народ. А по імперії розстріляли майже сто тридцять мільйонів. Хто розповість нащадкам усю правду? Якою мовою буде написано цей страшний літопис?

– Мабуть, це буде син Божий. Ці часи нас обікрали і вичерпали.

У батькових очах спалахнув якийсь знущально-прискіпливий вогник.

– Ідемо до хати. В тебе ще є трохи вишняку?

– Та вже дам вам. Знайдеться. Але не хотілось би, щоб ти мені споював сина. І сам вже геть п'яний, мелеш те саме по третьому разу.

– Сьогодні – як за брамою вітрів, де біблейський люд страчував злочинців. Видно поступ – це винахід на трупному окопиську. Консолідація народів займе кілька сторіч. Або земля загине від атомної бомби.

Мама взяла батька за лікоть.

– Не настроюй себе, таточку. Бо ще вип'єш – почнеш зганяти злість на синах чи на мені... Заспокійся. Зайчик уцілів, бо сміявся.

– А я – вовк з вибитими зубами.

– А може, без хвоста. Хочеш рибку злапати в ополонці.

* * *

Поприбігали хлопці. Ярослав вигнався з-поміж нас, як жердина. Любомир товстіє. Тарас худючий, аж жовтий. На шарагах три шинелі і морський кітель – Любомир служив на атомному підводному човні, півроку пролежав в гирлі Амазонки під час Карібської кризи.

– Дивися, мамо, яких хлопців виростили! Всі дали розписку, що будуть мовчати про свою службу в армії. Отаке, синочки-секретчики. Ну, що? Будемо обідати. Забирай, Романе, Тараса в Чернівці вчитися.

– Яку ти хотів би мати професію, Тарасе?

– В армії мав справи з електронікою.

– Підеш в училище?

– Атестата не маю.

– Матимеш і спеціальність, і середню освіту.

– Влаштуєш.

– Будеш вивчати контрольно-вимірювальні прилади. Там у мене є знайомі, в ремонтній майстерні на аеродромі учні проходять практику.

Тарас аж заяснів.

– Є гуртожиток? Годують?

– Житимеш у мене.

– Ще одну проблему розв'язали. Ярослав залишиться у млині, колись його мусять відчинити. Любомир іде вчителювати. Найбільше мене Тарас непокоїв. Але Господь добрий, у Святому Письмі записано: «Його милість навіки, а вірність – з роду до роду». Але так, хлопці: поки ця влада, бережіть себе. Хрущов береться проголосити комунізм, ще будуть репресії. Сталінізм ще довго буде кров точити. Комуністична зараза розповзається, як вогонь по стерні. Набирає сили компартійний капіталізм. Геть допотопний, примітивний, просякнутий терором і нещадним пограбуванням народів, оновлюється, маскується під відродження, але кати не скоро стануть жертвами. Вони влязть у сім'ю, в родину, переселяють нації, прочищають свої ряди, погрожують світові. Якесь там Михальда пише, що жовта раса завоює плянету, тим часом це роблять російські вихрести. Ця зараза догризається до самих кісток.

– Може, досить про політику? – обережно попрохала мамуся.

– Дай з хлопцями поговорити. Завжди тобі чогось забагато. А що таке життя? Життя – це політика.

– Я це щодня чую. Особливо, коли ти вип'єш.

– Що пишеш? – запитав мене тато, переходячи на інше. – Я маю на увазі консеквенції, ідеї. – Він полюбляє високі слова, колись мамуся навчила нас

писати й читати, мені тоді виповнилося чотири роки. Коли, відпрацювавши добу, тато приходив з млина стомлений, я йому читав газети – польські й галицькі, правда, нічого не розумів, не сприймав, стараючись гладко читати, і за це був хвалений, тато пророчив мені славу.

Я сказав, що почав писати про Закарпатську Україну, але повернуло мене аж до часів ЗУНР та УНР, а тепер думаю, що треба описати цілих сто літ.

– Правильно, – підтримав мене тато. – Сто років українських змагань – це вже історія, яка повинна б прозвучати. Я тобі міг би багато розповісти... Шкода нашої бібліотеки. В сороковому пішла під кригу, за книжки тоді ввозили до Сибіру. Гарні були книги.

– Я маю добре зібрання, та за ці книги теж не милують. Грушевський, Винниченко, Костомаров, Драгоманов, Старицький, Семенко, Лепкий, літописи й інші. Коли доведеться виїжджати з Чернівців, просто не знаю, куди я це добро діну.

– Ну й тут небезпечно.

– Марії довіряти бібліотеку теж не можна. Небезпека для людини закладена в кожній людині. Такі вже нині часи, що щастя – це усвідомлене самообмеження. Навіть нотатки, архівні виписки, щоденники доводиться ховати. Слава Богу, вона моїми справами мало цікавиться, вважає їх суцільним маренням, навіть патологією. Але й певності не маю, що, оскаженівши, не видасть. Вони неосудні: рвуть усе на собі від злости просто догола, вигукують таке, що й не присниться, звинувачують в усіх гріхах, про які де-небудь почули.

– Що ж? Влаштовуй Тараса, тоді виїжджай. А як там у столиці?

– Начальство там більш гонорове, хоч так само нещадне, а в провінціях – геть провінційне. Зате люди з національною свідомістю в провінції більш розвинені, їх тримають недонищені традиції, неспотворений інтелект. А в столиці – мішанина, хоч наїхало з окраїн багато свідомих українців, з'явилися лідери і ватажки, справжні вчені, справжні елітні групи в мистецтві. Трохи є сектантства, але це українцям завжди було властиво.

– Вузьколюбий патріотизм?

– Ця замкненість багато шкодить. У літературі виникають мистецькі школи. Тичина має свою, Рильський – свою. Довженківці тримаються окремо. Гончар підбирає свою.

– Як розпадеться імперія, Україна все-таки зможе відродитися?

– В тяжких родах. Чи чогось це називають вигаданим словом «пологи».

– Кілька разів згадували тебе на радіо, навіть з Москви передали. Борщівські районці носяться з нашим прізвиськом, як з писаною торбою. Дуже не пишсь, не виділяйся. Кати завжди шукають у несправедливості задоволення. А катиці – навіть елементи кохання, хоч ховаються під саркофагом чемності, соромливості, цноти, страху перед тим, що скажуть люди. Але несправедливість, зрештою, стає способом самовияву, кати і катиці забуваються і втрачають міру. Добра не жди... Проживати в цьому світі – це безперервно йти на самозречення, не чекати виправдання ні за добро, ні за зло. Лиш у мистецтві Бога можна знайти досконалість і потай себе молитися: Бог у мені, я в Богові. – Замислився.

– Будь обережний, – звернувся тато до мене. – Будьте обережні, хлопці. Роман у нас вже отаман. Беріть з нього приклад. Ти вже де-небудь скористався зі своїх університетів? Ні?! Краще було в млині лишатися, тут збирався люд з трьох повітів, було кого послухати, щоб писати. Стефаник як вчився? В Домі візника у Львові. Хлопці вечеряли, забавлялися біля шинквасів, а Стефаник під столом записував, про що ведуть розмову. Стефаник багато не писав, але все, що виклав на папір – біль народний. І тут він неперевершений. Зрештою, ця совєтська власть дозволила вам вчитися, хоч тепер вас знищує. Помилилися. Та чорт з ними. Мені шкода твоїх малих Андріяшків, зроблять їх хрунгами московськими і будуть прокляті у віках. Шкода діток. Я думав, що мої внуки і тебе перевищать. Відкосили їх від нас. Я будував млин панотцеві Дроздовському, звідки Марія по матері. Хитрий був пописько. Я ще працював у Шершенівцях, а млин будував між Шершенівцями та Олексинцями. Дроздовський мав дві парафії в цих селах. Везли його через Серет, грюкнули сани, й піп пішов під лід. Їздив аж дома побачив, що нема панотця в залубнях. Коням по батогові, шукає. До самого ранку. А Дроздовський, добре випивши, вивалився в розколину під кригу на беріжок ріки, бо вода на морозах впала. Повно пари, піп собі посапує в кризі – хоч би що! Але Україну любив. Останній, вже після смерті Шептицького і вбивства Костельника, підписав православ'я. Над священиком тяжіє його посвячення вірі й обрядові. Він свого не дозволяв собі зрадити... Чого ти все-таки назвав книжку «Люди зі страху»?

– Страх – одна з Божих заповідей... Реріх, російський художник, проживає в Індії...

– Та знаю, знайшов у Шишківцях невігласа. «Похід Ігоря», «Гонець»... Микола Реріх – пішов собі в світі від них! «Заморські гості», «Знамення». Я ці картини дивився в Одесі, коли в сорок четвертому втік з шахт, де вбивали (спалювали струмом у спускових клітках) німецьких полонених. На початку століття реставрував собори в Почаївській лаврі. Репродукції його сина Святослава бачив у якомусь журналі. «Вічне життя», «Мій дім»... Заговорив з батьком. Та дещо чули, дещо знаємо, дещо бачили.

– Ну, до твого запитання: старший Реріх виражав пензлем множинний страх як культуру людства, що продукує мистецтво. Німці писали про занепад мистецтва, а вони утверджували почуття страху і покаєння. Є вищі сили, ніж наган і шмайсер. Бо сумління – це Божий дар, який проповідував поганим юдам Ісус Христос. А походження його – ще в кривавій невинності і в зачатті. Майбутнє людини загине навіть від злочинних думок. Навіть Горький стверджував, що не хочеться пройти без відповіді. Злочинними методами не можна нічого збудувати. І Ленін, і Сталін вже відповіли перед часом. І до судного дня вони не матимуть орієнтації в людському мисленні. Взяти те, що втрачено, не можна. Завжди були розмашні вожді, які нав'язували мислення і вимагали мучеників і жертв. У цьому відношенні щось брудніше за людину годі відшукати. Це злопороддя живої природи, що перебуває в самообмані. Але колись таки прийде до Бога на таких засадах, як мораль, культура, інтелект. З таких думок народилася назва книжки. Її не сприймають, примовчують, хтось раптом звернеться, а тоді його прицицькають.

Брати нишком налили собі й пішли спати. Чогось, а може, мамуся це їм навіяла – не забажали слухати батькове «просторікування». Він показав на пляшку й заперечливо похитав головою, мовляв, не можу, навіть руку до серця приклав – поколює. І говорив.

І слід за днем, а день за слідом,

І слід до сліду, й день за днем...

Говорив про те, що жебрачка виховує жебраків, про геновідлік нації і стяжність монокультур, про поетику дому, що мене дуже непокоїло...

– Без дому нема роду. Людина без дому – це ява в уяві. Угорці завоювали собі середину Європи. Тебе туди посилали, мабуть, відчув. Угорщина – це угорці. Вони, як вовки: коли вовк, вибач, обпісяв свою територію, але не може прогудувати вовченят, лягає, щоб його загризла вовчиця і прогудувала дітей. Коли все вийшло, лягає під зуби його старший брат. У вовків народів немає відроду. Коли й найстаршого брата батькового загризли вовченята, а ще не навчилися полювати на цій обпісяній землі, лягає під зуби середущий. Це етнотериторіальний родовід, де є господар, що вмирає за свою землю. Господар! Вовк – господар. Вовки не пожирають людину, що впала. Я одного разу мав з ними справу. Може, іншим разом розповім. Я вбив з револьвера вовчицю і серед зими просидів три дні на дереві, бо чатувала зграя. Ведмідь робить загризи на дереві: я тут господар; інший ведмідь туди не ступить. Теж людину, що впала, не заб'є. А людина людину? Вже мертвого січе ножем... Що я хотів сказати? Територія мусить мати це саме: націю, господаря. А ми то малопольща, то малоросія, то малорусь, то малорумуни, то малолитовці... Ой, Боже, поколює серце... І нема господаря, всім мало! Навіть малобольшевики і малоленінці, малохрущовці, а були – малогетьмани, малокнязі, навіть за Данилом Галицьким – малокоролі, хоч якийсь хан його пощадив за мужність і мав надію, що буде платити данину. Ця мало-етнічність має велику історію, і наша земля стогне без господаря. Не знаю, чи мене розумієш... Плянета – Творцем, заповіджено – прагне мати господарів, а не правлячих, які завоюють чужі землі не заради плянети, а заради полонених і рабів. Творець заплянував нам плянету, щоб з часом переселитися в інший простір, бо вона вичерпається як можливий світ. А ми себе знищуємо, і нема жодних сподівань... Жаль, що ти покинув наш батьківський млин. Ти б знав більше, ніж я тобі під чаркою сказав. А може? Якби вже знав, то й убили б... Знай одне, що коли я тобі сказав, тебе не обминуть, як підгризену ведмедем смереку, і будуть усе життя вбивати. А ти тримайся у своїх територіях. Болить серце. Іду, може, посплю. Поки мене сини не прив'яжуть до верби.

Мама спросонку застогнала, коли він вмощувався на ліжку, та він знову вернуся до столу, де я доїдав картоплю з огірком, підняв по-лелечому плечі:

– Я не про тебе щодо «верби». Ці, домашні, якісь напівпартійні й геть невдатні. Армія їх перекувала чи вивітрила. Нема нічого всередині. В тобі я маю певність. І знай: клянуся, що передаю тобі свій «пех». Я завжди відбивався, але не завжди перемагав. Та хто мене скривдив, довго не жив. Швець став на рівень чобота, а тому Бог дав цілу капусту розуму – й калічкою еси.

Помріяли, щоб з гори зійшов козел – і впали. Дарую тобі цей дар: щоб вороги спотикалися і падали. Я сьомий у родині, а ти перший від сьомого. Побачиш, що всі, хто спричинить тобі зло, будуть гинути без твого відома. Швидко спричинене – швидко занепадає, і не буде їм таких документів, щоб про це сказали чи виправдали. І не бійсь. Я бачу, що ти аналітик, вмієш виждати, щоб ударити. Це непогано. Але час надто швидкий, щоб ждати. Віднині – повір, що вони будуть падати, як блохи з лисиці, не бійсь... Хоч... Часи непевні, може, справді, треба виждати, вичікувати, а все квапиться до свого кінця, то й дивись у кінець. Ах, була не була: вип'ємо ще по одній, синочку.

– А хто повартує сторожів?

– Хто живе всюди, не живе ніде. Ти дома. В батька. Я тебе сприймаю як дорослого. Ідуть зміни на гірше, то будь пильний. А цим придуркам, – показав на кімнату, де спали брати, – колись скажеш, який був батько: на бюро райкому, де його мали потверджувати в партійності, явився п'яний і такого їм наговорив, що стало анекдотом на всю Галичину. Словом, і карати не було кого, і за свого не взяли. А твої брати силкуються служити їм і робити те ж саме, хоч вони не порохують їх зусилля за «те ж саме». Їх зграбастають, зімнуть і пустять по світу жебраками і бездомками. Якщо не дадуть отрути. Їх бачу карликами, а вони мене ненавидять і піднімають на кпини. Мамуся думає інакше: що ми змогли б жити заможнo. Та хіба в цьому сіль?! Таке: демос і донос. А що ти про все це скажеш?

– На якомусь гребені я, татунцю. Бачу по обидва боки, а тебе бачу як якогось доброго павука, що лягає і встає з думкою, сплітає собі якусь канву, але це лиш павутина...

– Не до часу? – аж стрепенувся батько.

– Надто до часу. Наперед часу. На всі часи. Сьогодні це твій *modus vivendi*, спосіб життя. Але ти наче прощу мені читаєш, що смерть безсмертна, *mors immortalis*.

Тато схопив мою руку, стиснув, аж пальці забіліли, й дивилися ми разом, як мертвіють мої пальці в його батьківській руці, що тягала стотонні турбіни, трансмісійні вали, перекочує многотонні камені, що мололи зерно, б'є палі на розбурханій ріці, щоб угамувати течію і пустити в млинівку майже руйнівний сплив поводдя з горбів, як монтує поліспасти, щоб підняти стіну млина, яка йшла кудись вглиб галицьких печер чи гротів, як оковує цю стіну з якимось мантіїно-інтрузивним вискобом із надр, з розлому базальтової астеносфери, якій ще кайнозой дав походження, словом, на цьому геосинклінарному трозі батько влаштовує можливість життя, хай ти скиснеш, а батько чогось все далі стискав мою руку, поки з-під пазуря не скрапнула крапля крові. Подумалось: він справді якийсь демонічний чоловік. Не знаю, мабуть, він хотів мені щось передати. Коли відпустив мою руку, то я для себе зробив маленький висновок, що він хотів би зі мною ринути в бій. Але ми нидіємо без бою, і в цьому ще одне батькове розчарування в синах. Я – поміркований аналітик (як він сказав), ті – полупартійці. А йому треба було – повоюємо, синку, за Україноньку.

Удвох, батьку, в цьому безхребетті?

Я його не хотів і невідтримно не міг розчаровувати.

Раптом тато каже, вже спокійно, немов побачив сто літ:

– Ще по одній, Романчику?

– Ми наче поминальну з горілкою робимо.

– А!..

– Думаю, що думка применшує славу.

– А також історію.

– Нині нам історія не в поміч.

– А що?

– Мужня Вергілієва іронія, татунцю?

– Котляревський... Вергілій?..

– Котляревський – наше полоддя. Вергілій сказав приблизно так: з трудом горе проклало шлях для слова чи голосу. Щоби там не діялося у світах, а цей мотив, цей сюжет, обійшов світ і нас не минув. Будеш, батьку, панувати, сказав Шевченко. За слово.

– Біда. Якась біда наша всуціль. І ніхто не дав, і ніхто не дасть. А взяти не вміємо. Якесь прокляття. Але не забудь, що я дав з тобою. «Пех».

* * *

– Це називається фатумом, але й це слово не передбачає спадку. – Ми трохи вийшли на подвір'я і знову всілися за стіл. Мама щось вголос проговорила зі своєї кімнати (ванкерика).

– А як це по-латині: так ідуть до зір? Тут лиш про славу?

– Sig etur astre. Мабуть, малося – до всесвіту, до безмежжя, яке не регламентується політбюро чи будь-яким радним апаратом.

– Куди ідеш, плянето? – зітхнув батько.

– До досконалости.

* * *

Вранці батько нервовими кроками проміряв усі три кімнати, обдивляючи всі кутики, довго щось мотлошив у спіжарці, тоді став біля вікна.

– Небо ще є, а це означає, що я ще живу.

Він лютий, бо на столі нема пляшки, яку ми лишили вчора. Лютий, але стримується, вишукує в думці якусь іронічну формулу, але її нема. Невже мама нічого не лишила на похмілля? Виймаю з гаманця десятку.

– Хлопці допили, – кажу. – Піди до сусідки.

Отака поезія рідного дому!

Через кілька хвилин батько приніс сулію пресивої самогонки.

– Пішли ще комусь вкладати підлоги. Їм дадуть і випити, і поїсти.

Але хоч би заради тебе не плювали в хаті. – Батько довго шукає ножа у ванкеріку. – Ти будеш? – показує на сивуху.

– Ковточок.

– За тебе!

– На здоров'я.

– Яке воно в мене після сорока літ у млині? Надихався обметиць, не можу відкашляти. – Нарізав свіженької, щойно з комина ковбаси і шинки. – Моя дорога до зірок... Підемо до млина? Та й мені не хочеться. Греблю розібрали, Нічлаву пустили каналом під лінійку на стару ріку, а млин для мене без води – не млин, а руїна. І діло жодне не береться. Брати твої пішли комусь вкладати підлоги, а цю хату я звів оцими каліками, ще не все викінчено, а вони подалися на хати. Коксагиз!

Що символізує це слово, не можу здогадатися. Мабуть, щось таке ж послідує, як колгосп «Заповіт Ілліча», який щороку займає цілі лани під коксагиз, а родять будяки.

– Нема піде ладу. То Крути, то Броди... Бери ковбаси. Ніхто так не вміє приготувати, як наша мамуся. Часом я до неї несправедливий, аж серце плаче. Нерви. Кого кохаєш, того караєш.

Тарас довго протирає заспані очі, спускається з печі й запалює у плиті качани (палити в селі нема чим).

– Грієш каву? – питає батько. – То поїдеш до Романа в Чернівці? Ярослав з Любомиром теж нагострилися в мандри, але я себе кепсько почуваю, нехай сидять удома.

Тарас подає нам казанок з ячмінною гущею. Батько вже степлів і по-добрішав:

– Де ти все-таки взяв цю назву: «Люди зі страху»? Щось біблійне?

– Псалми:

І Він докінчив у марноті
їхні дні, а літа – у страху...

– Ти хочеш сказати, що українців спіткає доля жидів?

– Вічних жидів. Ми досі в тіні людства, як і жиди. Святе слово в нас не народжує порядку. Як ти сказав – боремося для себе, а перемагаємо для когось. Видумуємо, а не винаходимо. Український коксагиз. Все зруйнуємо, аби все збудувати.

– Мамуся вже з ферми.

Із кишень стала викладати яечко за яечком і вийшла зі «щубком» чималенька мидниця. Тоді з кишень висипала пшеницю й звідкілясь з-за спини видобула двох півнів. Вона в нас маленька, але запаслива й уміє замаскувати довкола себе тижневий «маєток». Ось де слава українського села! *Nihil habeo, nihil curo: нічого не маю, нічого не боюся. I ne quid nimis* (нічого понад міру). Все *nes plus ultra*, все до краю. Тотемне бачення світу і ласка неба. А Гомер дримає.

Мамуся:

– Ви якогось паскудства набрали, – оглядає чужу сулію. – У підвалі, – до батька. – Тяжко східцями зійти? Ноги загинаються? Хлопці прибрали зі столу.

Батько:

– Що ти будеш робити, коли мене не стане?

– Піду за тобою.

Я собі думаю: що і як я повинен написати? Правду.

Господи, Боже Саваоте,
 приверни нас,
 і хай засяє обличчя Твоє,
 – й ми спасемось.

Мамуся:

– Ну що ви сидите, як Марко на вовні. Може, й мені налейте і дайте поїсти. Показують дутеля, а я вже з роботи, латками вам посвітила. Яешні підсмажити? Над'їхав голова колгоспу, з пащі втекла в коксагиз. А він забув совість – проїхав за три кроки будяками, але не побачив. Я читала собі молитву, його «газик» аж накіпів димом і прогурчав на Сков'ятиську дорогу. Та, видно, туман налягав на очі, божа пташка дала пинхви.

Намагаюся запам'ятати її слова. Моя мама, коли серце в перці, коли вона перемогла і треба їй ордена дати, несподівано говорить мовби всім генетичним запасом мови, яка належить землі. І батько зчудовано дивиться на мене, на неї, в куток вікна з синім небом, тоді спокійно їде до спіжарки, під якою льох, а позад себе махає обрубками пальців з вальцових порожнин, мовляв, цю пити не будемо, є краща. Orbis terrarum. Це наш земний всесвіт, і всі докази зменшують очевидність. Клянуся собі менше вживати всіляких латинських премудроств і більше записувати батьків.

* * *

У Чернівцях мені все-таки довелося згадувати Сенеку чи Вергілія, та я забув цей афоризм Баронесси латинською мовою, а по-українському це звучить приблизно так: коли довго засиджується чоловік з жінкою, то не думайте, що вони читають книжку. Кілька разів після роботи я диктував Артюховій її нариси, вона сиділа за машинкою, але чогось зляканий заходив Бараніскін, швидко зачиняв за собою двері – й наплювати, що він собі думав. Проте Малиновська мені довірливо сказала, що на парторганізації велась розмова про незрозумілі стосунки між «відповідальним» і «пишучим літпрацівником» Іриною Артюховою, що це «винесено» на бюро райкому партії, взагалі нездорова обстановка в редакції. На бюро щось «записали» з цього приводу, звеліли «взяти до уваги» комуністам і таке інше. Я зайшов до Бараніскіна, кажу: що ж це ви?.. На чому спіймали? За такі речі б'ють по пиці. «Што таке?!», – рушив на мене партсекретар й ухопив за вилоги піджака. До таких випадків нас готували в армії. Крутнувшись на правій, лівою махнув до партшії. Бараніскін упав і довго не хотів підніматися. Нарешті, геть білий, побіг на третій поверх до першого секретаря. Наступного ранку я прийшов на роботу трохи раніше, Яцишин вже сидів у своєму кабінеті.

– Що ж тепер буде, Романе?

Ми чекали три дні до чергового засідання партбюро, коли грім з ясного неба – район, отже, і редакцію розформовують. Я влаштувався, теж відповідальним, у Заставнівському районі, за сорок кілометрів од Чернівців. Удосвіта встаю, добираюся на роботу автобусом, тут ще більші борзописці, ніж на моїй попередній роботі; знову пишу за всіх про наш сільський район і

сільський райком партії, а саму партію Хрущов розділив за «виробничим принципом», уже їх менше, трохи легше. Яцишин влаштувався редактором «наукової літератури» на дослідну станцію, Бараніскін попросився назад в органи, але йому відмовили, і він невдовзі помер з туги й образи. Решта наших працівників мене не цікавила, бо приїхали з Вінниці вербувальники до комсомольської (совнархозівської) газети і мене взяли кореспондентом по Буковині. Часопис «Дніпро» у трьох числах видав «Людей зі страху», мене обрали головою обласного літературного об'єднання, і тут почався новий етап у моєму житті. Помер батько. Я відчув неймовірну втрату і, здається, на добрих десять літ подорослішав. Але про це в наступному розділі «Орхідеї», а заодно – чільніше про «шістдесятників». □

До справи визнання на державному рівні ОУН-УПА

До редакції нашого журналу надійшло два відгуки з приводу виходу в світ двох документів, об'єднаних в одній брошурі. Це – «Проміжний звіт робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА» та «Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (попередній варіант)» (Національна Академія наук України. Інститут історії України. – Київ, 2000. Тираж 300 прим.).

Коротко про історію створення цієї робочої групи. Після неодноразових звернень і вимог до уряду і Верховної Ради українських політичних партій та громадських організацій (насамперед Конгресу Українських Націоналістів та Всеукраїнського братства ОУН-УПА) про визнання ОУН-УПА воюючою стороною у Другій світовій війні, а їхню боротьбу – національно-визвольною у травні 1997 року Президент України Леонід Кучма доручив Кабінетові міністрів утворити урядову комісію для вивчення діяльності ОУН-УПА. Восени того ж року така комісія була утворена, яка, у свою чергу, сформувала робочу групу для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА.

І ось перед нами результат роботи групи «Проміжний звіт» та попередній варіант «Історичного висновку», який складається з 17 пунктів. Маємо надію, що, крім цих двох перших відгуків на цей документ, будуть також інші, а ми тут хочемо лише сказати, що, на жаль, після прочитання цього документа, виникає враження, що українські історики в Україні ще не позбулися (не можуть? не хочуть?) російського підходу до історії України, вони й далі в багатьох випадках вживають у своїх працях з історії України терміни та поняття, які вигідні колишньому окупантові України – «громадянська війна» замість агресія, «радянська» замість колоніальне поневолення, «возз'єднання» замість окупація всіх українських земель і т. д.

Така думка нашої редколегії. А тепер ознайомтеся з думкою наших авторів.

Від редакції

* * *

Про деякі советські недовомлення «Проміжного звіту» та «Історичного висновку»

Недавно побачили світ давно очікувані «Проміжний звіт робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА» та «Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (попередній варіант)».

Треба сказати, що робоча група зробила чимало правильних висновків, іноді суперечливих або не доказаних до кінця. У цілому, однак, треба визнати ці висновки правильними, але робочій групі забракло відваги дати урядові рекомендації. Спрацював, напевно, психологічний малоросійський синдром.

Історики і юристи дадуть політично-юридичну оцінку цьому документу. Я хочу лише дещо додати до висновків групи, чого сама вона з невідомих причин не зробила.

ОУН-УПА, як стверджується у цьому документі, розбудовувалась не тільки як військова, але й як державна структура, отже, це була політична боротьба за Українську державу, бо держава є політичною категорією.

Якщо робоча група чітко визнає Німеччину окупантом України, що само собою зрозуміло, то щодо СРСР... мовчанка. Тут його заступає баламутний вислів «радянська влада», що мало б означати, що це була українська влада, а боротьба з нею була «громадянською» війною. Замість виразно поставити крапки над «і», робоча група вживає різні тлумачення тієї «громадянської» війни.

«Радянська влада» в Україні була формою російської колоніальної адміністрації. Тому український народ боровся з «радянською владою» протягом 70 років усіма доступними і можливими засобами. Боротьба українського народу проти «радянської влади», як і гітлерівської чи іншої, була легітимною, бо кожний народ має право на власне державне життя. ОУН-УПА, як згадувалось, тільки продовжувала цю боротьбу. А з цього виникає, що боротьба з «радянською владою» не була «громадянською війною», як стверджує Комісія, а національно-визвольною боротьбою. Тим більше, що «радянська влада» в Україні була введена не легітимно, а правом завойовника.

«Українські націоналісти вели війну за реальну незалежність України», – стверджує робоча група, а тому не була це «громадянська війна», як суперечливо в іншому місці стверджує та ж група.

«Сучасне протистояння прибічників і противників ОУН-УПА треба розглядати як міну, закладену сталінською політикою», – стверджується в документі. Не можна все лихо звалювати тільки на Сталіна, хоч він злочинець великий. Причина визвольних змагань поневолених народів лежить в імперіалізмі, в завоюванні чужих земель і народів.

«УПА, так само, як Радянська армія, була воюючою стороною у протистоянні Об'єднаних Націй і блоку Фашистських держав. Нема фактів, які свідчать про участь УПА як військової формації у війні з Об'єднаними Націями на боці Німеччини», – робить висновок робоча група. Хоч це кінцевий висновок, проте парадоксів з попередніми твердженнями таки не мало. Але, якщо так,

то боротьбу ОУН-УПА належить визнати як національно-визвольну боротьбу, чого робоча група не зробила, хоч ствердила, що «українські націоналісти вели війну за реальну незалежність України»; а з цього випливає другий висновок, який група не зробила – советська армія в Україні вела війну імперіалістичну, завойовницьку, навіть тоді, коли виганяла німців з України.

Робоча група уряду незалежної України повинна була виходити в оцінці всіх історично-політичних подій з точки зору чи рації стану Української держави. На жаль, цей аспект вона не врахувала.

Також не можна прийняти висновок, що «населення України прийняло запропоновану Сталіним назву війни – Велика Вітчизняна». Коли Сталін населенню України запропонував цю назву, і коли наше населення її прийняло? Цю назву нам накинута і втовчено в наші голови московською советською пропагандою, партійними інструкціями, підручниками з історії. Чи треба це повторювати сьогодні?

Тепер про ветеранів, про яких робоча група теж не забула. Ці так звані «ветерани», про яких йдеться у документі, є колишніми солдатами російської імперської армії – Червоної армії, а не українського війська, і як такі у даному питанні з юридичної точки зору не можуть брати участі, а тим більше вирішувати це питання. Серед цих «ветеранів» чимало колишніх карателів і бандитів з НКВД-КГБ, які чинили злочини проти людства, їм пенсії повинна виплачувати Росія.

Робоча група робить помилковий висновок, що в роки Другої світової війни боротьба за Українську державу велась «частиною українського суспільства», або тільки в Західній Україні. Що це не так, досить переглянути архіви КГБ у східних областях України. Що змагання за Українську державу були в різний час різної напруги, це логічно, бо частина нашого суспільства була вже упокорена голодоморами та масовими репресіями, як сама робоча група це стверджує. Але боротьба велась по всій Україні. Бо нащо тоді перший секретар ЦК КПУ Петро Шелест домігся збільшення числа особового складу КГБ в Україні до десяти тисяч осіб? А це були 1960 роки.

Характерно і те, що робоча група не забула згадати про нібито «теплі стосунки» націоналістів з нацистами, не подаючи, зрештою, доказів і заперечуючи це у висновках, але чомусь зовсім забула згадати про союзні, і дружні стосунки між СССР і нацистською Німеччиною, про пакт Ріббентропа-Молотова 1939 року.

Отже, звіт і висновки робоча група зробила, а от рекомендацій ні урядові, ні Верховній Раді не дала. Як далі буде йти цей процес, поки що нічого не відомо.

Степан Семенюк
Луцьк

Зауваження до попереднього варіанту «Історичного висновку про діяльність ОУН-УПА»

Робоча група Інституту історії України Національної академії наук України, як сказано в її липневій публікації, готова вислухати всіх і чекає обґрунтованих документальних заперечень кожної тези, висловленої в «Історичному висновку про діяльність ОУН-УПА (попередній варіант)», та готова внести зміни в кінцевий документ.

Отже, викладаю свої зауваження до окремих з 17 розділів.

1

Теза про тоталітарну ідеологію ОУН тенденційна. Що тоталітарного є в постулатах «добро нації – найвищий наказ» і «Україна понад усе»? Ідеологія ОУН базована на ідеях Тараса Шевченка («в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля»), Івана Франка («нам пора для України жить»), Лесі Українки («хто визволиться сам – той вільний буде, хто визволить кого – в неволю візьме»). Цитую з передвоєнної інструкції Вишкільної референтури ОУН: «Шевченкознавство – головна тема ідеологічного вишколу». Шевченко є духовним батьком українського націоналізму. Якщо кожна революційно-визвольна ідеологія – екстремістська, такою є й ідеологія Шевченка. Адже перші організовані українські націоналісти називали себе Тарасівцями.

Це неправда, що українські націоналісти заперечували будь-які партії, крім власної. Річ у тому, що всі легальні українські партії в окупованих Польщі, Румунії, Чехословаччині і Росії частини України визнавали владу окупантів, звідси її негативне ставлення до українських легальних партій, які в тій чи іншій мірі співпрацювали з ворогами України.

Але в «Маніфесті ОУН» від грудня 1940 року ясно сказано: «Боремось за право працюючих творити свої *політичні*, громадські та професійні організації» (підкреслення моє).

2

Неправильно, що ОУН спрямовувала терор найбільшою мірою проти українців. Терор ОУН у першу чергу був спрямований проти представників окупаційної влади (як, наприклад, вбивство міністра внутрішніх справ Польщі Перацького 1934 року у Варшаві), а якщо його жертвами ставали й українці, то за злочинну співпрацю з окупантами.

Не вбивство Коновальця розкололо ОУН, а протилежність переконань того, яким шляхом іти до визволення України в умовах Другої світової війни. У цьому питанні слід взяти до уваги статтю Степана Бандери «В десятю річницю створення Революційного Проводу ОУН». Дві однойменні, не пов'язані між собою організації не слід називати фракціями, бо фракції – це завжди частини чогось одного цілого, наприклад, партії чи парламенту.

6

Треба б назвати прізвище того, начебто бандерівця-«сміхотворця», бо він подібний на мельниківця або на йому подібного.

9

Перша конференція ОУН(б) відбулася не в жовтні, а у вересні 1941 року.

10

Початок збройної боротьби ОУН з німецькими окупантами припадає не на весну, а на 7 лютого 1943 року – напад сотні «Коробки»-Перегіньняка на м. Володимирець.

12

Червона армія несла з собою не визволення, а заміну німецької окупації російською. Якщо навіть справді населення України (очевидно Східної) прийняло запропоновану Сталіним назву війни – «Велика Вітчизняна», то це не означає, що німецько-російська війна, війна двох тоталітарних імперій за володіння Україною, була такою для українців, яким довелося проливати свою кров «не за Україну, а за її ката» (Т. Шевченко). Наукова істина не визначається голосуванням.

Є національний спосіб думання. Наприклад, для українців Ярема Вишневецький – ренегат, а Степан Чарнецький – кат, але для поляків вони національні герої. Так само те, що є вітчизняною війною для росіян, не є таким для загарбаних і поневолених ними народів. Звичайно, якщо в тих народів зберігся національний спосіб думання, так як у росіян.

14

Представники ОУН(м) відмовилися ввійти до УГВР тому, що УГВР проголошувала необхідність збройної боротьби проти німецьких окупантів. Про це свідчить такий документ, як «Платформа Української Головної Визвольної Ради» і стаття голови Генерального Секретаріату УГВР Романа Шухевича «До генези Української Головної Визвольної Ради».

15

Відверто тенденційним є охарактеризування національно-визвольної війни ОУН проти московсько-більшевицьких окупантів як громадянської. Усі документи ОУН-УПА говорять про боротьбу за Українську Самостійну Соборну Державу і за знищення СРСР шляхом розподілу його на незалежні національні держави, що і сталося в 1991 році. Якщо у визвольній війні ОУН-УПА і гинули українці по ворожому боці, то це були або відкриті колабораціоністи, або замасковані агенти каральних структур окупаційної влади.

16

Варто взяти до уваги, що згадувані в «Історичному висновку» Об'єднані Нації на попередньому етапі історії називалися Антантою і в 1919-1923

роках санкціонували розподіл України між чотирма окупаційними державами, а під час Другої світової війни воювали за відновлення передвоєнного світу, в якому не було місця для самостійної України. Об'єднані Нації були союзниками Польщі та СРСР – ворогів державної незалежності України.

17

Повторне характеризування визвольної війни ОУН-УПА за Українську Самостійну Соборну Державу проти московсько-большевицьких окупантів як громадянської війни нагадує таке саме вперте намагання польських істориків, від Самуеля Твардовського з XVII ст., відомого автора твору «Wojna domowa», і до передвоєнних років XX ст., характеризувати визвольну боротьбу Богдана Хмельницького як «війну домашню», тобто громадянську. Як у XVII ст. наші Киселі вважали «Річпосполиту багатьох народів» своєю вітчизною, так тепер їхні духовні нащадки вважали своєю вітчизною СРСР. Тільки й різниці, що імперський антиукраїнський центр перемістився з Варшави до Москви.

Усе пізнається в порівнянні. Сучасні польські історики вже називають речі своїми іменами. Не сумніваюся, що об'єктивність переможе й у Києві, і боротьба всіх українських політичних і військових формувань за державну незалежність України від 1919 до 1991 року буде в Україні визнана національно-визвольною боротьбою.

Ігор Кічак
Коломия

Поезія синього дня Костя Маковійського

(Християнські роздуми над книгою поета «І день почався...». – Харків: видавництво «Майдан», 1999. – 56 с., автор переднього слова Степан Сапеляк, лауреат премії ім. Тараса Шевченка).

Перша книга, перша перемога, перша борозна в грядущє, у непроминальне. Спізнило приходить у мистецтво, але ж ніколи не пізно, коли є зерна зрілі, добірні, невмирущі, котрі дадуть прорість! Таємниця слова, його потужне ядро випромінює тепло, життєдійну силу, сніп справжніх роздумів про нелегкі будні, про скалічену долю України, про милосердя, про щедрість...

Кость Маковійський поет від землі, бо живе в м. Люботині, тяжко трудиться, його нескоренність лагідна і не галаслива бо, прийнявши у своє серце Господа Бога, увірував душею і радиться із Всевишнім, із вічною книгою Біблією...

Довго блукаємо, доки прозріємо, а чи ж час нам повертатися серцем до його ласки, людині так багато дано і водночас так мало – мить і вічність, вічність і мить!

Збірку оформив Валерій Бондар зі смаком, з передчуттям трагічного світу, сповненого борінь і болінь.

Сьогодні дехто «прозрів» на словах, а насправді «творить», точніше, штампує одинденки, сірі думки, позбавлені сміливості пошуків своєї поезії до всього сущого. Поезія Костя Маковійського приваблює якоюсь беззахисністю перед фатальним наступом відгодованих пройдисвітів. Віра в Господа Бога дає силу і снагу поетові творити розкуто й мужньо, наступально й безтілєсо, долаючи мури заборон, вузьколюбність нікчем... Тільки в правді, тільки в істині живе заповітне слово. Молитва – це розмова із Всевишнім. Будьмо людьми од колис-ки аж до труни, рятуймося од загибелі, яку прискорюють непевні сили...

Добре, що поета гріє слово В. Симоненка, Л. Костенко, В. Стуса, І. Калінця, С. Сапеляка, В. Борового... Радощі поета та його гіркі роздуми, світлі задуми на осінь, на скромний урожай. Вслухаймося в ці болючі й стривожені рядки поета:

Відзовися, душе нерозкаяна,
У кожусі жорстокої кори!
Никаєш по світу з знаком Каїна –
І в воді не тонеш, не гориш...

Слобідський край, край поетів, музик, художників, кобзарів, подвижників. Тут мандрував із Біблією у торбині Григорій Сковорода, бунтар і поет, філософ і мислитель, вічний мандрівник.

Більшість поезій К. Маковійського є високочолі й звернені до найпотаємнішого, до Вседержителя:

А були ті слова правдиві,
Ті, що Господу обіцяв.
Що посіяли, те і вродило
Де думки наші, там і серця...

Можна було б іще нагадати про забутого поета із Люботина, якому не-легко долати безвихідь скретинілих, які так довго топтали нашу мову і во-лю. Тільки правдиві рядки, як і бійці, стоять на своєму до скону, за людське приймають чесний бій. Ось ці рядки із вірша «Фарисей»:

Попереджений Богом вчасно,
Шлях до неба не переораний.
Отакий Фарисей сучасний:
Вид людини, та вдача ворона.
Розпізнати його зуміємо
Без священеческих ефодів.
Тож пильнуймо мудрими зміями
Наші чисті джерельні води!

Справжня поезія небезпечна для можновладців, вони нутром відчувають барикадну суть людського страждання і мук, вітер борінь і суть прозрінь зріє в гущині народу. Віриться, що поезія Костя Маковійського має небез-стороннього читача, нелукавого й чулого...

Пригадується далекий 1966 рік, видавництво «Прапор» видало тоді сім книг молодих поетів. Це було справжнє свято. А скільки переполоху викликала книга Віталія Поліщука «Пробуджена тиша», Миколи Шатилова «Долоні» – людолови активізувалися... Знищили Василя Бондаря і Станіслава Шумиць-кого. Профілактика залізнооких продовжується до нині. Хай їм грець!

Сьогодні сонце повернуло на весну, птахи гострять крила в небо, то на-став синій день! Синій день в Люботині. Дай Боже тобі сили й снаги задума-не, вистраждане звершить. Автор цих міркувань сподівається, що скоро бу-демо мати зустріч і з другою книгою поета Костя Маковійського. Поет над-ривно дивиться в зоряне небо Кобзаря!

Микола Козак
Харків

Видання, присвячені Ярові Славутичу

З нагоди 80-ліття знаного поета і вченого в Україні вийшла ціла низка окремих видань, присвячених його набутові. В них узяло участь багато вчених з різних міст, одержавши змогу публікуватися завдяки Фундації Яра Славутича. Пригляньмося ж ближче до книжок останнього дволіття в аспекті внеску в його дослідження та у філологію загалом. «Херсонський збірник» (К.-Херсон, 1998, 201 с.), упорядкований А. Кратом, розпочинається синтетичною розвідкою «Пора щедрих жнив» С. Крижанівського, що розкриває етапи понад 60-річної творчості ювіляра, широку гаму його поетичних настроїв, новаторські кроки (усе ж зазначимо: до постаті Кальниша першим звернувся не він, як припускає дослідник, а Богдан Лепкий). Поетом досконалої форми бачить Славутича С. Пінчук, який дискусійно вважає, що його закордонним землякам потрібні простіші, «перетравні» речі, зразком яких безапеляційно вважає «Живі смолоскипи» – збірку про героїв України. У тій самій манері «розкручування на словесно-образні складові» – й інша стаття цього автора про розмаїте, часом латентне, спілкування поета зі «Словом о полку Ігоревім». Оскільки моделлю для впорядника був том II збірника на 900 с. «Творчість Яра Славутича», що увібрав студії, матеріяли та рецензії, останній жанр А. Крат представив цікавою рецензією Галини Гордасевич, для якої друге видання книжки «Маєстат» стало приводом роздуму над історіософськими мотивами автора. Власне бачення Нестора Махна, дещо інакше втіленого у баладі «Нестор Махно» Славутича, висловлює історик В. Верстюк (останню крапку в питанні про те, наскільки «батько» негативний, ставить примітка поета, надіслана у відповідь – див. с. 54). Натомість А. Ворфлик, гіперболізуючи масштаби балайдности в «океанній поетичній величі» мистця, множить суперлятиви. Варті уваги предметні розвідки про світ дитинства у творчості поета (впорядник), теми подвижництва і большевицький терор 1930 років (І. Немченко), чорноморські марини в сприйнятті степовика (В. Марочкін) і функціональність метафорики в політичній ліриці (І. Лопушинський) – оригінальні обрані аспекти і розкривають патріотизм козацько-старшинського нащадка та чернігівського січовика. Передруки з канадської преси цікаві, як-от Д. Хріненка, перекладознавчою аналізою «За-войовників прерій». Праця Яра Славутича «Українська поезія в Канаді» (нашій літературі в Канаді вже 103 роки, як доводить автор, і поклав їй початок о. Нестор Дмитрів) є об'єктом останнього відгуку Д. Козія і нової розлогої студії М. Сороки, який пропонує і критичні міркування. Серед «різного» сумно читати зараз дописи (М. Ковалюка) про візити відомих наших письменників до Канади на початку 1980 років, чути про їх стероризованість комуністичною ідеологією, зашореність у вільному світі. Кольоритним є мемуарний матеріал «Перша книжка другої еміграції», у якому Яр Славутич розкриває обставини появи збірки «Співає колос» в окупованому американцями Авгсбурзі в друкарні «москаля» Сажніна. Навіть газетні дописи, вінок присвячених письменникові віршів (пера М. Братана та ін.), тематичні хрестиківки («кросворди»), хронологія та бібліографія херсонця-едмонтонця,

матеріали з родинного архіву (гострополемічні позви проти наклепів М. Дубини і Р. Лубківського, світлини) ввійшли до різнорідного збірника.

Під цим оглядом його «молодший брат», *«Запорізький збірник»* (К.-Запоріжжя, 1998, 222 с.), завдяки впорядникові В. Чабаненкові, здається, ще перевищив попередній. Окрім філологічних студій випускника місцевого педагогічного інституту, в яких об'єдналися зусилля гостей і господарів придніпрянського міста, тут уміщено повідомлення обласної преси, що дисонують з науковим характером основної частини видання. Вступний матеріал – «Поет-державник» М. Іванченка – у журналістському патосному ключі віддає належне ідейній наснаженості Ярової музи, заперечуючи як дрібничкові потуги нашого постмодернізму. На це йому відповімо словами самого Славутича: «У толерантному суспільстві треба толерувати кожну думку і кожен стиль. Усяка література лише тоді здорова і життєздатна, коли існують у ній різноманітності...». Т. Хом'як сольо й у дуєті з О. Сидоренко на належному науково-популярному рівні розкрив тематику й образний світ лірика, його Мазеп'яну. К. Фролова на матеріалі життя і щедрих цитат простежила генезу поезії і вияви «полум'яного духу», при тім парадоксально намагаючись реабілітувати останнього президента СССР (на наш погляд, усе-таки марно, бо не був «парад суверенітетів» добровільним його дарунком, а Тбілісі й Вільнюс довго стукатимуть у серця), гостро критикованого у Славутичевій «Горбачовіяді». В. Маремпольський свої студії літературної історії Запорізької Січі продовжив невигадливым оглядом циклу сонетів «Запорожці». У кращий бік вирізняються рівнем фаховості, неординарністю стилю статті «Відчуття мускулистого слова» Г. Аврахова (теж не без критичних стріл у «модне» – неофройдизм, ерос у літературі) й авторки монографії «Правди потужний спалах» Т. Назаренко – «Канадська північ в українській ліриці» (цей контекст циклу «Північне сяйво» можна було поповнити ще «алясканською» збіркою Л. Полтави, так само як студію В. Шевченком «Соловецького в'язня» – однотемною п'єсою Б. Лепкого). Дослідження О. Пресичем неофолкльоризму циклу «Дажбожі внуки» позначене впливом структуралізму. Дописи ж В. Піддубняка й С. Конака про переклади зі «Слова о полку» і чергове видання «Співає колос» виконані на газетярський кшталт, іноді не надто конкретний і пишномовний. «Бльок» лінгвістичних статей показовий застосуванням апробованої методики щодо розгляду свіжих аспектів – ономастикону й ідіостилію Славутича (Л. Селіверстова), етнотіміки (В. Чабаненко), фолкльорної символіки (Г. Микитів), частковим питанням: назв доріг (С. Сірик) і руху (Т. Орлова), експресемі «земля» в поетичній мові письменника (М. Пентиліук, І. Гайдаєнко). Вони містять чимало конкретних спостережень і попередніх – бо не завжди опертих на повніший масив текстів – узагальнень. Дві біографічні статті, як Ємцева, виконуючи свою функцію, дивують полишенням свого об'єкта десь на еміграційних стежках до оселення за океаном, де він розкрився вповні; не найкращою манерою українських біографів («Я і Славутич»), як Миколаєнкова, вкупі з «самобутніми» означеннями («за натурою оприскливий», ювіляр «не був плаксивим віскряком») і принагідною апологією доброї української мови першої нашої леді (мимоволі виникає питання: коли вона

так добре її знає, то чому послуговується нею тільки на закордонній телевізії?). Нарешті, знайдемо у збірнику рецензії В. Жили, М. Васьківа на публікації ювіляра і про нього, в «Додатках» – інформацію самого екс-викладача про Військову школу мов у Монтерей (варт було додати хоч би примітку про сучасний стан закладу, долю його української бібліотеки) і Славутичеву таки гостру репліку «Змагання опричників».

«Січеславський збірник» (К.-Січеслав, 1999 – 2 вид. – 238 с.) упорядник М. Миколаєнко відкрив статтею Ф. Погребенника, що синтетично висвітлює неординарну натуру і різнобічну діяльність Яра Славутича як складову українського культурного процесу в Канаді, тісно пов'язаного з духовним життям України. М. Іванченко познайомив читачів з козацькою музою поета, Н. Нікуліна – з його вправною, хоч і нечисленною любовною лірикою. Краснзавччо-біографічний виклад надалі переведений Л. Куценком у площину виловлення з лірики динамічного образу малої батьківщини письменника – адже для кращого розуміння мистця, мовив Гете, слід мандрувати в країну його серця. Висновки В. Просалової з осмислення сонетарію поета суголосні статті високої фахової едукованості з першого збірника пера І. Качуровського (він каталогізував основні з 40 метрів Яра Славутича, для порівняння – Є. Маланюк оперував тридцятьма): Славутич дотримав чітку структуру, «кристалоподібну форму» сонета. Галина Гордасевич, як, до речі, й Ф. Погребенник, реабілітувала «Живі смолоскипи» від недооцінок на зразок Пінчукової. А С. Захаркін повів змістовну фахову розмову про майстерні переклади з Кітса, порівнюючи варіанти Пастернака і Славутича та зважено інтерпретуючи недохопи і тріумфи перекладачів. У жанрі докладного огляду виступили впорядник («Меч і перо») та М. Чабан (з приводу літературознавчих виступів професора Альбертського університету). Ледве чи є доконечна потреба знайомитися за їхнім посередництвом з розвідками, присутніми в 5-томнику – хіба що коментував би написане дослідник рівного калібру. До того ж ці матеріали, писані в одному місці в один час, майже не скоординовані, взаємно дублюючі. Мовознавчий відділ репрезентований у збірнику лише Л. Селівєрстовою (проаналізовано понад тисячу власних назв у поезії Славутича, класифіковано їх – усе ж бракує рубрики «Культурні об'єкти») та В. Чабаненком (у наведеному в «Естетичі поетичної мовотворчості» списку онімів теж бракує Кельнського собору, Чечен-Ітца та ін. пам'яток). Вивершують збірник студія з історії української освіти в Канаді, передрук газетних звідомлень, жартівливий вірш із небажаною пікантною ситуацією А. Корінь, пародійні сонети О. Жолдака. Справжнім зразком інтелектуальної критичної вимогливості може служити рецензія Т. Назаренко на книжку М. Сороки, де показано й прорахунки літературознавця при аналізі поеми «Моя доба». Коли б таку принциповість і обізнаність демонстрували редактори згаданих регіональних збірників – видання від того тільки виграла б. І все ж за названих недохопів, різнорівневості вміщеного ці ювілейні видання об'єднали широкую автуру навколо благородних дослідницьких завдань, розкрили з різних сторін самотутню творчість Яра Славутича.

Виданий під «фірмою» Херсонського державного педагогічного університету впорядкований І. Лопушинським тематичний збірник «Поетика Яра

Славутича» (К.-Херсон, 1999, 201 с.) об'єднав розвідки одинадцяти авторів, здебільшого викладачів університету. Присвячені вони збірці «Шаблі тополь», виданій того ж року в російському перекладі Л. Вишеславського (стаття В. Бойченка), антології «Розстріляна муза» (Я. Голобородька), Славутичевій бароковості (Н. Чухонцевої), поезиї його інтимної лірики (Г. Немченко), метриці й строфіці поета (І. Немченко завдав собі праці полічити кількісні показники його версифікації), лексиці й кольоропису, досить багатим (В. Тихоша), експресивним (М. Пентилюк), образно-тропеїчним (І. Лопушинський) і стилістичним (В. Демченко) засобам письменника, зокрема назвам смаку й запаху (І. Гайдаєнко). Дослідження «Наснажене красою» В. Чабаненка знайомить з мовною естетикою ювіляра. Ці студії об'єднав не тільки спільний предмет вивчення – поетичне мовлення «губерніяльного херсонця» д-ра Славутича, але й свідомо звужений підхід до поезики як мовно-творчих засобів і робочих принципів новостилю поета. Тож і метою гурту літературознавців, лінгвістів і педагогів було визначення індивідуально-авторських конотацій його художнього голосу. Чи вдалося суттєво доповнити попередні філологічні розвідки в цій царині? До певної міри в низці розвідок – приміром, у виявленні бароковості образного мислення (ці первні варто пошукати в інших родах, скажімо, драматичному), в «аритметиці» метрично-строфічних обрахунків, що показують клясицистичність широкого пласту творчості. Також у мовознавчих спостереженнях над активністю архайзмів, неологізмів, кольорописом лірика, стилістичними конструкціями кумуляції, градації тощо. Від нечисленних же в цьому збірнику літературознавчих статей хотілося б сміливішого заглиблення в неторкані проблеми – стильової домінанти і супутніх компонентів, еволюції індивідуального голосу, балансу між традиціоналізмом і модерними та постмодерними аспіраціями.

У 1999 році УВАН видала у Вінніпезі монографію професора Надії Сологуб *«Мовний портрет Яра Славутича»*. Авторка монографії «Мовний світ Олеса Гончара» експлікує в нову працю науковий підхід до стилістики тексту в єдності його поверхневого та глибинного рівнів. Дослідниця аналізує словесні засоби виразу серцевинного в мистця образу України, багате на новотвори його словотворення (коли б Славутич був українським письменником за царату, то, безумовно, зазнав би урядово-жандармських переслідувань і цензурних проскрипцій як за наскрізний образ України, так і за «ковані» слова – неологізми, викликані відразу до слів заялжених). Уперше досліджуються «освіжені» слова, літературний ужиток яких поет поновив – ба-тава, бутний, імпет та ін. Праця має й полемічний струміль. Н. Сологуб, хоч і не цілком переконливо на с. 47, але реабілітує неологізми Яра Славутича від закидів діяпорних авторів у тому, що не бракує серед них невдалих. Заслугою дослідниці є реєстр (на 84 одиниці) новотворів поета, що міг би бути повнішим у разі, коли б джерелом став п'яти-, а не двотомник. Осягом мовознавця є ще й спостереження над перифрастичними назвами, влучними і часто значного культурологічного потенціалу, над засобами історизму мови, екзотичним її складником (індіянізми). Вони показують, як зокрема доходить справедливого висновку авторка, резерв творчих потенцій стилю. Н. Сологуб у межах функціонально-семантичного підходу належно акцентує піз-

навальний, мовно-естетичний ракурс текстів. Однак не цілком вдалими бачаться словотвірні моделі-зразки типу «газетяр» – для іменника «полум'яр». Іноді непереконливими здаються пояснення новотворів у поетичному контексті («звагли вали»), що нагадують про універсализм і контекстуальність слова. Можна надібати фактологічний недогляд (богині Лото не було, Ніобиних дітей ізвели зо світу Латонини – гр. Лето). Цінну монографію завершують словнички індивідуальних слововживань, перифразів, власних імен і назв із образним навантаженням та розширена супроти дубльованої в ювілейних збірниках бібліографія Славутичіяни.

Останнє із стисло характеризованих тут окремих видань є, що нестандартне в українській едиційній практиці, брошуру-рецензією на п'ятитомник Яра Славутича. Цей есей під назвою «Золоте перо жар-птиці» належить гострому перу літературознавця Миколи Холодного, що й сам відомий як поет. Книжечка, випущена в Києві-Чернігові накладом 500 примірників, складається з двох частин. У неназваній першій мовиться один за одним про всі п'ять томів, життєпис Яра Славутича, свої з ним зустрічі й творчі паралелі, причому не бракує тут особистісних апікацій і збурених проєкцій-асоціацій; друга відповідає заголовкові – «Яр Славутич у літературній критиці». Зі сторінок есею, із заголовним образом якого в поета-професора пов'язується мотив захованих скарбів (отже маємо радикальне переосмислення: твори Славутича йдуть до людей), постає чимало деталей, характерних для нашого суспільно-культурного життя 1930-40 років. Багатьом даються безапеляційні оцінки – від В. Яременка до Оксани Забужко. Головне ж – схоплено патос і лейтмотиви творчості письменника, розкрито в ній те, що з часом не вмирає. Шкода тільки, що забагато місця забирають відступи М. Холодного «з приводу». Тим більше, що сам він, як видно з огляду рецепції Славутичевих збірок, належно цінує високу амплітуду літературознавчої думки. Заключна частина ж, до речі, не прогнала б від критичнішого погляду на друковане в Україні про Яра Славутича.

Підсумовуючи коротко, ствердимо: попри перистий, як колись казали, зміст виданих до ювілею збірників та есеїв, вони значною мірою спричинилися до поповнення літературної сільветки письменника новими рисами, що допомагає збагнути дійсний масштаб небуденної постаті борця за Україну «стилетом і стилосом», густозаселений художній світ його творчості. Шерег видань, окрім іншого, посприяв забезпеченню працею видавництва у скруті. З часом, сподіваємося, постануть синтетичні праці нового покоління, що якомога глибше розкриють вагу й творчі осяги українського неоклясцизму, продовженого в часі ярим, попри вік, Яром Славутичем.

Володимир Погребенник
професор катедри української літератури
Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова, м. Київ

Цінне видання з історії української педагогіки

Ірина Курляк. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX століття). Історико-педагогічний аспект.

Академія педагогічних наук України, Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – Тернопіль: «Підручники & посібники», 2000. – 328 с. ISBN 966 562 304 4.

«Якими були шляхи української освіти в минулому? Якою вона буде завтра?». Таким питанням починається передмова нової монографії «Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX століття)», яка з'явилася у тернопільському видавництві «Підручники & посібники» 2000 р.

У часах інтенсивного пошуку нового формування української освіти слід вивчити досвід минулого. Період основної розбудови освітньо-виховної системи України, коли освіта стала власною справою українського народу, вимагає детального пізнання досягнень – позитивів і помилок – минулого, щоб використати добре й оминати стихійність. Тому монографія Ірини Курляк заслуговує особливої уваги.

Ірина Курляк – доцент катедри педагогіки Львівського університету ім. Івана Франка, кандидат педагогічних наук – є автором численних праць, зокрема з історії української освіти на західноукраїнських землях, у тому числі двох монографій та одного навчально-методичного посібника для студентів університету, присвяченого проблемі закордонної класичної освіти. До наукових зацікавлень дослідниці належать також проблеми підготовки національних кадрів для закладів соціальної роботи та педагогіки. Проте, до найголовнішої сфери наукової діяльності авторки належать дослідження з історії української освіти, зокрема західноукраїнських земель, як про це свідчить її праця «Зміст освіти української середньої школи в історії галицьких класичних гімназій (1864-1918 рр.)», якою у 1995 році захистила кандидатську дисертацію у Київському університеті ім. Тараса Шевченка.

У своїй новій праці «Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX століття)» авторка робить новий, дуже детальний внесок до історії української педагогіки. Дослідниця поставила собі комплексне завдання: науково дослідити і висвітлити розвиток класичної освіти у чотирьох регіонах України (Волинь, Галичина, Закарпаття, Буковина) в складних умовах перебування цих українських територій під владою різних держав: Росії, Австрії, Угорщини, Польщі, Румунії, Чехословаччини, як також у часи Другої світової війни і в короткому періоді української державності.

Вартість монографії полягає в тому, що дослідниця представляє читачам як стан освіти певного періоду, обговорює дидактичні особливості трьох типів класичних шкіл – гімназій, ліцеїв та університетів, їхні навчальні програми, методику викладання предметів, організацію та управління освітніх закладів, реформи та реорганізацію освіти та шкільництва в даних періодах,

специфічні освітні традиції та проблеми тощо, так і одночасно висвітлює суспільно-політичні та культурно-освітні передумови розбудови рідномовних закладів класичної освіти на українських землях у минулому.

Авторка спирається на велику кількість неопублікованих архівних матеріалів: Центрального державного історичного архіву у Львові, Державного архіву Львівської області, Державного архіву Чернівецької області, Державного архіву Тернопільської області, *Wojewodskie archiwum Panstwowe w Lublinie*.

Що стосується використаної літератури, то авторка опрацювала широкий спектр літератури з історії педагогіки визначних українських освітніх діячів минулого і сучасних дослідників, дисертації, статті та матеріали педагогічних журналів і часописів, підручники та посібники класичних шкіл, статuti, звіти і хроніки діяльності освітніх закладів, статистичні дані, дієпорні мемуарні збірники тощо. Притаманний підхід авторки – це глибока аналіза історичних джерел і літератури та вслід за цим історична синтеза. Щоб висвітлити сутність проблем, набутоків та особливостей розвитку класичної освіти на західних територіях, використовує доц. Курляк конкретно і порівняльно історичний та історико-педагогічний метод дослідження.

Книга містить розділи: I. «Розвиток класичної освіти на західноукраїнських землях часів панування австрійської та російської імперій (1775-1917 рр.)»; II. «Освітні здобутки, проблеми і проекти перебудови класичного шкільництва в період ЗУНР (1918-1919 рр.)»; III. «Класична освіта на українських землях Польщі, Румунії та Чехословаччини (1919-1939 рр.)»; IV. «Діяльність закладів класичної освіти в період світової війни (1939-1945 рр.)».

Вже сама назва першого підрозділу першої частини документує головний метод праці: порівняльна аналіза освітніх політик і систем управління закладами класичної освіти в Австрії (Австро-Угорщині) та в Росії. Проте, щоб показати детально, в яких умовах формулювалася і як виглядала система освіти у вибраних регіонах, авторка приділяє окрему увагу Волині (Росія) та Галичині, Буковині, Закарпатті (Австро-Угорщина).

З огляду на обмежені рядки цієї рецензії, тут ми тільки коротко розглянемо методологію історичного досвіду, аналізу та висновків дослідження. Авторка доходить таких результатів: в обидвох країнах у кінці XVIII – першій пол. XIX століть триває активна боротьба за секуляризацію школи, яка виявилася відокремленням школи від Церкви і створенням спеціальних державних органів управління освітою. Проте, і після підпорядкування школи державі Церква мала вагомий вплив на освітні процеси; почалися реформи системи освіти і змагання до створення законодавчої бази в освітній сфері; починається розробка документів змісту класичної середньої освіти, і що в обидвох державах у цей період заклади класичної освіти були елітарними.

Про ґрунтовність праці переконливо свідчить у другому підрозділі «Класичні гімназії як елітарні заклади загальної середньої освіти» наведена характеристика змагань тодішньої європейської педагогіки, яка ознаменувалася активним науковим пошуком у галузі теорії та практики гімназійної освіти. Тут наведені головні аспекти дослідження та дискусії з таких питань,

як залежність між метою загальної освіти та завданням гімназії, співвідношення між класичним та реальним напрямками середньої освіти, формування змісту класичної гімназійної освіти тощо. Зазначено особливу участь у цій полеміці видатних німецьких, а також відомих російських, українських, польських та інших діячів культури.

З проаналізованого розвитку національної гімназійної освіти волинських, галицьких, буковинських і закарпатських земель доц. Курляк підкреслює, що найбільших успіхів досягла Галичина, де було створено мережу (близько 20) державних і приватних середніх шкіл, гімназійних курсів та паралельні утраквістичні класи. Друге місце займав буковинський регіон з двома німецько-українськими та однією національною класичними гімназіями. Третіми були закарпатські українці, які домоглися на певний час українських викладів з окремих дисциплін в Ужгородській гімназії. Найгіршою була ситуація на Волині (під Росією), де не було жодної рідномовної гімназії.

Після ствердження, що гімназії були першим щаблем у системі класичної освіти, а класичні університети утворювали другий, найвищий ступінь, у третьому підрозділі першої частини присвячено увагу ліцеям. Ліцеї, на підставі досліджень авторки, характеризувалися нестабільністю, динамізмом організаційно-педагогічних систем, що часто призводило до їх реорганізації в інші типи класичних навчальних закладів – гімназії або університети. Серед різних ліцеїв мали класичний характер тільки галицько-буковинські чоловічі філософічні студії; жіночі ліцеї мали гуманістичну спрямованість. Окрему увагу присвячує авторка Кременецькому ліцеєві, який для Волині виконував функцію високої школи. Дуже цікаві дослідження і висновки про шкільні реформи в Австрії та Росії, досліджується проблема оплати за навчання, питання жіночої середньої класичної освіти у зв'язку з поширенням ідей фемінізму. Проте у цьому рецензійному огляді неможливо на все це звернути увагу. В загальному авторка зазначає суттєві відмінності навчальних плянів класичних гімназій Австрії та Росії (у Росії тяжіли більше до предметного утраквізму).

У короткому, проте винятково важливому періоді історії України – ЗУНР (1918-1919), авторка розглядає в першу чергу політичні події, щоб опісля підкреслити і виводити завдання Державного секретаріату освіти, освітні закони, освітню політику ЗУНР, навчання у галицьких гімназіях на основі колишніх австрійських плянів тощо. Молода держава приділяла розвиткові рідномовної класичної освіти значну увагу,

оскільки саме гімназійна та університетська освіта визначали майбутнє національної інтелігенції та забезпечували тим самим збереження української культури [...] Тому-то українізація чужомовних шкіл, підготовка національних педагогічних кадрів, робота із створення українських підручників і розробка теоретичних засад навчально-виховного процесу в новій українській школі стали інтегральною частиною державної політики в період ЗУНР.

У розділі «Класична освіта на українських землях Польщі, Румунії та Чехословаччини (1919-1939 рр.)» авторці довелося провести дослідницьку працю над архівними документами та багатою бібліографією, щоб підкресли-

ти зміни політичних та соціокультурних умов розвитку шкільництва і його структур після нового перерозподілу українських земель. Це сталося після розпаду Австро-Угорщини, революційних подій у Росії та падіння УНР, внаслідок чого Галичина, Волинь і Полісся опинилися під владою Польщі, Буковина під Румунією, а Закарпаття «формально-добровільно» включилося до Чехословаччини як третя, «автономна» частина новоутвореної держави, як «Підкарпатська Русь».

Авторка характеризує структури класичного шкільництва та освітнього законодавства під Польщею, в Буковині під владою Румунії та у Чехословаччині. Найбільш сприятливою була ситуація у Чехословацькій республіці, і це завдяки підтримки уряду. (1918 року саме Масарик, перебуваючи у США, уклав угоду з представниками словацьких і закарпатських емігрантів про створення Чехословацької республіки та гарантував закарпатським українцям культурну автономію). До речі, президент Масарик уможливив існування Українського Вільного Університету в Празі, а чехословацький уряд фінансував цю інституцію. Великою перевагою закарпатських українців стало відкриття рідномовних гімназій і створення національних педагогічних товариств («Просвіта» – 1920 р. – засновувала читальні та бібліотеки, видавала популярні книжки для народу, дитячі часописи, а Товариство педагогічне Підкарпатської Руси – 1924 р. – займалося освітніми проблемами). За статистичними даними, у 1931-1932 навчальному році 1169 українських дітей було охоплено рідномовною гімназійною освітою.

Під румунським пануванням були швидко втрачені здобутки, що їх українці здобули за австрійських часів. Авторка пише, що в Чернівецькому університеті в тих часах закрили катедру української мови, а всі освітні інституції краю було насильно румунізовано.

Дуже напруженим було становище українського шкільництва в Польщі. Через сильну полонізацію Галичина з величезним зусиллям зуміла зберегти деякі давні здобутки і навіть домогтися нових. Хоча українці втратили практично всі свої доцентури в полонізованому Львівському університеті, а кількість державних середніх шкіл була скорочена, новим успіхом галицьких українців було створення приватних українських гімназій. До цієї перемоги пізніше долучилася і Волинь – вона відкрила три приватні українські гімназії.

Наприкінці дослідження доц. Курляк стверджує: «Узагальнюючи освітню ситуацію в Польщі, слід наголосити, що цій державі у досліджуваний у цьому розділі період вдалося розпочати і активно повести широкомасштабну реформу освіти, котра привела до перебудови системи класичних шкіл. Цього не встигли до Другої світової війни здійснити ані Румунія, ані Чехословаччина».

Авторка підкреслює, що реформаторські процеси загальної освіти у міжвоєнному часі були спричинені зміною філософії освіти на підставі нових досліджень у галузі педології, педагогічної та дослідної психології, педагогічної антропології та експериментальної педагогіки. Теоретичною основою реформаторських процесів в освітній сфері була педагогіка нового виховання, яка домагалася переорієнтації усього навчально-виховного процесу з погляду педоцентризму. Завдання педагога полягає у створенні сприятливого,

відповідного до інтересів, запитів і нахилів дитини оточуючого середовища, яке б чинило благотворний вплив на її фізичний та психічний розвиток, на становлення її індивідуальності. Лише за таких умов можна домогтися формування в дитини ініціативи, активності, творчого мислення, уяви і розвивати її природні здібності. На думку дослідниці, актуальність нової освітньої ідеології та її популярність були пов'язані з тим, що цього вимагало саме суспільство, нові соціокультурні та політичні умови життя. Тому ще однією ідеєю, яку мала реалізувати нова школа, був прагматизм – принцип зв'язку навчання з життям.

Після ствердження, що яскравим представником європейських держав, які активно реалізували таку трансформацію шкільництва до Другої світової війни, була Польща, авторка приходить до детальнішого дослідження гімназій Галичини і Волині під владою Польщі, гімназій на Буковині у період панування Румунії та гімназій Закарпаття.

Статистичні дані дають уявлення про справжній розмах полонізації середнього шкільництва на західноукраїнських землях у 1920-30 роки. Тоді у Галичині діяло 117 польських гімназій, українських було лише 21, на Волині й Поліссі – польських 37 і українських тільки 3, що становило 13,4% рідномовних середніх шкіл для українського населення цих регіонів. Незважаючи на високий рівень освіти усіх державних українських гімназій та великий наплив молоді до цих шкіл, польська влада не допустила створення нових державних рідномовних середніх шкіл для українців. Тому вони були змушені утворити єдиний фронт, спрямований на розширення мережі приватних українських гімназій та гімназійних курсів, і це передусім згуртувавшись довкола своїх культурно-освітніх товариств, таких, як «Рідної Школи».

Далі авторка детальніше обговорює як гімназії цієї території, їхнє функціонування, навчально-виховну роботу, викладання рідної мови та інших предметів, запровадження нових підходів до навчально-виховної роботи, викладання природничих дисциплін, курс пропедевтики філософії, до якого входили також основи логіки та психології, так і цілі та працю Українського педагогічного товариства (з 1926 р. «Рідна Школа»).

Розвиток середнього шкільництва на Буковині за часів Румунії вважає І. Курляк за одне з найменш вивчених питань у сучасній українській історіографії, яке ще чекає на спеціальне історико-педагогічне дослідження. Все ж таки румунізація охопила не лише українські, але й інші чужомовні для Румунії навчальні заклади. Найдовше з усіх рідномовних середніх шкіл протрималася Чернівецька. На захист національної середньої освіти активно виступав часопис «Каменярі» – орган українського учительства краю. Внаслідок реорганізації буковинські гімназії були поступово витіснені традиційними для Румунії ліцеями.

Що стосується Закарпаття, то там українське середнє шкільництво розвивалося порівняно добре. З друкованих рідномовних звітів цих шкіл, часописів і публікацій можна, на думку авторки, скласти досить повну картину дидактичної системи гімназійної освіти на Підкарпатській Русі у 1920-30 ро-

ки. Так наприклад Енциклопедія Українознавства аналізувала, що в цьому періоді діяло на закарпатських теренах 11 гімназій, з них 5 українських, 3 чеських, 1 угорська та 2 жидівські.

В загальному сформулювала дослідниця такі висновки:

У період 1920-30 років структура і зміст освіти середніх шкіл Польщі, Румунії та Чехословаччини зазнають змін. Найбільшу реорганізацію «пережила» класична середня освіта Польщі. Гімназії Речі Посполитої із елітарних 8-річних незалежних шкіл, котрі давали ексклюзивне право вступу до університету, перетворилися на 4-річні гуманітарні гімназії. Водночас гімназії Чехословаччини зберігали повну незалежність від інших шкіл, були представлені колишніми різними типами. Щодо гімназій Румунії, то після 1921 р. гімназії по суті витісняються із системи освіти Румунії більш традиційними для цієї країни ліцеями.

Ліцеї діяли не у всіх регіонах. Авторка ширше розглядає ліцеї Галичини, Волині та Буковини і стверджує, що ліцеї кожної країни мали свої особливості, що знаходило вираження у структурі цих закладів, у змісті освіти, термінах навчання, певному освітньому спрямуванні, а також у призначенні та ролі цих шкіл, яку вони відіграли в освітній системі тієї чи іншої країни.

Класична освітня система не була б повною, якби бракувало університетів, в яких можна було здобути вищу класичну освіту. Крім розглянутих у попередньому розділі Львівського та Чернівецького університетів, діяли у досліджуваній у цьому розділі праці період у Галичині два університети – державний польський та приватний (підпільний) український, а на Буковині продовжував свою роботу румунізований Чернівецький університет.

У прикінцевому розділі «Діяльність закладів класичної освіти в період Другої світової війни (1939-1945 рр.)» авторка показує ґрунтовну перебудову шкільництва на західноукраїнських землях. За словами Ірини Курляк, у період Другої світової війни класична освіта пройшла три етапи: перший (1.10.1939 – червень 1941 р.) був дуже несприятливим під большевицьким режимом; другий (до літа 1944 р.) був періодом обмежених можливостей для відродження національних освітніх традицій; третій, після остаточної окупації Західної України російською імперією. У цей період заклади класичної середньої освіти були знищені як «буржуазні пережитки», а університетським студіям забрано як «національний дух, так і ідеали античності, що призвело до повного занепаду класичної освіти на цих землях».

Авторка успішно аналізує окремі етапи розвитку класичної освіти та подає її періодизацію.

Дослідниця вклала багато зусиль, досліджуючи і створюючи свої оригінальні коментарі та висновки до проблем. Можна твердити разом з нею, що досвід діяльності закладів класичної освіти для сьогодення надзвичайно вартісний. Свідченням того є відновлення діяльності гімназій та ліцеїв, створення системи приватних шкіл і перебудова сучасного середнього шкільництва.

На кінець авторка пропонує конкретні можливі шляхи творчого використання знань з наведеної історії українського шкільництва для розбудови

нової шкільної системи сучасної України, з передумовою врахування нових суспільно-політичних, економічних та соціокультурних умов.

Книга «Класична освіта на західноукраїнських землях» розрахована для широкого кола читачів науковців-педагогів, істориків, викладачів, аспірантів, студентів, працівників гімназій та ліцеїв, керівників органів управління і для всіх тих, кому лежить на серці відродження європейського рівня національного шкільництва. Книжку доповнюють цікаві архівні матеріали, передусім схеми управління освіти різних територій і часів, навчальні пляни, розподіл тижневих годин, документи про право працювати асистентом тощо.

Монографія «Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX століття)» рекомендована до друку Вченою радою Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Шкода тільки, що ця знаменна праця побачила світ тиражем лише 300 примірників.

Блянка Єржабкова
Мюнхен

ПРЕДСТАВНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
13-15 Russell Street,
Essendon, Victoria, 3040.

КАНАДА:

The League of Ukrainians in Canada
83 Christie Street,
Toronto, Ont., M6G 3B1
Tel. (416) 516-2443
Fax. (416) 516-4033

АРГЕНТИНА:

Mr. Naum Pauk
Calle Soler 5039
1425 Buenos Aires,
Rep. Argentina

НІМЕЧЧИНА:

Ukrainisches Institut für
Bildungspolitik e.V.,
Zeppelinstr. 67/0,
D-81669, München.

БЕЛЬГІЯ:

Mr. O. Kowal
72 Blvd. Charlemagne,
1040 Bruxelles.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186. Blvd. St-Germain.
75261 Paris Cedex 06.

УКРАЇНА:

Представництво УІС в Києві,
Київ – 34,
вул. Ярославів вал, 9, пом. 5.
Тел./факс: (044) 229-41-22.